

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

**ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА У СФЕРІ
НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ:
ПРАВОВИЙ АСПЕКТ**

Монографія

Київ – 2025

УДК 351.862

Д36

Рецензенти:

Курилюк Юрій Богданович – доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, академік НАН вищої освіти України, професор кафедри теорії та історії держави і права ВНЗ «Національна академія управління»

Джужа Олександр Миколайович – доктор юридичних наук, професор, головний науковий співробітник відділу організації наукової діяльності Національної академії внутрішніх справ

Рекомендовано до друку Вченою радою Національної академії внутрішніх справ (протокол № 24 від 26.11.2024)

Монографію подано в авторській редакції

Д36 Державна політика у сфері національної безпеки: правовий аспект [Текст] : монографія. – Київ : 7БЦ, 2025. – 208 с.

ISBN 978-617-549-515-5

У монографії розглянуто наукове та нормативно-правове розуміння державної політики у сфері безпеки, її теоретичні та правові засади формування, реалізації та забезпечення.

Для практичних працівників, курсантів, викладачів, ад'юнктів навчальних закладів системи МВС України та інших правоохоронних органів.

УДК 351.862

ISBN 978-617-549-515-5

© Пендюра М.М., Тихомиров Д.О., Старицька О.О.,
Петровський А.В., Кришевич О.В., Мостепанюк Л.О., 2025
© Національна академія внутрішніх справ, 2025

АВТОРСЬКИЙ КОЛЕКТИВ

ПЕНДЮРА Максим Миколайович, кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри теорії, історії та філософії права Національної академії внутрішніх справ, (<https://orcid.org/0000-0002-3589-0184>), Розділ 1

ПЕТРОВСЬКИЙ Андрій Володимирович, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін Національної академії внутрішніх справ, (<https://orcid.org/0000-0001-8607-282x>), Розділ 1

ТИХОМИРОВ Денис Олександрович, доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри теорії, історії та філософії права Національної академії внутрішніх справ, (<https://orcid.org/0000-0001-8366-8564>), Розділ 2

СТАРИЦЬКА Ольга Олексіївна, кандидат юридичних наук, доцент, науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем державотворення та правозастосування навчально-наукового інституту права та психології Національної академії внутрішніх справ, (<https://orcid.org/0000-0002-5237-5889>), Розділ 3

КРИШЕВИЧ Ольга Володимирівна, кандидат юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального права Національної академії внутрішніх справ, (<https://orcid.org/0000-0001-6136-8106>), Розділ 4 та 5

МОСТЕПАНЮК Людмила Олександрівна, кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінального права Національної академії внутрішніх справ, (<https://orcid.org/0000-0003-2894-0654>), Розділ 4 та 5

ЗМІСТ

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ	6
ПЕРЕДМОВА	7
РОЗДІЛ 1. БЕЗПЕКА: НАУКОВЕ РОЗУМІННЯ ТА НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ВИЗНАЧЕННЯ	10
1.1. Плюралізм наукових інтерпретацій безпеки в контексті соціально-гуманітарних наук	10
1.2. Нормативно-правове визначення безпеки	25
1.3. Правове забезпечення безпеки: теоретичні та нормативно-правові аспекти	37
РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ	55
2.1. Державна політика у сфері національної безпеки: теоретичні та правові аспекти	55
2.2. Правові засади державної політики у сфері національної безпеки	70
2.3. Організаційні засади державної політики у сфері національної безпеки	80
РОЗДІЛ 3. СУБ'ЄКТИ ФОРМУВАННЯ, РЕАЛІЗАЦІЇ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ	82
3.1. Суб'єкти права та суб'єкти державної політики: теоретико-правові аспекти співвідношення	82
3.2. Суб'єкти формування державної політики у сфері національної безпеки	95
3.3. Суб'єкти реалізації та забезпечення державної політики у сфері національної безпеки	98
РОЗДІЛ 4. КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ДЕРЖАВНИЙ ВПЛИВ НА СУБ'ЄКТІВ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ОСНОВ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ	105
4.1. Державна зрада (ст. 111 КК)	105
4.2. Колабораційна діяльність (ст. 111-1 КК)	115
4.3. Пособництво державі-агресору (ст. 111-2 КК)	124
4.4. Диверсія (ст. 113 КК)	128
4.5. Шпигунство (ст. 114 КК)	132

4.6. Несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану (ст. 114-2 КК)	137
---	------------

РОЗДІЛ 5. КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ПОЛІТИКА МІЖНАРОДНИХ ІНСТИТУЦІЙ ЩОДО СУБ'ЄКТІВ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВопорушень ПРОТИ МИРУ, БЕЗПЕКИ ЛЮДСТВА ТА МІЖНАРОДНОГО ПРАВопорядку	147
---	------------

5.1. Пропаганда війни (ст. 436 КК)	147
5.2. Кримінальна відповідальність за виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської федерації проти України, глорифікація її учасників (436-2КК)	150
5.3. Планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни (ст. 437 КК)	158
5.4. Порушення законів та звичаїв війни (ст. 438 КК)	161
5.5. Екоцид (ст. 441 КК)	172
5.6. Геноцид (ст. 442 КК)	175
5.7. Найманство (ст. 447 КК)	186

ВИСНОВКИ	190
-----------------	------------

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	196
-----------------------------------	------------

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

ЕК -	Європейська Комісія
ЄП -	Європейський Парламент
ЄС -	Європейський Союз
ЗВДТ -	Звод відомостей, що становлять державну таємницю
ЗСУ -	Збройні Сили України
КК -	Кримінальний кодекс України
КМУ -	Кабінет Міністрів України
КПК -	Кримінальний процесуальний кодекс України
КСУ -	Конституційний Суд України
МГП -	Міжнародне гуманітарне право
МКС -	Міжнародний кримінальний суд
ООН -	Організація Об'єднаних Націй
РНБО -	Рада національної безпеки і оборони України
СБУ -	Служба безпеки України
ЦОВВ -	Центральні органи виконавчої влади
рб -	республіка білорусь
рф -	російська федерація

ПЕРЕДМОВА

У сучасному світі, що характеризується не лише стрімким розвитком технологій, глобалізацією та зростанням міжнародної конкуренції, але й виникненням нових викликів та загроз, забезпечення національної безпеки постає однією з найважливіших функцій держави. Національна безпека є основним елементом стабільності та процвітання суспільства, гарантією збереження суверенітету, територіальної цілісності та конституційного ладу держави. У зв'язку з цим формування та реалізація державної політики у сфері національної безпеки потребують глибокого наукового осмислення, комплексного підходу та врахування як внутрішніх, так і зовнішніх викликів.

Ця монографія присвячена вивченню теоретичних та практичних аспектів державної політики у сфері національної безпеки. У ній розглядаються основні концепції, принципи та механізми забезпечення національної безпеки, аналізуються сучасні виклики, загрози та ризики, а також пропонуються шляхи їх нейтралізації. Особлива увага приділена ролі державних інституцій, міжнародного співробітництва та громадянського суспільства у формуванні ефективної політики національної безпеки.

Мета монографії – надати студентам, науковцям, фахівцям у сфері безпеки та всім зацікавленим читачам систематизовані знання про сутність, завдання та інструменти державної політики у сфері національної безпеки. Автори прагнуть сприяти розвитку критичного мислення, здатності аналізувати складні процеси та приймати обґрунтовані рішення в умовах невизначеності та змін.

Розуміючи, що національна безпека – це не лише питання військової стратегії чи політичної стабільності, а й економічного розвитку, екологічної безпеки, соціальної згуртованості та захисту прав людини, у монографії представлено міждисциплінарний підхід до вивчення проблематики. Сподіваємося, що ця праця стане корисним інструментом для всіх, хто прагне зрозуміти сучасні реалії та внести свій вклад у зміцнення національної безпеки держави в умовах дії воєнного стану та післявоєнний період.

Актуальність теми.

Актуальність дослідження державної політики у сфері національної безпеки зумовлена низкою чинників. По-перше, сучасний світ стикається з новими викликами, такими як кіберзагрози, тероризм, гібридні військові конфлікти, екологічні катастрофи та пандемії, які вимагають інноваційних підходів до забезпечення безпеки. По-друге, глобалізація та інтеграційні процеси змушують держави шукати нові, вкрай непопулярні форми міжнародного співробітництва для протидії

транснаціональним загрозам. По-третє, внутрішні чинники, такі як соціальна нерівність, економічна криза та політична нестабільність, також впливають на рівень національної безпеки.

У цьому контексті важливим є не лише визначення загроз, але й розробка стратегій їх нейтралізації, що ґрунтуються на наукових дослідженнях та практичному досвіді. Ця монографія спрямована на заповнення цього пробілу, пропонуючи комплексний аналіз сучасних підходів до формування та реалізації державної політики у сфері національної безпеки.

Методологія дослідження.

У монографії використано міждисциплінарний підхід, що включає елементи політології, соціології, економіки, права та військових наук. Основу дослідження складають аналіз нормативно-правових актів, стратегічних документів, міжнародних угод та практичних кейсів. Також застосовано порівняльний аналіз досвіду різних країн у сфері забезпечення національної безпеки, що дозволяє виокремити найефективніші практики та моделі.

Структура монографії.

Монографія складається з кількох розділів, кожен з яких присвячений окремому аспекту державної політики у сфері національної безпеки. У першому розділі розглядаються теоретичні засади безпеки, визначаються основні поняття та категорії. Другий розділ присвячений організаційно-правовим засадам державної політики у сфері національної безпеки, аналізу сучасних загроз та викликів, з якими стикаються держави у ХХІ столітті. У третьому розділі досліджуються механізми формування та реалізації державної політики у сфері національної безпеки, зокрема роль державних інституцій, міжнародного співробітництва та громадянського суспільства. Четвертий і п'ятий розділи містять кримінально-правову характеристику злочинів проти основ національної безпеки України, миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку та впливу на суб'єктів цих кримінальних правопорушень з боку цивілізованих правових інституцій.

Наукова новизна.

Наукова новизна монографії полягає у комплексному підході до вивчення проблем національної безпеки, що враховує як традиційні, так і новітні загрози. Автори пропонують нові методики оцінки ризиків та стратегії їх мінімізації, що ґрунтуються на сучасних наукових дослідженнях та практичному досвіді. Окремо варто відзначити розробку рекомендацій щодо інтеграції міжнародного досвіду у національну практику забезпечення безпеки.

Практичне значення.

Результати дослідження можуть бути використані органами публічної влади для розробки та впровадження ефективних стратегій національної безпеки. Монографія також може стати корисним

ресурсом для науковців, викладачів, здобувачів вищої освіти, які займаються дослідженням проблем національної безпеки.

Висновки.

Національна безпека є основним елементом стабільності та процвітання суспільства, гарантією збереження суверенітету, територіальної цілісності та конституційного ладу держави. У зв'язку з цим формування та реалізація державної політики у сфері національної безпеки потребують глибокого наукового осмислення, комплексного підходу та врахування як внутрішніх, так і зовнішніх викликів. Ця монографія спрямована на заповнення цього пробілу, пропонуючи комплексний аналіз сучасних підходів до формування та реалізації державної політики у сфері національної безпеки. Сподіваємося, що ця праця стане корисним інструментом для всіх, хто прагне зрозуміти сучасні реалії та внести свій вклад у зміцнення національної безпеки держави.

Авторський колектив висловлює щиру подяку усім, хто порадами та зауваженнями сприяв створенню цієї монографії, особливо поважним рецензентам, а саме: доктору юридичних наук, професору, заслуженому юристу України, академіку НАН вищої освіти України, професору кафедри теорії та історії держави і права ВНЗ «Національна академія управління» Курилюку Ю.Б. та доктору юридичних наук, професору, головному науковому співробітнику відділу організації наукової діяльності Національної академії внутрішніх справ Джужі О.М.

**Завідувач кафедри
теорії, історії та філософії права
Національної академії внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук,
доцент**

Максим ПЕНДЮРА

РОЗДІЛ 1

БЕЗПЕКА: НАУКОВЕ РОЗУМІННЯ ТА НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ВИЗНАЧЕННЯ

1.1. Плюралізм наукових інтерпретацій безпеки в контексті соціально-гуманітарних наук.

Актуальність і практичне значення внутрішньої та зовнішньої безпеки України зумовило й необхідність її наукового осмислення. Безпека як явище сучасної дійсності є предметом дослідження різноманітних наук – природничих, технічних, соціально-гуманітарних, кожна з яких не тільки досліджує його певні властивості, аспекти, взаємозв'язки, але й використовує при цьому методологію, понятійно-категоріальний апарат, спеціально-наукову картину світу, філософські, теоретичні та інші засади, властиві тій чи іншій науці. Тому не тільки складність безпеки як явища дійсності, але й множинність наук, які її досліджують, цілком об'єктивно породжують плюралізм її наукових інтерпретацій, між якими є спільне, особливе та своєрідне.

Наукове розуміння безпеки переважно формувалося в межах окремих наук, лише наприкінці ХХ ст. розгорнулися комплексні дослідження проблем безпеки на основі систематизації існуючих дисциплінарних розумінь безпеки та формування міждисциплінарного її розуміння.

В науковій літературі зазначається, що одну з перших систематизацій інтерпретацій поняття «безпека» в різних науках розробив С. Павленко, який виокремив такі варіанти наукового розуміння безпеки, як: стан захищеності важливо життєвих інтересів держави та суспільства; відсутність небезпек; властивість системи; специфічна, спеціальна діяльність; стан між різноманітними суспільними суб'єктами; стан, що впливає на задоволення потреб соціальної системи; сукупність факторів, що забезпечує розвиток держави та безпеки; культурно історичний феномен; система, в якій постійно взаємодіють інтереси особистості, суспільства, держави, з одного боку, сторони та загрози цієї системи – з іншого.

Можемо виокремити такі тлумачення безпеки, як: стан захищеності інтересів; стан / умова діяльності, що сприяє збереженню та успішному функціонуванню суб'єкта/об'єкта; специфічна діяльність з виявлення і нейтралізації небезпек; фактор розвитку; стійкість/стабільність відкритих нелінійних нерівноважних систем, що самоорганізуються; реалізація інтенцій суб'єкта.

У науковій літературі є декілька позицій, які свідчать про різні варіанти інтерпретації поняття безпека, зокрема як результат застосування антропологічного інструменталізму, оскільки безпека

пов'язується з певною історичною практикою забезпечення життєдіяльності людини або його фізичного існування, зокрема інтерпретується як: відсутність небезпек (на основі принципу дихотомії, тобто якоесь ціле, яке складається з двох протилежних частин; в даному випадку це ціле – існування людини); певна діяльність із забезпечення або попередження будь-яких небезпек, загроз (тобто це діяльнісний підхід, пов'язаний з рівнем розвитку суспільного виробництва, завдяки якому і створюються ті чи інші захисні, запобіжні дії; усвідомлена потреба, цінність, інтерес, так чи інакше пов'язаний з цілепокладанням). Дещо інший варіант вирішення цього питання наголошує на плюралістичності розуміння поняття «безпека», але виокремлює тільки три варіанти його інтерпретації: безпека – соціальна мета; безпека – соціальна норма; безпека – соціальний стан. Подібне узагальнення є найбільш поширеними і виокремлює три методологічні підходи до визначення поняття «безпека»: захищеність інтересів суб'єкта від загроз; збереження цілісності, стійкості, стабільності та нормального функціонування соціальної системи при деструктивних діях на неї; захищеність матеріальних і духовних цінностей суб'єкта (країни, держави, суспільства, особистості) від небайдужого для цього суб'єкта шкоди¹.

Наведені вище підходи до систематизації наукових інтерпретацій поняття безпеки не вичерпують всі ті варіанти, що викладені в науковій літературі, проте дають можливість констатувати наявність різноманітних підходів учених до визначення поняття «безпека», які важко класифікувати за якоюсь підставою, проте кожний з цих підходів дозволяє дослідити певні характеристики безпеки, а у своїй сукупності вони дають комплексне бачення поняття безпеки.

Зважаючи на багатоманітність інтерпретацій поняття «безпека», науковцями запропоновано й різні шляхи пошуків у різних підходах учених та формування загальнонаукового його розуміння. Зокрема, у першому випадку пропонується систематизувати дисциплінарні розуміння безпеки та сформулювати загальнонаукове її визначення, і на цій підставі створити загальнонаукову теорію безпеки, але є різні пропозиції вчених щодо створення та інтерпретацій такої систематизації наукових знань, зокрема, як теорії національної безпеки, інституційної теорії безпеки та інші². У другому випадку вчені орієнтуються на виявлення не загального у наукових інтерпретаціях безпеки, а сутності цього явища, яка є єдиною для різних розумінь безпеки, що властиве переважно філософським дослідженням (посилання), проте і в цьому разі наявні, знову таки, різні позиції вчених. Одні вчені вважають, що сутність безпеки може бути розкрита через природу речей, другі –

¹ Тихомиров Д. О. Теоретико-правові засади державної політики у сфері безпеки : монографія. Київ. 2020. 345 с.

² Ліпкан В. А. Теорія національної безпеки: підручник. К.: КНТ, 2009. 631 с.

категорію існування, треті – через категорію відображення, четверті – на основі аксіологічного підходу, п'яті – пов'язують з прагненням суб'єкта зберегти своє існування, можливістю й далі розвиватися у відповідності зі своєю природою³. У третьому випадку – на основі наукового консенсусу прийняти за основу те розуміння безпеки, яке найчастіше використовується як у наукових дослідженнях, так й в нормативно-правових документах, проте і в цьому варіанті наявна багатоманітність різних підходів. У четвертому випадку – переважно українські вчені прагнуть дослідити і сформувати загальне розуміння безпеки в межах автономної соціально-гуманітарної науки і навчальної дисципліни – безпекознавства, де безпека розглядається у всьому багатоманітті її проявів та є його основним предметом вивчення⁴. Проте й в цьому випадку спостерігається як багатоманітність розумінь безпеки, так і способів їх узагальнення. Так, В. Ліпкан пропонує розглядати безпеку у таких аспектах її розуміння, як: статичний (безпека як стан захищеності); апофатичний (безпека як відсутність загроз); діяльнісний (безпека як система заходів), пасивний (дотримання певних правил, від яких залежить забезпечення безпеки)⁵.

Таким чином, незважаючи на чисельні спроби вчених розробити різними шляхами загальне розуміння безпеки, можна констатувати, що загальнонаукова теорія безпеки та її визначення щонайменше поки що на початку її створення, а її подальший розвиток пов'язаний з філософією безпеки, визначенням її сутності.

Окрім зазначеного вище потрібно підкреслити, що у філософському розумінні поняття «безпека» окрім того пов'язується переважно з наявністю об'єктів і суб'єктів, сталістю їх розвитку та саморозвитку, такими категоріями, як захист буття особи, сім'ї, нації, людства або стан складних соціальних систем⁶, невід'ємна характеристика (атрибут) існування соціальної системи⁷ або розкривається через категорію «відображення» тощо. Так, Р. Мейберн зазначає, що безпека буквально визначається як «свобода від небезпеки або ризику»⁸.

Одним із розповсюджених філософських напрямів розуміння безпеки є аксіологічний підхід, що орієнтований не тільки на

³ Яценко В. А., Щуровський А. М. Національна та державна безпека: діалектика взаємозв'язку. Державна безпека України. *Науково-практичний збірник*. 2004. № 1. С. 19–20.

⁴ Ліпкан В. А. Безпекознавство: навч. посіб. К.: Вид-во Європ. ун-та, 2003. 208 с.

⁵ Ліпкан В. А. Теорія національної безпеки: підручник. К.: КНТ, 2009. С. 362–363.

⁶ Пасічник В. Філософська категорія безпеки як основа нової парадигми державного управління національною безпекою. *Демократичне самоврядування: наук. вісн.* 2011. Вип. 7 URL: http://www.lvivacademy.com/vidavniststvo_1/visnik7/fail/pasichnyk.pdf.

⁷ Більовський О. А. Національна безпека як предмет соціально-філософського аналізу. *Філософія і політологія в контексті сучасної культури*. 2014. Вип. 7. С. 182–186.

⁸ Maybourn R. Der Preis für Sicherheit. Die Ansichten eines Readers. *Schiff & Hafen/Kommandobrücke*. Heft 10. 1981, 33. Jahrtag. S. 144–149.

осмислення безпеки як цінності (власна цінність безпеки), але й значення безпеки як «інструменту» забезпечення інших цінностей. Деякі вчені вважають, що в теорії безпеки цей підхід є найбільш продуктивним, відповідно до нього «під національною безпекою розуміється захищеність національного надбання, головних матеріальних і духовних цінностей країни від отримання ... прямої та опосередкованої шкоди», який дає можливість побудувати систему понять загальної теорії безпеки, до яких відносяться: «цінності (надбання, ресурси, багатство) даного суб'єкта (особистості, колективу, соціальної групи, суспільства, країни, людства) – збиток – небезпека – безпека»⁹.

Інший філософський підхід – антропологічний орієнтує на «людиновимірність» безпеки, а методологічний – на використання поняття безпеки в якості методологічного засобу для пізнання інших явищ, формування галузевих розумінь безпеки та її понятійно-категоріального апарату¹⁰. Особливе значення має праксеологічний аспект філософського розгляду безпеки як філософії праксиса, оскільки «субстанціональною характеристикою безпеки є діяльність, спрямована не тільки на збереження та забезпечення безпеки, але й на створення гарантії ефективного функціонування цілісної системи безпеки ...», а тому «теорія діяльності виступає як теоретичний принцип дослідження безпеки».

Зважаючи на цю багатоаспектність філософського пізнання безпеки, потрібно підкреслити, що доцільно розрізняти філософське розуміння безпеки і галузевих філософських засад розуміння безпеки, оскільки філософське розуміння безпеки розробляється в межах філософії, а філософські засади розуміння безпеки формуються відповідно до філософських засад тієї чи іншої науки, її особливостей, де увага акцентується на проблемах філософських підходів до дисциплінарних варіантів інтерпретацій поняття «безпека»¹¹.

Питання безпеки входить у предмет наукового дослідження багатьох соціально-гуманітарних наук, зокрема: соціології, політології, економічного блоку та інших.

Найдавнішню традицію дослідження проблем безпеки мають соціологічні науки. «На необхідність захисту держави вказував ще Сократ, а Ж.-Ж. Руссо в трактаті «Про суспільний договір» підкреслював, що турбота про самозбереження і безпеку

⁹ Горбатюк С. Є. Теорія цінностей як методологічна основа аксіології соціогуманітарної безпеки. Методологія, теорія та історія державного управління. Вісник НАДУ при Президентові України (Серія «Державне управління»). 2016. № 4. С. 20–30.;

¹⁰ Пасічник В. Філософська категорія безпеки як основа нової парадигми державного управління національною безпекою. Демократичне самоврядування: наук. вісн. 2011. Вип. 7. URL: http://www.lvivacademy.com/vidavnitstvo_1/visnik7/fail/pasichnyk.pdf.

¹¹ Барановський О. І. Філософія безпеки: монографія: у 2 т. К.: УБС НБУ, 2014. Т. 1 : Основи економічної і фінансової безпеки економічних агентів. 831 с.

найважливіша»¹². Власне соціальні проблеми безпеки досліджувалися основоположником соціології О. Контом у контексті гармонізації суспільства та досягнення його стабільності, Г. Спенсер звертав увагу не тільки на рівновагу, гармонію, стабільність у суспільстві, але й на такі протилежні процеси, як розпад суспільства, регрес, дисгармонія, деструкція, Дж. С. Міллз обґрунтував як інтерес найвищого порядку, забезпечення якої він убачав у безперервному моніторингу суспільних відносин¹³.

У західній соціології ХХ ст. сформувалося декілька концептуалізацій розуміння соціальної безпеки, зокрема в аспекті: суспільної згоди і управління її забезпеченням соціальними експертами (Е. Дюркгейм); реалізації базисних соціальних потреб соціальними інститутами і подолання ними дисфункціональних станів (Р. Мертон); концепції «наукового управління», спрямованого на збалансованість інтересів суб'єкта й об'єкта управління (Ф. Тейлор); організації управління як «раціонального інструменту» для досягнення поставлених цілей (Р. Емерсон); значення соціокультурних факторів для історичного розвитку соціальних ситуацій і фактів (М. Вебер); розвитку постіндустріального й інформаційного суспільства (П. Бурдьє, Т. Парсонс, К. Поппер та інші). На основі цих теоретико-соціологічних уявлень склалося й сучасне розуміння соціальної безпеки, насамперед, як стану суспільства, за якого зберігаються і розвиваються його системні характеристики¹⁴.

Проблеми безпеки в різних контекстах розв'язувалися в чисельних сучасних вітчизняних соціологічних дослідженнях, що зумовило потребу їх узагальнення, що й було здійснено у працях І. Дубровського, О. Гужви, І. Косулі, В. Ніколаєвського, Р. Підлипної, М. Тімошук та інших учених, які запропонували різні варіанти такої систематизації та шляхи формування загального соціологічного розуміння безпеки. Так, М. Тімошук вважає що «диференціація таких видів безпеки, як політична, економічна, екологічна, інформаційна потребує виокремлення «генералізуючого» виду безпеки», яким «є соціальна безпека, що виступає як надійна захищеність життєво важливих інтересів соціальних суб'єктів (макро- та мікрорівнів), збереження й розвитку людського потенціалу, систем життєзабезпечення людей, незмінних цінностей їхнього способу життя, моральної поведінки та діяльності»¹⁵. Р. П. Підлипна, на підставі порівняльного аналізу

¹² Бодрук О. С. Системи національної та міжнародної безпеки в умовах формування нового світового порядку: 1991–2001 роки: автореф. дис. ... д-ра політ. наук: 21.01.01 / Нац. ін-т стратег. дослідж., Нац. ін-т пробл. міжнар. безпеки. К., 2003. С. 20.

¹³ Тімошук М. Соціальна безпека в системі соціологічного знання. *Соціологічні студії. РОЗДІЛ II. Теоретичні аспекти соціології*. 2013. № 1 (2). С. 55.

¹⁴ Дубровський І. М. Соціальна безпека: щодо питання про концептуалізацію. *Право і безпека*. 2009. № 2. С. 183.

¹⁵ Тімошук М. Соціальна безпека в системі соціологічного знання. *Соціологічні студії. РОЗДІЛ II. Теоретичні аспекти соціології*. 2013. № 1 (2). С. 55–57.

дефініцій соціальної безпеки, робить висновок, що «підходи до розуміння суті соціальної безпеки можна згрупувати за двома основними напрямками: статичний (традиційний) та наслідковий»¹⁶. У першому випадку соціальна безпека розуміється «як певний стан захищеності соціальних інтересів особи і суспільства у широкому та вузькому значеннях», а у другому – «як певний стан рівноваги у суспільстві, а й як наслідок низки дій з боку держави, тобто комплексу заходів забезпечення соціальних інтересів та соціальних потреб громадян»¹⁷. На основі синтезу цих підходів автором пропонується таке визначення: «соціальна безпека – це захищеність життєво важливих інтересів людини, громадянина, суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація загроз національним інтересам у соціальній сфері, за якої забезпечуються належний рівень життя населення, розширене відтворення, людський розвиток та соціальний прогрес у суспільстві»¹⁸.

В соціологічній літературі зазначається, що систематизацію визначень соціальної безпеки доцільно здійснювати з позицій: її ієрархічної структури, що базується на соціальній безпеці регіонів та окремих територій («вертикальний» аспект); функціональної структури, яка охоплює трудовий потенціал, соціальну сферу, ринок праці та зайнятості населення, міграційну безпеку («горизонтальний» аспект); ступеня захисту життєво важливих інтересів соціальних одиниць на макро- і мікрорівні, зокрема людського потенціалу, стимулювання їхньої діяльності та життєзабезпечення («зовнішньоекономічний» аспект); забезпечення соціальної безпеки як вирішення проблеми тіньової економіки, корупції та ін. («моністичний» аспект)¹⁹.

На підставі порівняльного аналізу сучасних визначень соціальної безпеки Г. М. Савранська робить такий висновок: «найбільш поширеними є шість підходів до визначення цього поняття: офіційний, аксіологічний, натуралістичний, системнодіяльнісний, організаційний та інституціональний»²⁰ і підкреслює, «що найбільш універсальним і логічно обґрунтованим варто вважати все ж таки інституціональний підхід. Інституціональне розуміння соціальної безпеки фактично включає в себе інші трактування і дозволяє зняти притаманні їм недоліки та протиріччя»²¹.

¹⁶ Підліпна Р. П. Методологічні засади тлумачення дефініції «соціальна безпека». *Науковий вісник НЛТУ України*. 2015. Вип. 25.2. С. 278.

¹⁷ Там само. С. 277–278.

¹⁸ Там само. С. 278.

¹⁹ Антонюк П. П. Теоретико-концептуальні підходи до поняття «соціальна безпека» підприємства: характеристики, переваги, недоліки. *Вісник ЖДТУ: Економіка, управління та адміністрування*. 2013. № 1 (63). Серія: Економічні науки. С. 214–217.

²⁰ Савранська Г. М. Порівняльний аналіз сучасних підходів до визначення поняття «соціальна безпека». *Інвестиції: практика та досвід*. 2016. № 14. С. 67. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2016_14_15.

²¹ Там само. С. 67

Таким чином, можна констатувати, що в розумінні соціальної безпеки наявний як плюралізм підходів учених, так і пропозицій щодо формування загального її соціологічного розуміння. Більшість учених тяжіє до інтерпретації соціальної безпеки в контексті розвитку та стабільності соціального життя. В якості основи для конкретних визначень соціальної безпеки знову таки беруться, як і у філософії, такі варіанти тлумачення безпеки, як властивість, стан, діяльність, захищеність тощо. Так, підкреслюється, що їх ключовим елементом є загроза як сутнісна характеристика, а варіантами – властивість соціальної системи, побудованої на принципах стійкості, саморегуляції і цілісності та її здатності зберегти свої основні характеристики в умовах вірогідного або цілеспрямованого руйнівного впливу ззовні або в самій системі, тому принциповою стає постановка питання щодо соціальної безпеки «не як комплексу охоронних або захисних дій, а як властивості соціальних систем, їх готовності до небезпек і здатності використовувати потенціал ризику як постійний фактор мобілізації на забезпечення стійкості і цілісності, без чого неможливий якісний розвиток»²².

Причому ці варіанти тлумачення безпеки (властивість, стан, діяльність, захищеність та інші) не аналізуються, беруться начебто як зрозумілі, а конкретизуються ті характеристики безпеки, що відображають своєрідність саме соціології, зокрема, її предмету дослідження та предметних знань (теорій, концепцій тощо), а також особливості методологічних підходів дослідження соціальної реальності й побудови соціологічних знань.

Як напрям узагальнення спеціалізованих соціологічних досліджень безпеки слід підкреслити й прагнення виокремити таку галузеву соціологію, як соціологія безпеки.

Тобто, соціологічне бачення безпеки схоже на філософське та міждисциплінарне трактування безпеки – визнання множинності розумінь у конкретних дослідженнях і орієнтація на формування загальносоціологічного розуміння, але знову ж таки різними шляхами. Варто підкреслити і намагання соціологів розповсюдити своє розуміння на всі інші науки, що відносяться до цього блоку наук – політологію, економіку тощо.

Політологічне розуміння безпеки за своїми загальними підходами здійснюється за традицією філософського та інших напрямів дослідження безпекового напрямку, зокрема значна частина політологічних досліджень здійснюється через призму поняття «загроз» з урахуванням їх особливостей відповідно до предмету та напрямку політологічного вивчення. Подібно соціологічним дослідженням політична безпека інтерпретується як: властивість політичної системи, стан держави, стан політичної системи, умови їх існування тощо.

²² Дубровський І. М. Соціальна безпека: щодо питання про концептуалізацію. *Право і безпека*. 2009. № 2. С. 184.

Наприклад, «політична безпека України є певним станом, внутрішньою властивістю, найважливішою атрибутивною характеристикою, необхідною умовою існування і функціонування політичної системи і всього соціуму, взаємозв'язок, взаємодія і співвідношення всієї сукупності чинників, що забезпечують їх збереження, захищеність, функціонування, розвиток і вдосконалення в несприятливих умовах»²³. Проте, на відміну від соціології, в політичних науках майже відсутнє прагнення сформувати загальне політологічне розуміння політичної безпеки, підкреслюється що «політична безпека як наукова категорія політології є видовою складовою національної безпеки, однак сама політологічна категорія «безпека» була імпортована в політичну науку з суміжних галузей суспільних наук – з одного боку, з міжнародно-політичної науки (де категорія «безпека» поряд з категорією «національний інтерес» посідає центральне місце), а з іншого – з воєнної науки»²⁴, наголошується, що «в сучасній українській політології й досі не вироблено загальноприйнятого підходу до розуміння сутності політичної безпеки»²⁵.

Основний масив політологічних досліджень орієнтований на вивчення політичних аспектів соціальних явищ і процесів, таких як: тероризм, детермінанти сучасного політичного процесу, міжетнічні конфлікти, національна ідентичність, загрози національній безпеці України, безпека особи, геополітичні процеси, громадська самоорганізація, екологічна та інформаційна безпеки, міграційна політика та інших.

Окремий напрям складають наукові дослідження безпекового виміру зовнішньої політики як України, так й інших країн, міжнародного співробітництва, діяльності міжнародних та європейських організацій.

Таким чином, підсумовуючи, потрібно зазначити, що на відміну від соціологічних наук, політології притаманне, щонайменше поки що, не формування загальнополітологічного поняття політичної безпеки, а осмислення політичних аспектів безпекових проблем різних внутрішніх і зовнішніх сфер суспільного життя України, інших держав, міжнародних та європейських інституцій. В основу таких досліджень покладаються або варіанти міждисциплінарного розуміння безпеки або її інтерпретації, що властиві іншим наукам, проте як в першому, так і в другому випадку їм надається політологічна забарвленість, зумовлена особливостями політології як науки.

²³ Кравчук О. Ю. Політична безпека України як наукова і практична проблема. *Міжнародний науковий журнал*. 2016. № 6. Т. 3. С. 83.

²⁴ Полтораков О. Ю. Реконцептуалізація поняття «безпека» в сучасному політико-політологічному дискурсі. *Політичний менеджмент*. 2009. № 5. С. 26.

²⁵ Циганов В. П. Політична безпека і безпечна політика: складові, ознаки, стан, тенденції. К.: Ніка центр, 2006. С. 32.

У сфері економічних наук, враховуючи їх множинність і своєрідність, спостерігається орієнтація як на формування загального для цих наук поняття економічної безпеки²⁶, окремих її аспектів, співвідношення з соціальною безпекою, так і на виокремлення різних її видів, зокрема таких як продовольча безпека, безпека споживання та інших. У формуванні загального розуміння економічної безпеки наголос, як і в інших науках, робиться на «відсутності небезпеки», «збереженні», «захисті від загроз», «захищеності», «надійності», «стабільності», «спокої», «незалежності», «допустимості меж» та інших варіантах міждисциплінарного розуміння та філософського бачення її сутності²⁷.

Таким чином, загальне поняття «економічна безпека» сформоване переважно на основі міждисциплінарних розумінь «безпеки», але з їх адаптацією до особливостей як економічної сфери суспільного життя, так і власне економічної науки. До своєрідності як соціологічного, так і економічного бачення безпеки потрібно віднести розповсюдженість їх кількісних вимірів.

У науках державного управління безпека досліджується в контексті державного забезпечення національної безпеки та її складових, які розглядаються як особлива сфера, об'єкт, завдання, мета державного управління тощо, а, відповідно, й наголос переноситься на характеристики цього виду державного управління, водночас осмислення власне безпеки державного управління не набуло поширення.

Відомий вітчизняний дослідник цих проблем Г. П. Ситник вважає, що «державне управління національною безпекою є специфічним видом та невід'ємною складовою державного управління, що охоплює соціальну, економічну, гуманітарну, військову та політичну сфери життєдіяльності суспільства та є цілеспрямованою діяльністю суб'єктів забезпечення національної безпеки»²⁸.

Така позиція вчених прослідковується й в інших подібних дослідженнях, в яких розглядаються особливості державного управління (забезпечення, регулювання) у сферах прикордонної, інформаційної, економічної, продовольчої, екологічної, соціальної, фінансової, природно-техногенної, транспортної, енергетичної, релігійної безпеки, охорони здоров'я, безпеки людини тощо.

На відміну від інших соціально-гуманітарних наук, в науках державного управління безпека, передусім, розглядається як державна

²⁶ Сасенко О. С. Зміцнення економічної безпеки як чинник ефективного функціонування економічної системи: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.01 / Одес. держ. екон. ун-т. О., 2010. 20 с.

²⁷ Голіков І. В. Сутність та еволюція поняття економічна безпека. *Проблеми економіки*. 2014. № 1. С. 314.

²⁸ Ситник Г. П. Державне управління у сфері забезпечення національної безпеки (теорія і практика): монографія. К.: Вид-во НАДУ, 2004. 408 с.

діяльність щодо її забезпечення, а домінуючим є саме діяльнісний підхід, що пояснюється самим предметом науки – державне управління.

В Україні є окрема група наук, предметом якої є національна безпека, а її дослідження мають міждисциплінарний характер, наприклад, захист кваліфікаційних досліджень здійснюється з таких наук, як технічні, політологічні, юридичні та інші. Тобто їх безпосереднім предметом є саме національна безпека, а її дослідження здійснюється комплексно, із застосуванням предметних знань і методології різних наук або має міждисциплінарну природу.

В межах цих наук дослідження спрямовувалися на вивчення проблем національної безпеки у контексті: європейської колективної безпеки, антитерористичної діяльності, військово-технічного співробітництва, інформаційних війн, європейських інтеграційних процесів, внутрішньополітичної безпеки та інших проблем.

Між тим, окремі дослідження безпосередньо присвячені теорії національної безпеки²⁹, її аспектам³⁰, системним конфігураціям³¹.

В інших соціально-гуманітарних науках спостерігається та ж сама «картина» підходів до розуміння безпеки. Так, в психологічних науках безпека розглядається в науковому «полі» психології соціального суб'єкта як його стан свідомості, психічний стан або стан їх захищеності, фундаментальна людська потреба, в лінгвістичних науках – як елемент національної, інформаційної безпеки в контексті національної ідентичності, проблем розвитку мови тощо.

Проблеми безпеки та її забезпечення були, є і будуть фундаментальними для незалежної України, які багато в чому зумовлюють стан та перспективи її розвитку в різних сферах суспільного життя. «Нині дедалі більше стає очевидним, що модель національної безпеки, яка сформувалася в Україні впродовж останніх трьох років, є тимчасовим конструктом не лише в структурно-історичному, але й у політико-функціональному розумінні. Цей конструкт україн суперечливий, позначений контрастами, морально сумнівний»³².

Прийнятий 21 червня 2018 р. Закон України «Про національну безпеку України» визначає правову основу, принципи державної політики у сферах національної безпеки та оборони, фундаментальні національні інтереси, засади демократичного цивільного контролю,

²⁹ Шипілова Л. М. Порівняльний аналіз ключових понять і категорій основ національної безпеки України: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 21.01.01 / Рада нац. безпеки і оборони України, Ін-т пробл. нац. безпеки. К., 2007. 20 с.

³⁰ Миклашук І. М. Політична ідеологія як чинник національної безпеки України: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 21.01.01 / Рада нац. безпеки і оборони України, Нац. ін-т пробл. міжнарод. безпеки. К., 2010. 19 с.

³¹ Бодрук О. С. Системи національної та міжнародної безпеки в умовах формування нового світового порядку: 1991–2001 роки: автореф. дис. ... д-ра політ. наук: 21.01.01 / Нац. ін-т стратег. дослідж., Нац. ін-т пробл. міжнар. безпеки. К., 2003. 24 с.

³² Кононенко С. В., Власюк О. С. Актуальні аспекти вдосконалення моделі національної безпеки. *Стратегічна панорама*. 2017. №1. С. 17–23.

загрози національній безпеці України, розмежовує повноваження державних органів у сферах національної безпеки і оборони, запроваджує комплексний підхід до планування у сферах національної безпеки і оборони³³, а тим самим закладає основи перспективної моделі забезпечення національної безпеки та зумовлює необхідність і доцільність нових підходів до наукового осмислення правових проблем національної безпеки. Про це свідчить й «Стратегія національної безпеки України», в якій визначається, що «політика національної безпеки України ґрунтується на повазі до норм і принципів міжнародного права. Україна захищатиме свої фундаментальні цінності, визначені Конституцією та законами України, – незалежність, територіальну цілісність і суверенітет, гідність, демократію, людину, її права і свободи, верховенство права, забезпечення добробуту, мир та безпеку»³⁴. Доцільно зазначити, що чинне законодавство визначає доволі велику кількість потенційних та реальних загроз реалізації національних інтересів України у різних сферах. Проте, з одного боку, система загроз досить динамічна, а з другого – на нормативному рівні потенційні та реальні загрози не розмежовані. Тому основними завданнями суб'єктів забезпечення національної безпеки є постійний моніторинг впливу на національну безпеку процесів, що відбуваються у різних сферах, прогнозування, виявлення та оцінювання можливих загроз, дестабілізувальних чинників і конфліктів, причин їх виникнення та наслідків прояву³⁵. Однак, законодавством не визначено перелік об'єктів, які є складовими національної безпеки. Закону можна дійти висновку про існування таких об'єктів національної безпеки як державний суверенітет, територіальна цілісність, демократичний конституційний лад та інші національні інтереси України, що потребують захисту від існуючих та можливих загроз³⁶.

Сьогодні є різноманітність варіантів як наукового юридичного розуміння безпеки та її забезпечення. Так, плюральність наукового розуміння безпеки залежить як від галузі знань, в контексті якої досліджується безпека, так і від особливостей контекстового розуміння безпеки (конкретного його виду). Власне поняття «безпека» розуміється як стан захищеності, свобода від небезпеки або ризику, фактор, що

³³ Про національну безпеку України: Закон України від 21 черв. 2018 р. № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>

³⁴ Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України від 26 трав. 2015 р. № 287/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/287/2015>

³⁵ Мельниченко Б. Основні підходи до розуміння поняття «національна безпека» *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: «Юридичні науки» 2021. № 2 (30). С.68-72

³⁶ Маркович Х.М. Національна безпека України: понятійно-категоріальне осмислення. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. Серія економічна. Сер юридична. 2023, Вип. 38. С. 10–15.

необхідний для сталого розвитку суспільства, оскільки охоплює всі сфери людської діяльності тощо.

В цьому контексті безпека розуміється як: соціальне явище; атрибут об'єкта і суб'єкта; стан об'єкта, що виключає наявність або можливість настання небезпечних подій та їх несприятливі наслідки; властивість або критерій якості соціальної системи; умови діяльності; система заходів, що забезпечують захист об'єкта від небезпечних впливів; соціальна мета що виражається через сукупність внутрішніх зв'язків системи і спрямована на її стійкий і прогресивний розвиток; діяльність уповноважених державних органів та інших суб'єктів.

Багатоманітність інтерпретацій терміна «безпека» властива і нормативно-правовому його розумінню. Законодавство, у вузькому розумінні терміна «безпека», дає визначення правовим категоріям національна, авіаційна, пожежна, громадська безпека тощо, проте загального поняття «безпека» не містить.

За даними Верховної Ради України, термінологія законодавства охоплює на сьогодні 375 термінів, що стосуються безпеки загалом, її окремих видів та взаємопов'язаних правових явищ (понять). Так, в Законі України «Про національну безпеку України» національна безпека визначається як «захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз». Термін «захищеність» стосовно життєво важливих національних інтересів або життєво важливих для суспільства та особи інтересів, прав і свобод людини і громадянина від реальних і потенційних загроз використовується й визначеннях державної безпеки, воєнної безпеки, громадської безпеки і порядку³⁷. В інших нормативно-правових актах безпека визначається через стан, відсутність ризику або загроз, властивість чи здатність об'єкта, межі тощо. В усіх цих варіаціях загальним є те, що безпека – це певна характеристика об'єкта чи суб'єкта. Науковці висловлюють позицію, що національна безпека – це здатність держави зберігати цілісність, суверенно вирішувати політичні, економічні, соціальні та інші питання й виступати в якості самостійного суб'єкта системи міжнародних відносин.³⁸

Дослідження цього плюралізму, спільного та відмінного в інтерпретаціях поняття «безпека», має значення для формування відповідного розуміння в юридичних науках, оскільки дає можливість з'ясування загального, особливого та своєрідного в межах співвідношення не тільки юридичних та інших соціально-гуманітарних наук, але й з нормативно-правовим визначенням безпеки в законодавстві.

³⁷ Про національну безпеку України: Закон України від 21 черв. 2018 р. № 2469-. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>.

³⁸ Білий В.І., Михальчук В.М. Основні напрями забезпечення національної безпеки держави. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 17. С. 92–98. DOI: 10.32702/23066814.2021.17.92.

Аналіз визначень розуміння безпеки, що наявні як в соціально-гуманітарних, зокрема юридичних науках, так і в нормативно-правових актах свідчить про те, що безпека, як правило, характеризується з використанням таких парних термінів або таких площинах (ракурсах), як: стан – діяльність, внутрішнє – зовнішнє, присутність – відсутність, об'єкт (суб'єкт) – середовище, явище – процес, корисне – шкідливе, абсолютне – відносне (міра, ступінь, рівень), наявність – можливість, якість – кількість та інших.

Багатоманітність варіантів розуміння небезпеки, її співвідношення з загрозами, а останніх з ризиками, властиве й їх інтерпретаціям в науці. Так, за умови, що безпека розглядається як «відносний стан, за якого всі системи суб'єкта чи об'єкта можуть працювати з максимальною ефективністю», то «ризик є умовою появи небезпеки», причому остання є «поняттям можливості, вона є гіпотетичною, тобто може бути прихованою або тільки передбачуваною», тоді як загроза – «це вже реальна подія, за якої небезпека переходить зі стану можливості у реальну площину», «загроза – конкретна й безпосередня форма небезпеки, або комплекс передумов і факторів, що створюють небезпеку інтересам суспільства, держави, індивіда, а також національним цінностям»³⁹, виходячи з цього небезпека визначається як «ймовірність заподіяння шкоди об'єкту економічної безпеки, яка перебуває в динамічному стані і постійно змінюється залежно від конкретних ризиків, загроз в наявних обставинах»⁴⁰. На імовірність, пасивну форму небезпек та активну форму, конкретність, безпосередність загроз, значення небезпек і загроз як факторів ризику звертають увагу й інші вчені⁴¹. Проте наявна й позиція вчених, які вважають, що ризик є первинним поняттям, але, навпаки, небезпека випливає із загроз, є їх конкретним проявом⁴², не потенційною, а реально негативною дією⁴³.

Таким чином, в контексті поставленого завдання, а саме співставлення понять «безпека» та «небезпека», можна стверджувати, що вони пов'язані між собою як термінологічно (етимологічно), так і змістовно. За всіх варіацій розуміння безпеки її характеристика неможлива без використання тим або іншим чином понять «небезпека»,

³⁹ Язлюк Б. О. Теоретичні основи сутності та змісту соціально-економічної безпеки. *Економічний аналіз*: зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка». 2014. Т. 16. № 1. С. 150.

⁴⁰ Бойко І. В. Дефініції «ризик», «загроза», «небезпека» як об'єкти наукових досліджень у напрямі економічної безпеки підприємства. *Приазовський економічний вісник*. Класичний приватний університет. 2017. Вип. 5(05). С. 96.

⁴¹ Семенютіна Т. В. Економічні ризики, небезпеки, загрози: сутність та взаємозв'язок. *Економічний простір*. 2012. № 68. С. 106–113.

⁴² Нижник Н. Р. Національна безпека України (методологічні аспекти, стан і тенденції розвитку: навч. посіб. Ірпін. 304 с.

⁴³ Малик О. В. Управління ризиками як складова механізму забезпечення фінансової безпеки підприємства. *Вісник ОНУ імені Мечникова*. 2015. Т. 20. Вип. 4. С. 116–120.

«загроза», «ризик» тощо, причому безпека охоплює останні через їх відсутність або присутність як наявність чи можливість у певному обсязі, щонайменше мінімальному (наявність може бути і відсутня, але можливість не може бути виключена). Власне як і небезпека не може бути охарактеризована без використання поняття «безпека», їх недоцільно співвідносити як ціле та частина, оскільки небезпека – це протилежність безпеці.

Як слова вони є однокорінними антонімами, як поняття – протилежними, оскільки вони не тільки володіють різними ознаками, але й пов'язані одне з одним через виключення, заперечення одне одного, взаємовиключають, заперечують, які докорінно взаємно протистоять одне одному, але не можуть одне без одного існувати. Загальновідомо, що з позицій діалектики протилежності як взаємопов'язані сторони єдиного, які одночасно покладають і виключають одна одну, перебувають у відношенні єдності та «боротьби», а боротьба протилежностей – це процес їх взаємовиключення у рамках єдності, конкретний механізм якого визначається природою явища, що розвивається. Як протиріччя їх доцільно розглядати щонайменше у двох варіантах: протиріччя зовнішні – протиріччя між різними предметами, явищами; протиріччя внутрішні – протиріччя між протилежними сторонами одного і того ж предмета, явища.

З цих філософських положень випливає й інше, а саме неможливість існування безпеки чи небезпеки без прив'язки до об'єктів, а якщо говорити про людську діяльність – і до суб'єктів, що знаходить своє втілення, зокрема, у виокремленні об'єктів та суб'єктів безпеки/небезпеки, зовнішньої й внутрішньої безпеки/небезпеки тощо.

В цьому ж контексті можлива інтерпретація розвитку як результату «боротьби» цих протилежностей (протиріч). Так, суспільний розвиток «є результатом складної взаємодії багатьох процесів. Причому деякі з них не мали нічого спільного з прогресом, а деякі взагалі виявилися регресивними»⁴⁴.

Такий аналіз можливий й щодо таких понять, як наявність (присутність) – відсутність. які констатують або заперечують факт існування предметів, явищ, подій⁴⁵, наявність і можливість та інших, що використовуються у формулюваннях безпеки.

Подібно до розуміння безпеки не менш плюралістичним є наукове і нормативно-правове розуміння забезпечення безпеки,

⁴⁴ Сегеда С. А. Методологічні основи категорії «розвиток»: філософський аспект. *Економіка та держава*. 2018. № 10. С. 18.

⁴⁵ Мелекесцева Н. В. Категорія наявності/відсутності в логіко-філософському та лінгвістичному аспектах. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10: Проблеми граматики і лексикології української мови*: зб. наук. праць. Київ Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. Вип. 8. С. 171.

змістовне наповнення яких варіюється залежно від певного розуміння безпеки, галузі юридичної науки або галузі права, співвідношення зі спорідненими поняттями тощо.

У законодавстві забезпечення інтерпретується найчастіше всього як комплекс, сукупність заходів чи дій, що мають на меті, або потрібні, необхідні, спрямовані на досягнення впевненості відповідності певної діяльності визначеним нормам, правилам, вимогам, на відміну від зазначених та подібних варіантів формулювань, забезпечення безпеки в різних варіантах використання цього терміну орієнтовано, передусім, на запобігання загрозам, небезпекам, впливам негативних факторів, пов'язується з захистом чи охороною. Зокрема, в Законі України «Про основи національної безпеки України» (втратив чинність на підставі Закону України № 2469-VIII від 21 червня 2018 р.) національна безпека пов'язувалася з захищеністю життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються: а) сталий розвиток суспільства; б) своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам у різних сферах державного управління при виникненні негативних тенденцій до створення потенційних або реальних загроз національним інтересам. Як здається, на обмеження національної безпеки та її забезпечення тими сферами суспільного життя, в яких можливі або наявні загрози, спрямоване й формулювання сектору безпеки і оборони як системи органів державної влади, Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, правоохоронних та розвідувальних органів та інших органів, сил, оборонно-промислового комплексу, громадян та громадських об'єднань, діяльність яких за функціональним призначенням спрямована на захист національних інтересів України саме від загроз⁴⁶.

Обмеження чи уточнення поняття «безпека», оскільки, якщо під безпекою розуміти існування об'єкта без обмежень, то це поняття набуває всеохоплюючого характеру чи значення і важко виявити ті явища та процеси, які не охоплюються цим поняттям, а, з іншого боку, неможливо виключати такий аспект розуміння безпеки. Варіантом розв'язання цієї проблеми є обмеження цієї сфери прояву безпеки тими соціальними явищами та процесами, в межах яких або відносно яких існують або можуть існувати потенційні чи наявні загрози (небезпеки).

У випадку розуміння національної безпеки можна виокремити три теоретичні підходи. У межах першого підходу, представниками якого є А. Волферс, Д. Гадді, Г. Даєм, Дж. Джонсон, Д. Кауфман,

⁴⁶ Про національну безпеку України: Закон України від 21 черв. 2018 р. № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>.

Р. Кoen, М. Міхалка та ін., увага акцентується на захисті політичної незалежності, економічного добробуту, розвитку, справедливості⁴⁷

Представники другого напрямку наголошують на взаємозв'язку національних цінностей та інтересів, необхідності врахування їх взаємообумовленості в дослідженні проблем національної безпеки. Серед них можна назвати А. Величка, І. Волощука, В. Горбуліна, Б. Демидова, А. Качинського, В. Ліпкана, М. Пендюру, Г. Ситника та ін.⁴⁸

Третій напрям наукових розробок полягає в дослідженні національної безпеки в контексті захисту національних інтересів. Представниками цього напрямку є також низка українських, науковців: А. Бетлер, В. Богданович, О. Бодрук, С. Браун, О. Данільян, О. Дзьобань, М. Каплан, Г. Моргентау, М. Панов, С. Хоффман та ін. Варто також звернути увагу на розширення змісту поняття «національна безпека»: якщо раніше забезпечення національної безпеки розглядалося в контексті захисту інтересів насамперед держави, то в сучасних дослідженнях концентрується увага на захисті інтересів особи (громадянина) та суспільства.⁴⁹

1.2. Нормативно-правове визначення безпеки.

Одним із напрямів подальшого удосконалення правового регулювання, зміцнення правопорядку, забезпечення прав і свобод людини в Україні було і є забезпечення правової визначеності. «Із конституційних принципів рівності і справедливості випливає вимога визначеності, ясності і недовозначності правової норми, оскільки інше не може забезпечити її однакове застосування, не виключає необмеженості трактування у правозастосовній практиці і неминуче призводить до сваволі»⁵⁰.

Ця правова позиція Конституційного Суду України (далі - КСУ) корелює Міжінституційній угоді між Європейським Парламентом, Радою ЄС та Комісією ЄС щодо загальних настанов, спрямованих на забезпечення якості проектування законодавства Співтовариства від 22 грудня 1998 року (1999/С 73/01), в якій зазначається, що «ясне, просте та чітке проектування законодавчих актів Співтовариств є

⁴⁷ Павленко Д.Г. Національна безпека: поняття, складники, чинники впливу. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. Серія: Державне управління. 2021. № 3. С.102-108.

⁴⁸ Павленко Д.Г. Національна безпека: поняття, складники, чинники впливу. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. Серія: Державне управління. 2021. № 3. С.102-108.

⁴⁹ Павленко Д.Г. Національна безпека: поняття, складники, чинники впливу. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. Серія: Державне управління. 2021. № 3. С.102-108.

⁵⁰ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 92, пункту 6 розділу Х «Перехідні положення» Земельного кодексу України (справа про постійне користування земельними ділянками) від 22 верес. 2005 р. № 5-рп/2005. *Офіційний вісник України*. 2005. № 39. Ст. 2490.

необхідним, оскільки такі акти мають бути прозорими та зрозумілими для громадськості та учасників економічних відносин»⁵¹.

Причому «термінологія, що використовується в певному акті, має бути стійкою, єдиною як в межах такого акта, так і в усьому масиві вже чинних актів, особливо тих, що стосуються однієї сфери регулювання. Ідентичні поняття мають бути виражені однаковими термінами, наскільки це можливо, без відхилення від їх значення у звичайній, юридичній чи технічній мові. Відповідно до пункту 14 Міжінституційної угоди, якщо терміни, що використовуються в акті, не є однозначними, вони мають бути визначені разом в одній статті на початку нормативного акта»⁵².

Зростання значення нормативно-правових визначень зумовлена й тим, що вони спрямовані на одноманітне тлумачення норм права, що сформульовані в одному або декількох нормативно-правових актах, в процесах правотворчості, правозастосування та правореалізації, сприяють усуненню дублювань, прогалин та колізій у законодавстві, забезпечують системні зв'язки нормативно-правових приписів, використовуються при уніфікації законодавства, створенні модельних нормативно-правових актів, пов'язані з удосконаленням юридичної техніки тощо. Нормативно-правові дефініції набувають нового значення в умовах інтеграції України в міжнародний і європейський правовий простір, зокрема, адаптації вітчизняного законодавства до правової системи ЄС, використанні зарубіжного правового досвіду.

Зазначене вище відноситься й до законодавчих дефініцій «безпеки», які, з одного боку, мають всі загальні ознаки нормативно-правових дефініцій, а з іншого – відрізняються від інших таких дефініцій своїм змістовним наповненням, зумовленим їх обсягом.

Законодавче визначення дефініції «безпека» здійснюється в 20 Законах України, більше ніж 50 підзаконних нормативно-правових актах (59), двох директивах Європейського Парламенту і Ради (ЄС) та 4 міжнародних, міждержавних угодах між Україною та іншими державами (Азербайджанською Республікою, Республікою Молдова, Республікою Білорусь, Республікою Вірменія, Республікою Грузія, Республікою Казахстан, Киргизькою Республікою, Республікою Узбекистан, Республікою Таджикистан, Туркменістаном).

Традиційно в юридичній науці правові дефініції розглядаються в загальнонауковому аспекті як вид дефініцій взагалі, причому розрізняють: а) визначення чи дефінування як засіб пізнання, мисленеву операцію, спрямовану на виокремлення критеріїв відмінності одного об'єкта від іншого, уточнення його значення, мети тощо; б)

⁵¹ Interinstitutional agreement of 22 December 1998 on common guidelines for the quality of drafting of Community legislation (1999/C 73/01). *Official Journal of the European Communities*. 17 March 1999. Vol. 42. P. 73.

⁵² Хворостянкіна А.В. Дефініції в законодавчих текстах: питання теорії. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_6669.

дефініцію як результат такого визначення – складову наукової мови, описання найбільш істотних загальних і відмінних ознак поняття про явище чи процес.

Своєрідність правових дефініцій полягає в тому, що вони, на відміну від інших дефініцій, так чи інакше пов'язані з правовим регулюванням і є не тільки науковими (доктринальними), але й легальними, які закріплені в текстах нормативно-правових актів, актів офіційного тлумачення норм права та правозастосування, тому в цьому випадку мова може йти як мінімум про три поняття: «правова дефініція», «нормативна дефініція», «законодавча дефініція»⁵³.

Зважаючи на різноманітні підходи вчених до інтерпретації цих та інших подібних понять, є сенс розглядати правові дефініції безпеки як узагальнююче поняття, що охоплює щонайменше такі їх види, що розрізняються за зв'язками з правовим регулюванням, як: наукові чи доктринальні правові дефініції безпеки, що розробляються юридичними науками і мають опосередковану регулятивну природу, та легальні правові дефініції безпеки, які мають безпосереднє значення для правового регулювання. Серед останніх доцільно виокремлювати нормативно-правові дефініції безпеки, що сформульовані в нормативно-правових документах (законодавчі дефініції безпеки), актах офіційного нормативного тлумачення норм права (нормативно-правові інтерпретаційні дефініції безпеки) та узагальнення судової практики (нормативно-правові дефініції безпеки як узагальнення судової практики); казуальні правові дефініції безпеки, що утворені та сформульовані у відповідних конкретних актах застосування норм права.

Проте навіть законодавчі дефініції безпеки не є власне нормами права як особливими правилами поведінки загального характеру. В юридичній літературі дефініції подібного роду здебільшого розглядаються як дефінітивні нормативно-правові приписи, які певним чином пов'язані з нормами права і мають «інструментальне» або основоположне (системне) значення⁵⁴, що накладає відбиток на їх обсяг та зміст, які, відповідно, складають коло споріднених явищ чи процесів та ознаки, які їх характеризують. Причому зміст законодавчих дефініцій безпеки як сукупність необхідних і достатніх ознак, детермінований особливостями як дефініцій взагалі й правових дефініцій зокрема, а також місцем та призначенням останніх в правовому регулюванні, що властиві всім законодавчим дефініціям, так і безпеки як реальних явищ

⁵³ Косович В. Правові дефініції як засіб забезпечення створення досконалих нормативно-правових актів України. *Вісник Львівського університету*. Серія юридична. 2013. Вип. 57. С. 43.

⁵⁴ Дашковська О. Правові дефініції як різновид нормативних приписів. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2012. № 3. С. 19. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vapny_2012_3_4.

чи процесів, які складають обсяг цієї дефініції, тому у її змісті доцільно виокремлювати загальні та спеціальні ознаки.

До загальних відносяться ті з них, які є спільними для дефініцій взагалі (загальнодефінітивні), правових дефініцій, легальних дефініцій і власне законодавчих дефініцій. Спеціальні ознаки законодавчих дефініцій безпеки, на відміну від інших законодавчих дефініцій, характеризують безпеку як своєрідне явище і поняття, що регулюється правом, а тим самим дозволяють відрізнити безпеку від інших подібних явищ і понять, визначити властивості безпеки як предмета правового регулювання, забезпечити єдність розуміння безпеки в процесах правотворчості, правозастосування та правореалізації норм права, що регулюють суспільні відносини у сфері безпеки тощо. Враховуючи чисельність законодавчих дефініцій безпеки, подальша конкретизація спеціальних ознак можлива залежно від особливостей нормативно-правових документів, в яких вони визначені і використовуються в нормах права, сформульованих у цих документах.

Проблеми ознак дефініцій, правових дефініцій, легальних дефініцій достатньо повно і в різних аспектах досліджено вченими, що дає можливість зосередити увагу на ознаках законодавчих дефініцій, які є загальними по відношенню до власне законодавчих дефініцій безпеки.

До ознак законодавчих дефініцій, які є загальними ознаками законодавчих дефініцій безпеки, в юридичній літературі, як правило, відносять:

- правову природу як нормативно-правового припису, що є загальнообов'язковим для певного кола осіб, які діють у часі та просторі, притаманний відповідному нормативно-правовому документу;

- описання в тексті нормативно-правового документа при першому задуванні терміна в його тексті, у примітках до статей або у вигляді окремої статті;

- інтелектуальну спрямованість на встановлення єдності в розумінні й реалізації норм права;

- зв'язок з іншими нормативно-правовими приписами;

- виокремлення та формулювання тих ознак явища або процесу, які мають суттєве значення для правового регулювання, або подання переліку елементів явища чи процесу, що складають обсяг поняття, що визначається;

- наукову обґрунтованість;

- опосередковану форму реалізації через інші нормативно-правові приписи⁵⁵.

Видові виокремлюються і відрізняють безпеку від інших явищ.

⁵⁵ Дашковська О. Правові дефініції як різновид нормативних приписів. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2012. № 3. С. 16–23. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vapny_2012_3_4.

Так, спеціальні ознаки законодавчих дефініцій безпеки зумовлені та характеризують особливості явищ і процесів, що відносяться до їх обсягу й мають значення для правового регулювання. У зв'язку з множинністю визначення обсягу поняття «безпека» воно будується по принципу родових ознак.

Видові ознаки призначені, для того, щоб в межах роду явищ та процесів виокремити безпеку, як вид, оскільки безпека як соціальне явище відноситься до певних родів даних явищ. Видові ж ознаки відрізняють безпеку від інших явищ певного роду. Оскільки безпека є складним соціальним явищем або процесом, вона відноситься до різних родів або просторів соціальних явищ і процесів, зокрема родовими ознаками безпеки є: стан, заходи, відсутність, характеристика, властивість, захист, здатність, спроможність, межі, процес, діяльність, відповідність.

Що ж до видових ознак, то їх спектр споглядається набагато ширше, що пов'язано з великим спектром суспільних відносин, який відноситься до сфери безпеки. Так, наприклад, Повітряний кодекс України визначає безпеку польотів як стан, за якого ризик шкоди чи ушкодження обмежений до прийнятного рівня, де стан виступає як родова ознака, а обмеження ризику і шкоди – як видова. Закон України «Про ринок електричної енергії» передбачає безпеку постачання електричної енергії як спроможність електроенергетичної галузі забезпечувати потреби споживачів в електричній енергії відповідно вимог цього Закону України. В даному випадку спроможність – родова ознака, забезпечення потреб споживачів в електричній енергії – видова. Іншими видовими ознаками законодавчої дефініції безпеки можуть виступати: будь-який ризик, неприпустимий ризик, граничний ризик, загрози, галузь цивільної авіації, повітряний транспорт, радіаційний вплив, норми, правила, стандарти, інтереси людини і громадянина, суспільства та держави, інформація, державний суверенітет, територіальна цілісність, демократичний конституційний лад, лікарські засоби, радіаційно-ядерні об'єкти та навколишнє середовище, вплив на працівників, персонал тощо.

Загальні ознаки законодавчих дефініцій безпеки зумовлені функціями, що відбивають їх значення для забезпечення ефективного правового регулювання суспільних відносин сфери безпеки. В юридичній літературі висвітлено різні варіанти розуміння таких функцій, в яких по-різному поєднуються функції правових та законодавчих дефініцій. Так, Т. Подорожна виокремлює дві групи функцій законодавчих дефініцій: загальні (онтологічну, гносеологічну, логічну, критичну, інформаційну, інтерпретаційну тощо) та спеціальні (системно-структурну)⁵⁶. О. Дашковська об'єднує ці групи та інтерпретує

⁵⁶ Подорожна Т. С. Законодавчі дефініції: поняття, структура, функції. Львів: ПАІС, 2009. С. 151.

функції законодавчих дефініцій як: забезпечення єдності в розумінні й реалізації всіх велінь законодавця; підвищення ступеня формалізації законодавства; формування понятійного апарату системи права; упровадженні в чинне законодавство нових результатів розвитку науки, відновлення теоретичної бази законодавства⁵⁷. М. Дорошук акцентує увагу тільки на таких спеціальних функціях законодавчих дефініцій: викладення та закріплення на законодавчому рівні знань про певне правове явище; офіційне тлумачення правового поняття; формування розуміння змісту та цілей прийняття акту законодавства; реалізація принципу змістовної визначеності правотворчої діяльності; сприяння правильному правозастосуванню щодо суспільних відносин, які регулюються відповідним нормативно-правовим актом; сприяння уникненню розбіжностей в застосуванні пов'язаних з конкретними дефініціями матеріальних та процесуальних норм права та ін.⁵⁸

Така своєрідність місця та призначення законодавчих дефініцій безпеки в правовому регулюванні зумовлює й відповідні вимоги до них, зокрема вони повинні: містити тільки основні (загальні та відмінні) ознаки явищ чи процесів, що формулюються, причому відмінні ознаки мають бути властиві тільки тим явищам, що відносяться до обсягу дефініції; бути повними за обсягом, а обсяг і зміст – адекватними; не містити суперечливих тверджень й термінів, які використовуються у понятті, що визначається; бути обґрунтованими та доцільними, спрямованими на досягнення цілей, передбачених нормами права, адекватними як об'єктивній соціальній дійсності, так і вимогам законодавчої техніки, спрямованими на задоволення потреб юридичної практики⁵⁹.

В текстах нормативно-правових документів термін «безпека» використовується досить часто, але підлягає дефінуванню (визначенню) у певних випадках, зокрема, коли цей термін позначає дефініцію, що: створена шляхом переосмислення загальнозживаного слова або з використанням нетрадиційної лексики; сформульована за допомогою слів, що занадто часто використовуються у звичайній мові й викликають множинні змістовні асоціації чи є спеціальними, іноземними; для нормативно-правового акта ця дефініція є специфічною або по-різному трактується практикою. Тому для визначення доцільності формулювання тієї чи іншої законодавчої дефініції безпеки необхідно

⁵⁷ Дашковська О. Правові дефініції як різновид нормативних приписів. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2012. № 3. С. 23. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vapny_2012_3_4.

⁵⁸ Дорошук М. З. Законодавчі дефініції понять «спеціальність» та «спеціалізація» та їх використання у нормативному регулюванні кадрового забезпечення сфери охорони здоров'я в Україні: теоретико-правовий аналіз. *Молодий вчений*. 2016. № 12.1 (40). С. 582.

⁵⁹ Хворостянкіна А. В. Визначеність законодавчих дефініцій як умова ефективного дотримання духу та букви закону. *Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська Академія»*. Т. 77. Юридичні науки. Київ: Києво-Могилянська академія, 2008. С. 8.

з'ясовувати, в якому значенні використовується термін безпека в нормативно-правовому документі: загальнозживаному; спеціальному – притаманному певній галузі спеціальних знань (радіаційна, екологічна, авіаційна безпека тощо); спеціально юридичному (національна безпека).

Від особливостей формулювання законодавчої дефініції безпеки багато в чому залежить і вибір форми їх визначення як: повних, що містять сукупність необхідних й достатніх родових (загальних) та видових (відмінних) ознак; неповних, що акумулюють переважно ознаки, котрі відрізняють від інших; казуальних, що містять переліки явищ, які відносяться до обсягу конкретної дефініції безпеки⁶⁰, причому як перерахування об'єктів, суб'єктів або дій, що становлять обсяг поняття, можуть утворювати однорідні або неоднорідні, відкриті або закриті переліки, слідувати за визначенням родового поняття або випереджати його.

Окрім того, законодавче визначення безпеки здійснюється й поза межами безпосереднього утворення її дефініцій, як: контекстуальне визначення, яке не є власне дефінуванням, оскільки зміст безпеки не розкривається у вигляді дефініції, а розкривається в контексті певної статті або нормативно-правового акту.

Розвиток суспільних відносин в сучасному світі відбувається надзвичайно швидкими темпами. В результаті ускладнення та збільшення їх кількості, появи нових і суттєвих змін у вже існуючих як ніколи збільшується кількість різноманітних загроз, що впливають на всі сфери життя суспільства. Вони можуть бути пов'язані як з науково-технічними, соціальними, правовими, військовими та іншими сферами життя суспільства. Тому, виникає потреба у правовому регулюванні не тільки самих суспільних відносин, а й забезпеченні безпеки у всіх сферах, в яких право має свій вплив.

Сучасна система законодавства України (в широкому його розумінні) регулює великий спектр безпекових відносин, тому наразі є велика кількість варіантів визначення безпеки, що містяться в термінологічних словниках, відповідних нормативно-правових актах і міжнародних угодах, конвенціях тощо. Також є і варіанти видів безпеки, що не мають свого прямого закріплення у нормативно-правових актах, як, наприклад, майнова безпека, економічна безпека, політична безпека тощо.

Така ситуація зумовлює потребу у поглибленому вивченні та аналізі нормативно-правового матеріалу для його подальшого узагальнення, виявлення особливостей конструювання, подальшої концептуалізації розуміння безпеки та її нормативно-правового визначення.

⁶⁰ Подорожна Т. С. Законодавчі дефініції: поняття, структура, функції. Львів: ПАІС, 2009. С. 39.

У законодавстві України, використовуючи термінологічний пошук, можна знайти більше десяти визначень терміна «безпека», що містяться у загальній частині нормативно-правового акта. Безпека вживається в нормативно-правових актах щодо регулювання питань авіа, залізничного сполучення, гірничо-видобувної діяльності та енергетичних послуг, інших напрямках. При цьому значення даного терміна не суттєво варіюється як у змістовому значенні, так і залежно від підходу до його розуміння.

Однією з найбільших груп буде виступати безпека як певний стан. При цьому доцільно вказати, що вказівки на те, саме при якому стані суспільних відносин вони будуть вважатися такими, що знаходяться в безпеці, відрізняється. Одні нормативно-правові акти передбачають безпеку як стан, при якому ризик присутній, проте не перевищує певні встановлені межі. В іншому випадку, безпекою вважається стан, при якому ризик відсутній взагалі. В третьому випадку при визначенні безпеки допускається нанесення певної шкоди, що не перевищує допустимих меж. В останньому випадку є дві позиції. Загальний підхід, де ризик або шкода мінімізується і ця мінімізація спрямована на майно, життя, здоров'я, навколишнє середовище. При спеціальному підході дія спрямовується на певну галузь або об'єкт мінімізації шкоди, наприклад: «для захисту цивільної авіації від актів незаконного втручання та інших протиправних посягань», «для захисту від актів незаконного втручання й інших протиправних посягань стосовно цивільної авіації»⁶¹, що характерно для регулювання авіаційної галузі й що зазначено не тільки в національних нормативно-правових актах, а й міжнародних угодах⁶². Іншим підходом до визначення безпеки є її окреслення як певного комплексу заходів, що, своєю чергою, не допускає перехід ризиків і загроз з гіпотетичного стану в реальний.

Аналізуючи особливості розуміння питання безпеки у нормативно-правових актах, залежно від її спрямування плюралізм її визначення є набагато ширшим. У законодавстві є більше п'ятдесяти діючих визначень різноманітних видів безпеки.

В основному, в законодавстві, певний вид безпеки розуміється однаково, такий варіант зустрічається в межах однієї галузі правового регулювання та побудований за принципом відповідності підзаконного нормативно-правового акта закону, як приклад можна навести термін «екологічна безпека», що визначається у Законі України «Про охорону

⁶¹ Про затвердження Правил супроводження в контрольованих зонах авіапідприємств матеріальних цінностей і пасажирів: Наказ Державного департаменту авіаційного транспорту України від 11 черв. 1996 р. № 168/397. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0334-96/ed19960628/find?Text=%C1%E5%E7%EF%E5%EA%E0>.

⁶² Угода між Урядом України і Урядом Азербайджанської Республіки про співробітництво в галузі авіаційної безпеки від 22 груд. 1995 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/031_068/ed19960819/find?Text=%C1%E5%E7%EF%E5%EA%E0.

навколишнього природного середовища»⁶³ та наказі «Про затвердження Правил технічної експлуатації наземних засобів радіотехнічного забезпечення в цивільній авіації України»⁶⁴.

Іншою варіацією розуміння певного виду безпеки є її розподіл на терміни, що містяться в нормативно-правових актах матеріального та процесуального характеру. В актах матеріального спрямування безпека, зазвичай, виступає як певний стан, а процесуального – комплекс дій або заходів. Одним з прикладів такого розуміння є термін «енергетична безпека», що міститься в наказі «Про затвердження Правил охорони праці під час експлуатації магістральних трубопроводів для транспортування рідкого аміаку (аміакопроводів)»⁶⁵ та носить матеріальний характер, і Постанові КМУ «Про Концепцію діяльності органів виконавчої влади у забезпеченні енергетичної безпеки України»⁶⁶.

Серед галузевих видів безпеки найбільше розмаїття наявне у нормативно-правових актах, що здійснюють правове регулювання в галузі авіації. Це розмаїття характеризується як і в самих термінах, де існують їх варіанти, такі як – «безпека польотів», «авіаційна безпека», «безпека авіації» та «безпека (авіаційна безпека)», так і в самому підході до розуміння того, що є безпекою в авіації. Дане розмаїття може бути пов'язане з великою ризикованістю цієї діяльності та, відповідно, потребою у суттєвому та надійному контролі по недопущенню та мінімізації нанесення шкоди.

Плюралізм розуміння безпеки в авіаційній галузі полягає в існуванні трьох підходів до визначення безпеки в нормативно-правових актах, що регулюють суспільні відносини, пов'язані з існуванням та діяльністю авіації.

Нормативно-правовими актами передбачено існування даного виду безпеки як комплексної характеристики повітряного транспорту, що є категорією, вимоги до якої передбачені в комплексі технічних характеристик, і дають змогу оцінити можливість існування такої діяльності та, відповідно, мінімізацію можливості нанесення шкоди. Іншим варіантом виступає безпека польотів та авіації як стан загальний і спеціалізований, відповідно, спрямований на недопущення загроз на

⁶³ Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25 черв. 1991 р. № 1264-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12/ed20150101>.

⁶⁴ Про затвердження Правил технічної експлуатації наземних засобів радіотехнічного забезпечення в цивільній авіації України: Наказ Мінтрансв'язку України від 8 трав. 2007 р. № 381. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-07>.

⁶⁵ Про затвердження Правил охорони праці під час експлуатації магістральних трубопроводів для транспортування рідкого аміаку (аміакопроводів): Наказ Держнаглядохоронпраці України від 11 січ. 2005 р. № 2 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0146-05>.

⁶⁶ Про Концепцію діяльності органів виконавчої влади у забезпеченні енергетичної безпеки України: Постанова Кабінету Міністрів України від 19 січ. 1998 р. № 48. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/48-98-%D0%BF>.

саму авіацію та на життя здоров'я, навколишнє середовище. Третім же варіантом є діяльнісний підхід та визначення авіаційної безпеки як комплексу заходів, процесу захисту авіації, цивільної авіації та міжнародної авіації.

В даному випадку є і особливості, що полягають у різниці між нижчим за юридичною силою та нижчим нормативно-правовим актом. Повітряний кодекс України визначає безпеку польотів як стан, за якого ризик шкоди чи ушкодження обмежений до прийнятнього рівня⁶⁷. Своєю чергою, підзаконні акти можуть давати інші розуміння, наприклад – комплексна характеристика повітряного транспорту та авіаційних робіт, що визначає здатність виконувати польоти без загрози для життя та здоров'я людей⁶⁸. Дані визначення, з одного боку, передбачають спрямованість на обмеженість ризику для життя і здоров'я, з іншого, – Повітряний кодекс України передбачає відносність – «прийнятний рівень ризику», а підзаконний – абсолютну вимогу – «без загрози». Схожа ситуація виявляється і в визначенні терміна «авіаційна безпека». Повітряний кодекс України визначає її як захист цивільної авіації від актів незаконного втручання, який забезпечується комплексом заходів із залученням людських і матеріальних ресурсів⁶⁹. В даному визначенні вказується на безпеку, власне, цивільної авіації, а підзаконний акт надає більш широке розуміння безпеки і вказує на термін «авіація», що є більш ширшим: комплекс заходів, а також людські й матеріальні ресурси, призначені для захисту авіації від актів незаконного втручання в її діяльність⁷⁰.

Іншим прикладом можна навести безпеку у галузі регулювання радіаційних матеріалів та об'єктів. У варіанті радіаційної безпеки також терміни містяться в нормативно-правових актах різної юридичної сили, проте з певними особливостями.

Так, закон визначає радіаційну безпеку як дотримання допустимих меж радіаційного впливу на персонал, населення та навколишнє природне середовище, встановлених нормами, правилами та

⁶⁷ Повітряний кодекс України від 19 трав. 2011 р. № 3393-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3393-17/ed20130811>.

⁶⁸ Про затвердження Правил допуску до експлуатації злітно-посадкових майданчиків для польотів легких повітряних суден: Наказ Державної служби України з нагляду за забезпеченням безпеки авіації від 1 груд. 2004 р. № 205. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1644-04/ed20111007/find?Text=%C1%E5%E7%EF%E5%EA%Eo+%EF%EE%EB%FC%EE%F2%B3%E2%04/ed20111007/find?Text=%C1%E5%E7%EF%E5%EA%Eo+%EF%EE%EB%FC%EE%F2%B3%E2>.

⁶⁹ Повітряний кодекс України від 19 трав. 2011 р. № 3393-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3393-17/ed20130811>

⁷⁰ Про затвердження Правил сертифікації цивільних аеродромів України: Наказ Державної служби України з нагляду за забезпеченням безпеки авіації від 25 жовт. 2005 р. № 796. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1357-05/ed20111007/find?Text=%C0%E2%B3%Eo%F6%B3%E9%ED%Eo+%E1%E5%E7%EF%E5%EA%Eo>.

стандартами з безпеки⁷¹, а підзаконний нормативно-правовий акт – як стан радіаційно-ядерних об'єктів та навколишнього середовища, що забезпечує неперевищення лімітів доз, виключення будь-якого невинновданого опромінення та зменшення доз опромінення персоналу і населення нижче встановлених лімітів доз настільки, наскільки це може бути досягнуто і економічно обгрунтоване⁷². Особливістю цього визначення є введення додаткового критерію в рамках розуміння термінів «економічна обгрунтованість», «невинновдане опромінювання». Такі критерії можуть суттєво впливати на оцінку наявності або відсутності безпеки, наприклад, економічна обгрунтованість може розумітися як співвідношення затрачених зусиль і, відповідно, шкодою, що може бути нанесена, а отже, і свідоме допущення шкоди.

Типологізація нормативно-правового розуміння терміна «безпека» доволі широка. В системі законодавства є варіанти і розуміння безпеки залежно від парних категорій – статика і динаміка. При статичному варіанті розуміння правотворець використовує таку термінологію, як стан, характеристика, властивість, захищеність. Вказані формулювання використовуються при поясненні термінів «пожежебезпека», «громадська безпека і правопорядок», «безпека повітряної навігації» тощо. Для динамічного (діяльнісного) варіанту характерне використання термінів – захищати, заходи, комплекс заходів, дотримання, виконання тощо. Так, термін «біологічна безпека» визначається саме у такий спосіб. Одна інтерпретація біологічної безпеки визначає певний стан середовища життєдіяльності людини, інша – систему заходів, спрямованих на захист.

Якщо систематизувати розуміння безпеки не однієї галузі, а в їх сукупності, то в системі законодавства можна виокремити декілька груп підходів до розуміння безпеки. Безпека розуміється як властивість, що полягає у здатності, спроможності певного об'єкта, такий підхід передбачено у визначеннях функціональної безпеки, операційної безпеки мережі. Іншим варіантом можна назвати визначення безпеки як властивості не перевищувати певні, встановлені норми ризику: «безпека АС», «безпека АЕС», «безпека мережевих та інформаційних систем».

Суттєва кількість термінів пов'язана з розумінням безпеки як певного стану:

⁷¹ Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку: Закон України від 8 лют. 1995 р. № 39/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/39/95-%D0%B2%D1%80/ed20131016/find?Text=%D0%E0%E4%B3%E0%F6%B3%E9%ED%E0+%E1%E5%E7%EF%E5%EA%E0>

⁷² Про затвердження державних санітарних правил «Основні санітарні правила забезпечення радіаційної безпеки України»: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 2 лют. 2005 р. № 54. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0552-05/ed20050531/find?Text=%D0%E0%E4%B3%E0%F6%B3%E9%ED%E0+%E1%E5%E7%EF%E5%EA%E0>

– захищеності. Як приклад можна навести термін «громадська безпека», що визначається як стан захищеності життєво важливих інтересів суспільства, сконцентрованих у його матеріальних і духовних цінностях, від джерел небезпеки природного або штучного характеру під час підготовки та проведення футбольних матчів, за якого забезпечується запобігання загрозам заподіяння шкоди такими джерелами небезпеки⁷³;

– стану, що потребує підтримання та забезпечення з боку оточуючих. Прикладом такого варіанту є «екологічна безпека»⁷⁴;

– стану відсутності ризику, в даному випадку нормотворець виходить з розуміння безпеки як відсутності ризиків або несприятливих обставин як абсолют, тобто наявність навіть окремо взятої невеликої допустимості ризику не береться до уваги. Досить часто даний випадок розуміння безпеки відноситься до різноманітних видів безпеки, що пов'язані з харчовою продукцією, як то «безпека світської птиці», «безпека м'яса та інших продуктів забою» тощо. При цьому у нормотворчих формулюваннях напряду використовується слово «відсутність» як абсолютна вимога;

– стану присутності ризику. В такому варіанті нормотворець, пояснюючи розуміння безпеки загалом або безпеки як виду, уточнює конкретний її предмет та використовує підхід, при якому розуміння безпеки йде через призму наявності певної загрози, ризику, небезпеки, вказуючи на можливість, спроможність, бажання або конкретно спрямовану діяльність на усунення, попередження або ліквідацію небезпеки. Здебільшого при поясненні безпеки за такого підходу використовуються наступні формулювання: «відсутність неприпустимого ризику», «неперевищення лімітів доз», «унеможливується виникнення», «не перевищують нормованих допустимих значень» тощо;

– стану відповідності певним нормам, стандартам. В даному випадку стандарти можуть передбачати не тільки вимоги щодо ризиків, а і якості продукції/діяльності, вимог до її довговічності тощо. Хоча це і не є прямим запобіганням ризику чи загрозі, проте може опосередковано впливати на безпеку: «радіаційна безпека під час поводження з радіоактивними відходами».

Досить часто в законодавстві зустрічається визначення безпеки як діяльності, комплексу заходів по її забезпеченню або виконанню певних встановлених норм поведінки: «безпека руху поїздів», «безпека стрибків з парашутом», «безпека постачання природного газу».

⁷³ Про особливості забезпечення громадського порядку та громадської безпеки у зв'язку з підготовкою та проведенням футбольних матчів: Закон України від 8 лип. 2011 р. № 3673-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3673-17/ed20151209>.

⁷⁴ Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25 черв. 1991 р. № 1264-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12/ed20150101>.

Залежно від способу викладення норми права розуміння безпеки може виявлятися в класичному розумінні повного викладу змісту або з посиланням на інші норми. Повний, наприклад, безпека (населення, матеріальних об'єктів, навколишнього середовища), що розуміється як – відсутність неприпустимого ризику, пов'язаного з можливістю спричинення будь-якої шкоди при дотриманні вимог безпеки. Відсильний – безпека постачання електричної енергії, що визначається нормативно-правовими актами як спроможність електроенергетичної галузі забезпечувати потреби споживачів в електричній енергії відповідно до вимог Закону України «Про ринок електричної енергії» та містить посилання до норм цього ж Закону. Як приклад, можна навести термін «операційна безпека мережі», що визначається Законом як спроможність електричних станцій, системи передачі та системи розподілу функціонувати в нормальному режимі або якнайшвидше повертатися до нормального режиму роботи, що характеризується гранично допустимими показниками температури, рівнів напруги, струмів короткого замикання, частоти і стійкості⁷⁵. В даному випадку міститься пряма відсилка до інших актів, що передбачають – «гранично допустимі показники» та не передбачені самим Законом.

1.3. Правове забезпечення безпеки: теоретичні та нормативно-правові аспекти.

Забезпечення безпеки – явище складне та багатогранне. Воно розглядається різноманітними науками: філософією, соціологією, економікою, лінгвістикою тощо. Юридичні науки не є виключенням. При цьому в них, як і в інших науках, проглядається широке різноманіття його розуміння залежно від особливостей галузі права, ситуації, напряму впливу нормативно-правового акту тощо.

Інститут забезпечення національної безпеки як різновид організаційних інститутів характеризується низкою ознак: становить порівняно відокремлену частину єдиного механізму, що володіє певною автономією; має регулятивний державно-владний характер; має не тільки свою організацію, але й функціональне призначення в межах державно-правового механізму забезпечення національної безпеки.

Багатоманітність визначень безпеки та її забезпечення притаманне й вітчизняному законодавству та міжнародно-правовим документам. Так, їх аналіз показує, що термін «безпека» використовується для визначення таких властивостей різних соціальних явищ та процесів, як захищеність від загроз або стан такої захищеності, відсутність небезпек, стан ризиків тощо.

Термін «безпека» використовується у таких словосполученнях, як:

⁷⁵ Про ринок електричної енергії: Закон України від 13 квіт. 2017 р. № 2019-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2019-19/ed20170413>.

а) безпека об'єктів та процесів: руху, споруд, інформації, продукції, судноплавства, медичних виробів, повітряної навігації, перевезень тощо;

б) характеристик чи складових безпеки: режим та зони, сили, служба, вимоги, модуль, правила, профіль, культура, паспорт, поріг, програма, компонент, параметри, критерії, системи, сектор та інших;

в) видів безпеки: ядерна, поштова, пожежна радіаційна, генетична, біологічна, громадська, національна, продовольча, функціональна тощо.

Застосовується у співвідношенні з такими термінами, як «мир», «оборона», «захист», «довіра» та інших у різноманітних словосполученнях «мир і безпека», «безпека і оборона», «безпеки і захисту», «довіри і безпеки», «безпеки та співробітництва», «безпека та гігієна праці», «якість і безпека», «недоторканість, безпека, повага», «безпека і охорона праці», «інформаційна діяльність, свобода слова, дотримання законності, стан інформаційної безпеки», що орієнтує на їх деякі спільні властивості.

Отже, незважаючи на різноманіття інтерпретацій безпеки для права, можна виокремити спільний критерій – відсутність або обмеження ризиків, загроз, небезпек, небезпечних подій та діянь, інших негативних впливів.

Подібне притаманне й термінам забезпечення та похідних від нього термінів, наприклад:

а) забезпечення матеріальних чи нематеріальних об'єктів: озброєння, безпеки польотів, безпеки споруд, техногенної безпеки, безпеки дорожнього руху, життєдіяльності населення, найкращих інтересів дитини, доступу до екологічної інформації, захисту державного кордону, якості або її збереження;

б) характеристика чогось або когось: забезпечені кредити, забезпечений кредитор або кредитний захист;

в) складових власне забезпечення: центри забезпечення, нормативи забезпечення, система забезпечення, забезпечувальні системи (елементи) безпеки, матеріали забезпечення;

г) види забезпечення: державне, пенсійне, антитерористичне, соціальне, програмне, тендерне, грошове, митне, кінологічне, метрологічне, продовольче або психологічне, протипожежне та інші.

Інститут забезпечення національної безпеки як різновид організаційних інститутів характеризується низкою ознак: становить порівняно відокремлену частину єдиного механізму, що володіє певною автономією; має регулятивний державно-владний характер; має не тільки свою організацію, але й функціональне призначення в межах державно-правового механізму забезпечення національної безпеки.⁷⁶

У законодавстві забезпечення інтерпретується найчастіше всього як комплекс, сукупність, усі заходи чи дії, що мають на меті, потрібні,

⁷⁶ Ковалів М.В., Івах В.О. Державно-правовий механізм забезпечення національної безпеки. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Сер. юридична. 2015, № 4, С. 162–169.

необхідні, спрямовані на досягнення впевненості, відповідності певної діяльності визначеним нормам, правилам, вимогам. Наприклад, «забезпечення якості – усі заплановані систематичні дії, потрібні для створення достатньої впевненості в тому, що продукція чи послуга відповідатиме встановленим вимогам до якості»⁷⁷, «забезпечення якості означає всі планові та систематичні дії, необхідні для забезпечення належної гарантії того, що структура, система, компонент або процедура будуть працювати задовільно з дотриманням узгоджених норм. Контроль якості є частиною забезпечення якості»⁷⁸, «забезпечення якості – комплекс заходів, що плануються та систематично реалізуються медичним закладом з метою досягнення впевненості у відповідності діагностичних та терапевтичних процедур з використанням ДІВ вимогам норм, правил та стандартів з ядерної та радіаційної безпеки»⁷⁹.

На відміну від зазначених і подібних варіантів формулювань забезпечення, що спрямовані на досягнення відповідності певним нормативам або на «нормальну» діяльність в широкому розумінні, то забезпечення безпеки в різних варіантах – на запобігання загрозам, небезпекам, впливам негативних факторів. Так, наприклад, «забезпечення техногенної безпеки – сукупність дій органів влади, суб'єктів господарювання, керівників (власників) та відповідальних осіб об'єктів, спрямованих на запобігання аваріям, аварійним і надзвичайним ситуаціям техногенного характеру на небезпечних об'єктах та небезпечних територіях»⁸⁰, «забезпечення авіаційної безпеки – комплекс заходів, а також людські і матеріальні ресурси, які призначені для захисту цивільної авіації від актів незаконного втручання та інших протиправних дій у відношенні цивільної авіації та її служб, авіаційного персоналу і пасажирів, інших осіб, матеріальних цінностей всіх форм власності».

⁷⁷ Про затвердження Правил сертифікації експлуатантів, що здійснюють експлуатацію цивільних повітряних суден (літаків) з метою виконання комерційних транспортних перевезень згідно з вимогами OPS 1: Наказ Мінтрансв'язку України від 5 лип. 2010 р. № 430. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show>.

⁷⁸ Про встановлення основних норм безпеки для захисту від загроз, зумовлених впливом іонізуючого випромінювання, і скасування директив 89/618/Євратом, 90/641/Євратом, 96/29/Євратом, 97/43/Євратом і 2003/122/Євратом: Директива Європейського Союзу від 5 груд. 2013 р. № 2013/59/Євратом. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_006-13/ed20131205#n188.

⁷⁹ +Про затвердження Вимог до системи управління якістю проведення діагностичних та терапевтичних процедур з використанням джерел іонізуючого випромінювання: Наказ Держатомрегулювання України від 3 жовт. 2008 р. № 166. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1054-08/ed20081109/find?text=%C7%E0%E1%E5%E7%EF%E5%F7%E5%ED%ED%FF+%FF%EA%EE%F1%F2%B3>.

⁸⁰ Про затвердження Правил техногенної безпеки: Наказ МБС України від 5 листоп. 2018 р. № 879. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1346-18/ed20181105#n20>.

Об'єктом забезпечення безпеки можуть бути як охорона, так і захист, між якими є багато як спільного, так й відмінного, що не завжди відображається у нормативно-правових визначеннях.

Так, «забезпечення захисту державного кордону України – комплекс визначених Законом України «Про державний кордон України» заходів (розвідувальних, оперативно-розшукових, прикордонних, військових тощо), що полягає в скоординованій діяльності Держприкордонслужби та Національної гвардії і проводиться в межах наданих їм повноважень у сфері безпеки державного кордону України»⁸¹, або «забезпечення особистої безпеки фізичних осіб – діяльність органів і підрозділів поліції охорони з організації та практичного здійснення нарядами поліції охорони заходів безпеки, спрямована на захист життя та здоров'я фізичної особи (групи осіб) шляхом запобігання або недопущення негативного безпосереднього впливу факторів протиправного характеру»⁸², «забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, тобто у виявленні, попередженні, припиненні, розкритті або розслідуванні злочинів, а також у судовому розгляді кримінальних справ, – це здійснення правоохоронними органами правових, організаційно-технічних та інших заходів, спрямованих на захист життя, житла, здоров'я та майна цих осіб від протиправних посягань, з метою створення необхідних умов для належного відправлення правосуддя»⁸³.

Розуміння охорони явищ і процесів взагалі передбачає як спрямованість на збереження, поліпшення чи розвиток їх нормального стану, так і запобігання загрозам (небезпекам). Так, «Охорона атмосферного повітря – система заходів, пов'язаних із збереженням, поліпшенням та відновленням стану атмосферного повітря, запобіганням та зниженням рівня його забруднення та впливу на нього хімічних сполук, фізичних та біологічних факторів»⁸⁴.

Проте розуміння охорони у сфері безпеки, як правило, пов'язане з запобіганням, протидією, припиненням небезпечних факторів впливу. Так, наприклад, «охорона – узгоджені за ціллю, місцем та часом безперервні дії військовослужбовців Управління державної охорони України та співробітників інших правоохоронних органів, які здійснюються з метою забезпечення безпеки осіб та об'єктів, щодо яких здійснюється державна охорона», при цьому «безпека особи, щодо якої здійснюється державна охорона, – захищеність особи, щодо якої

⁸¹ Про організацію службової діяльності поліції охорони з питань забезпечення фізичної охорони об'єктів: Наказ МВС України від 7 лип. 2017 р. № 577. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0989-17/ed20170707#n35>.

⁸² Там само.

⁸³ Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві: Закон України від 23 груд. 1993 р. № 3782-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3782-12/ed20090611/find?text>.

⁸⁴ Про охорону атмосферного повітря: Закон України від 16 жовт. 1992 р. № 2707-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2707-12/ed20171218#n18>.

здійснюється державна охорона, від посягань, процесів та явищ природного, техногенного та іншого характеру, що загрожують її життю, здоров'ю й іншим життєво важливим інтересам, пов'язаних з виконанням цією особою посадових повноважень, її суспільної діяльності», а «безпека об'єкта – захищеність об'єкта, щодо якого здійснюється державна охорона, від посягань, процесів та явищ природного, техногенного та іншого характеру, що загрожують безпеці осіб, щодо яких здійснюється державна охорона, або нормальному функціонуванню державних органів та інших організацій, розташованих на території цього об'єкта»⁸⁵.

У безпековій інтерпретації охорона – це, передусім, одна з форм забезпечення безпеки поряд із захистом, яка є комплексом, сукупністю заходів, способів і засобів, діянь тощо, спрямованих на попередження, протидію чи припинення загроз (небезпек) суб'єктам чи об'єктам охорони. Наприклад, «забезпечення безпеки польотів – система заходів, що здійснюється органами державної влади, авіаційними організаціями і персоналом, іншими фізичними і юридичними особами, які направлені на запобігання авіаційним подіям», «забезпечення безпеки польотів – діяльність, що здійснюється відповідними організаціями й авіаційним персоналом та спрямована на виключення випадків завдання шкоди здоров'ю або загрози життю людей, майну фізичних чи юридичних осіб, державному майну»⁸⁶, чи «забезпечення безпеки польотів – діяльність суб'єктів авіаційної діяльності державної авіації, яка спрямована на виключення випадків завдання шкоди здоров'ю або загрози життю людей, майну фізичних чи юридичних осіб, державному майну»⁸⁷.

Подібним чином і захист – це одна з форм забезпечення безпеки поряд з охороною, яка є комплексом, сукупністю заходів, способів і засобів, діянь тощо, спрямованих на попередження, протидію чи припинення загроз (небезпек) суб'єктам чи об'єктам охорони або зміцнення, покращення станів об'єктів, суб'єктів тощо в тих сферах їх існування, на які впливають чи можуть впливати вірогідні негативні фактори (потенційні небезпеки). Наприклад, «кіберзахист – сукупність організаційних, правових, інженерно-технічних заходів, а також заходів

⁸⁵ Про затвердження Порядку забезпечення безпеки посадових осіб, щодо яких здійснюється державна охорона у місцях постійного та тимчасового перебування: Наказ Управління державної охорони від 27 трав. 2011 р. № 210. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0700-11/ed20110629/find?text=%CE%F5%EE%F0%EE%ED%Eo>.

⁸⁶ Про затвердження Правил розслідування авіаційних подій та інцидентів в авіації Збройних Сил України (Класифікатор подій, які належать до інцидентів): Наказ Міністерства Оборони України від 19 трав. 2010 р. № 256. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0386-10/ed20100629/find?text=%C7%EO%E1%E5%E7%EF%E5%F7%E5%ED%ED%FF+%E1%E5%E7%EF%E5%EA%E8+%EF%EE%EB%FC%EE%F2%B3%E2>.

⁸⁷ Про затвердження Правил інженерно-авіаційного забезпечення державної авіації України: Наказ Міністерства Оборони України від 5 лип. 2016 р. № 343. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1101-16/ed20160705#n32>.

криптографічного та технічного захисту інформації, спрямованих на запобігання кіберінцидентам, виявлення та захист від кібератак, ліквідацію їх наслідків, відновлення сталості і надійності функціонування комунікаційних, технологічних систем»⁸⁸, «захист – функція управління, яка ініціює дії, спрямовані на усунення небезпеки, пов'язаної з виникненням визначеної події, умови або обставин, та/або заходи, спрямовані на запобігання виникненню можливої небезпеки»⁸⁹, «цивільний захист – це функція держави, спрямована на захист населення, територій, навколишнього природного середовища та майна від надзвичайних ситуацій шляхом запобігання таким ситуаціям, ліквідації їх наслідків і надання допомоги постраждалим у мирний час та в особливий період»⁹⁰, «повага та захист – поняття міжнародного гуманітарного права, що доповнюють одне одного. Повага – зобов'язання сторін, що знаходяться у збройному конфлікті, не завдавати шкоди особам і об'єктам, які захищені міжнародним гуманітарним правом. Захист – відвернення небезпеки від вказаних осіб і об'єктів, а також забезпечення поваги з боку третіх осіб та надання допомоги»⁹¹.

Подібне розуміння в міжнародному праві надається й терміну «засіб захисту права» і означає форму відшкодування правового чи іншого характеру, що гарантується згідно із законом про дифамацію, або скаргу до рад преси, яка є доступною для кожної особи без надмірних обмежень, як наприклад, занадто великі витрати»⁹².

У законодавстві є й інші варіанти інтерпретації цих термінів, змістовну наповненість яких можна з'ясувати лише у контексті інших законодавчих термінів. Так дещо тавтологічним виглядає інтерпретація захисту в Законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», в якому визначається, що «захист – вид адвокатської діяльності, що полягає в забезпеченні захисту прав, свобод і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, засудженого, виправданого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішується питання про їх

⁸⁸ Про основні засади забезпечення кібербезпеки України: Закон України від 5 жовт. 2017 р. № 2163-VIII. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19/ed20171005#n13>.

⁸⁹ Про затвердження Вимог з ядерної та радіаційної безпеки до інформаційних та керуючих систем, важливих для безпеки атомних станцій: Наказ Держатомрегулювання від 22 лип. 2015 р. № 140. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0954-15/ed20150722#n37>.

⁹⁰ Кодекс цивільного захисту України від 2 жовт. 2012 р. № 5403-VI. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2013. № 34–35. Ст. 458. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17>.

⁹¹ Про затвердження Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України: Наказ Міноборони України від 23 берез. 2017 р. № 164. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17/ed20170323#n176>.

⁹² Про право на відповідь – стан особи відносно преси: Резолюція Ради Європи від 2 лип. 1974 р. № (74)26. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_741/ed19740702/find?text=%E7%E0%F1%B3%E1+%E7%E0%F5%E8%F1%F2%F3+%EF%F0%E0%E2%E0.

застосування у кримінальному провадженні, особи, стосовно якої розглядається питання про видачу іноземній державі (екстрадицію), а також особи, яка притягається до адміністративної відповідальності під час розгляду справи про адміністративне правопорушення»⁹³.

Спільним між охороною та захистом є те, що «охорона та захист» означає всі види діяльності, спрямовані на забезпечення функціональності, безперервності і цілісності критичних інфраструктур з метою недопущення, зменшення наслідків і нейтралізації загрози, ризику або вразливості»⁹⁴.

Відмінності між охороною та захистом за законодавством полягають у тому, що охорона передбачає домінуюче значення зміцнення, покращення, посилення нормального існування у порівнянні із запобіганням, протидією тощо негативним впливам, а захист, навпаки, надає перевагу останньому, не виключаючи перше, хоча в деяких випадках наголос робиться саме на забезпеченні нормального існування явищ та процесів, зокрема, в Законі України «Про інформацію» захист інформації визначається як «сукупність правових, адміністративних, організаційних, технічних та інших заходів, що забезпечують збереження, цілісність інформації та належний порядок доступу до неї»⁹⁵.

Окрім того, загальним для них є й те, що в будь-якому випадку зміцнення, покращення, посилення нормального існування стосується тих сфер існування явищ та процесів, в яких або на які вірогідними чи наявними є негативні впливи на нормальне існування.

Подальший аналіз термінологічних законодавчих визначень безпеки, забезпечення безпеки, охорони та захисту можливий в контексті, з одного боку, їх диференціації на основі застосування таких критеріїв як: внутрішнє – зовнішнє; рівень загроз чи небезпек взагалі, їх наявність чи потенційність, вірогідність; залежність від особливостей власне самих явищ і процесів, середовища їх існування, рівень та особливості їх взаємовпливу, особливості їх правового регулювання в міжнародному та вітчизняному праві, різних галузях та інститутах права та інших, з іншого – виявлення спільного між ними, виокремлення того спільного, що притаманне їм у їх безпековому вимірі.

Такі та подібні інтерпретації забезпечення безпеки дають підстави розглядати її правове забезпечення в полі соціально-гуманітарних наук

⁹³ Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 5 лип. 2012 р. № 5076-VI. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17/ed20150206/find?text=%E7%E0%F5%E8%F1%F2+-#n12>.

⁹⁴ Про ідентифікацію і визначення європейських критичних інфраструктур та оцінювання необхідності покращення їх охорони та захисту: Директива Європейського Союзу від 8 груд. 2008 р. № 2008/114/ЄС/. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_002-08/ed20081208#n45.

⁹⁵ Про інформацію: Закон України від 2 жовт. 1992 р. № 2657-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12/ed20170101#n21>.

як вид забезпечення безпеки, причому в контексті інших форм забезпечення безпеки: економічних, політичних, психологічних, інформаційних та інших, а також як правове поняття за допомогою таких теоретичних конструкцій, як правовий вплив, правове регулювання і функції права та інших.

Правове забезпечення може «класифікуватися за низкою чинників:

1) за територією поширення його компетенції: глобальне, міждержавне, національне;

2) за характером суспільних відносин, на регулювання яких воно спрямоване: у сфері освіти, у соціальній сфері; у сфері землекористування, у сфері комунікацій тощо;

3) за галузями права, залежно від механізмів правового регулювання: конституційно-правове, цивільно-правове, кримінально-правове, адміністративно-правове тощо⁹⁶.

Правове забезпечення безпеки охоплює різні форми впливу права на суспільні відносини, що складають сферу безпеки, для закріплення і розвитку суспільно-корисних відносин, а також попередження, протидії, припинення суспільно-небезпечних діянь, ліквідації їх наслідків, а правове регулювання, на відміну від інших форм, здійснюється за допомогою правових засобів і спрямоване не на всі суспільні відносини сфери безпеки, а тільки на ті, що входять до предмета правового регулювання.

Між тим, неоднозначне розуміння вченими як правового впливу, так і правового регулювання призводить й до плюралізму думок відносно їх співвідношення, що впливає й на розуміння правового забезпечення:

– одні вчені вважають, що більш об'ємним поняттям є правовий вплив, який охоплює як правове регулювання, так й інші види (форми) впливу права на суспільні відносини, наприклад, такі як ідеологічний, комунікативний, інформаційний тощо;

– другі орієнтуються на їх розрізнення, оскільки вони зорієнтовані на використання різних форм порядкування та відновлення суспільних відносин, наголошуючи, що між ними є загальне та відмінне;

– треті не вбачають доцільності розрізняти ці поняття, таким чином ототожнюють їх⁹⁷.

Зважаючи на таку плюралістичність розуміння цих понять та їх співвідношення, напевно ця проблема не може мати лише один варіант її розв'язання, особливо, якщо врахувати, що різноманітність таких

⁹⁶ Савінова Н. А. Про сутність кримінально-правового забезпечення розвитку національного сегмента глобального інформаційного суспільства в Україні. *Актуальні проблеми держави і права*. 2010. С. 498–502.

⁹⁷ Іщенко І. Проблеми співвідношення понять «правове регулювання» і «правовий вплив» в сучасній теорії права. *Юридична Україна. Теорія та історія держави і права*. 2011. № 8. С. 21–27.

варіантів обумовлена її різноманітністю підходів до праворозуміння, зокрема, інструментального, позитивістського, інституційного, природно-правового діяльнісного й інших⁹⁸.

Подальше осмислення правового впливу, правового регулювання в контексті їх співвідношення із забезпеченням безпеки, зокрема правовим, доцільно конкретизувати з використанням таких загальнотеоретичних конструкцій, як відповідні предмети, механізми та процеси.

За всієї, знову таки, різноманітності інтерпретацій понять механізм і процес правового регулювання чи правового впливу, більшість учених дотримуються позиції, що поняття «механізм» відбиває більше статичні їх аспекти, а «процес» – динамічні. Тому «механізм» – це сукупність (система) засобів правового регулювання чи впливу, а «процес» – послідовність їхніх дій. В механізмі правового регулювання виокремлюються правові засоби, а в механізмі правового впливу – як правові, так і позап правові.

Механізм правового регулювання складається переважно з таких спеціально-правових засобів, як норми права, юридичні факти, правові відносини (суб'єктивні права та кореспондуючі їм юридичні обов'язки), акти правозастосування та договори, акти реалізації суб'єктивних прав та юридичних обов'язків у вигляді правомірної поведінки.

Процес правового регулювання, який пов'язаний з механізмом останнього, поділяється на стадії – правотворчості, виникнення суб'єктивних прав та юридичних обов'язків, їх реалізації, факультативну стадію – правозастосування або індивідуалізації суб'єктивних прав та юридичних обов'язків, кожна з яких пов'язана з дією певних основних правових засобів відповідно до формування норм права, що сформульовані в нормативно-правових актах або нормативно-правових договорах, виникненням юридичних фактів та на підставі їх, а також норм права та у певних випадках актів застосування норм права чи договорів суб'єктивних прав та юридичних обов'язків, їх втіленням в суспільне життя, реалізацією у формі правомірної поведінки, що тягне за собою відповідні правові наслідки. Якщо реалізація суб'єктивних прав та юридичних обов'язків у вигляді правомірної поведінки не відбувається, а, навпаки, здійснюється протиправна поведінка, тобто виникають юридичні факти правопорушення, процес правового регулювання набуває конкретно-ситуативного охоронного (захисного) спрямування – відновлення порушених суб'єктивних прав та юридичних обов'язків, відшкодування нанесених збитків і покарання правопорушників. Причому процес правового регулювання регламентується процесуальними чи процедурними правовими нормами.

⁹⁸ Шопіна І. М. Щодо концептуальних підходів до визначення поняття правового регулювання. *Форум права*. 2011. № 2. С. 1055–1061. URL: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2011-2/11simvpr.pdf>

Оскільки правовий вплив, окрім правового регулювання, охоплює й інші форми дії права на суспільні відносини – виховний, ідеологічний, комунікативний, психологічний, ціннісно-орієнтуючий тощо⁹⁹, то кожна з них має властивий їй механізм і процес, але які суттєво відрізняються від механізму і процесу правового регулювання.

Подібним чином й розрізняються функції права, під якими розуміються, як правило, основні напрями впливу права на суспільні відносини¹⁰⁰, які не існують ізольовано одна від одної, а тісно взаємопов'язані та утворюють систему функцій права¹⁰¹, серед яких виокремлюються загальні (ідеологічна, виховна, психологічна тощо) та спеціальні функції права – регулятивна (статична та динамічна ¹⁰²) та охоронна¹⁰³. Причому, на відміну від інтерпретацій спеціальних функцій права, відсутня єдність та чітка позиція науковців щодо поділу загальних функцій права¹⁰⁴.

Такий висновок підтверджує й аналіз співвідношення предметів правового впливу та правового регулювання. Стосовно предмета останнього, більшість учених вважає, що право регулює не всі суспільні відносини¹⁰⁵, оскільки вони впорядковуються всім комплексом соціальних норм (правових, моральних, політичних, економічних, естетичних та інших), а тільки ті з них, які за своїми властивостями можуть, а з позицій суспільних потреб та інтересів повинні бути врегульовані саме правовими засобами. Тоді як правовий вплив розповсюджується й на інші суспільні відносини, а їх упорядкування здійснюється не тільки правовими засобами.

Зазначене дає підстави не ототожнювати, але й не розривати правовий вплив та правове регулювання. При ототожненні зникає своєрідність саме правового регулювання по відношенню до інших форм впливу на суспільні відносини, а розривання неможливе, оскільки

⁹⁹ Тарахонич Т. І. Механізм дії права, механізм правового регулювання, механізм реалізації права: особливості взаємодії. *Держава і право: зб. наук. праць. Серія «Юридичні і політичні науки»*. К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2010. Вип. 50. С. 16.

¹⁰⁰ Заморська Л. І. Функції права: змістовно-теоретичний аналіз. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2015. № 6. С. 4.

¹⁰¹ Зварич Р. В., Гривнак Б. Л. Регулятивна функція права у системі функцій права. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. Серія Право. 2017. № 4(16). С. 27.

¹⁰² Заморська Л. І. Функції права: змістовно-теоретичний аналіз. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2015. № 6. С. 6.; Сінцова Л. М. Теоретико-правові аспекти охоронної функції права соціального забезпечення. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 2. С. 88.

¹⁰³ Ковальський В. Охоронна функція права: питання історичної обумовленості. *Юридична Україна*. 2010. № 2. С. 15–19. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/urykr_2010_2_5; Ковальський В. Охоронна функція права: монографія. К.: Юринком Інтер, 2010. 336 с.

¹⁰⁴ Миронець О. М. Функції права: поняття та класифікація. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2014. № 2. С. 15–17. URL: http://lsej.org.ua/2_2014/5.pdf

¹⁰⁵ Городецька І. А. Предмет правового регулювання: окремі аспекти. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. Вип. 3. Т. 1. С. 19. URL: http://www.lj.kherson.ua/2014/pravo03/part_1/5.pdf

правове регулювання як й інші форми правового впливу спрямоване на впорядкування суспільних відносин, але своєрідним чином.

Така діалектична єдність забезпечення присутності позитивного (безпечного) і відсутності негативного (небезпечного) у правовій сфері має значення не тільки для розуміння забезпечення безпеки, але й, що частіше аналізувалося в юридичній літературі, для забезпечення правопорядку та протидії злочинності. Якщо правопорядок і злочинність пов'язуються з правомірними та протиправними діями тільки суб'єктів права, то безпека та небезпека охоплює не тільки такі дії, але й дії, що не регулюються правом (позаправові дії), а також події, що не є діями. Частково такі складові безпеки та небезпеки охоплюються поняттям юридичних фактів, що за вольовою ознакою поділяються на дії та події, але які тягнуть за собою правові наслідки, то дії та події, що складають обсяг безпеки та небезпеки, можуть і не мати таких наслідків.

В такому ракурсі обсяг безпеки та небезпеки ширший, ніж обсяг предмета правового регулювання, оскільки містить і позаправові дії та події, які є предметами регулювання моральних, економічних, політичних норм тощо, що зумовлює й необхідність інших (не тільки правових) форм забезпечення безпеки (ідеологічних, економічних, політичних та інших). Так, наприклад, правопорядок і злочинність охоплюються поняттями безпеки та небезпеки, а останні містять явища та процеси, що не регулюються правом або на які право може впливати тим чи іншим чином або взагалі не впливати. Так, до небезпек відносяться дії та події, які тягнуть за собою несприятливі наслідки, зокрема, в Кодексі цивільного захисту України небезпечна подія визначається як подія, у тому числі катастрофа, аварія, пожежа, стихійне лихо, епідемія, епізоотія, епіфітотія, яка за своїми наслідками становить загрозу життю або здоров'ю населення чи призводить до завдання матеріальних збитків¹⁰⁶.

Це зумовлює необхідність і доцільність виокремлення у сферах безпеки і небезпеки, тих їх складових, що можуть і повинні регулюватися правом. В самому загальному вигляді можна зазначити, що, оскільки право регулює найбільш важливі суспільні відносини як суспільно корисні, так і суспільно небезпечні, сфера безпеки та небезпеки охоплює як предмети правового регулювання та правового впливу, так й інші сфери суспільного життя (або предмети забезпечення безпеки – ідеологічного, економічного тощо).

Враховуючи зазначене, можна висловити думку, що в предметі правового регулювання (залишаючи за межами такого осмислення правовий вплив загалом) можна виокремити предмети як регулятивних, так і охоронних функцій права, які є, відповідно, складовими предметів

¹⁰⁶ Кодекс цивільного захисту України від 2 жовт. 2012 р. № 5403-VI. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2013. № 34–35. Ст. 458. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17>.

забезпечення безпеки і протидії небезпеці, що відповідає розумінням безпеки як нормального існування явищ і процесів та безпеки як відсутності загроз (небезпеки), а в такому варіанті безпека як нормальне існування явищ та процесів в межах правового регулювання забезпечується дозволяючими та зобов'язуючими нормами права (регулятивна функція), а безпека як відсутність загроз (небезпеки) – забороняючими нормами (охоронна функція).

Це певною мірою пояснює особливості нормативно-правового формулювання безпеки та небезпеки (їх складових). Оскільки, безпека та її складові забезпечуються всім масивом нормативно-правових актів регулятивної спрямованості, які й забезпечують нормальне існування та розвиток явищ і процесів, то й відсутня необхідність їх окремого визначення. Ця необхідність з'являється тоді, коли тим або іншим чином безпека пов'язується з потенційною чи наявною небезпекою (загрозами, ризиками тощо), її захищеністю від небезпек тощо, причому безпека виникає та існує тоді, коли виникають й існують небезпеки.

Подібним чином можливо інтерпретувати функції правового забезпечення безпеки, причому якщо загальні функції більше відбивають спільне з іншими формами забезпечення безпеки, то спеціальні функції права – саме своєрідність правового регулювання: регулятивні функції орієнтовані на створення умов для нормального існування суспільно-значущих явищ та процесів, а охоронні – на протидію небезпечним для них явищ і процесів (небезпекам), їх витіснення з суспільного життя, припинення їх існування, ліквідацію негативних наслідків.

Особливості кримінально-правової охорони безпеки: проблеми теоретико-правового осмислення

Безпека – явище складне та багатопланове у науковому осмисленні, таке, що досліджується представниками різних галузей наукового знання: філософії, соціології, економіки, лінгвісти тощо. Науки правового спрямування не є виключенням. При цьому в праві, так само як і в інших науках, має місце широкоаспектність розуміння безпеки залежно від особливостей галузі права, методологічної основи дослідження, інституційної бази реалізації безпекових функцій, дослідницьких завдань тощо.

Аналізуючи, власне, поняття «безпека», що міститься в нормативно-правових актах, можна знайти більше десятка його визначень, котрі сформувалися з використанням регулятивного контексту, зокрема особливостями правового регулювання в авіаційній, гірничо-видобувній, залізничній сферах, галузі експлуатації споруд, електроенергії тощо.

Безпека тут розуміється як стан ризику, що не перевищує встановлені межі, як стан відсутності ризику або стан відсутності неприпустимого ризику, як комплекс заходів щодо мінімізації або недопущення ризику. Так, Закон України «Про національну безпеку»

визначає безпеку як захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз¹⁰⁷. В цьому ж законі має місце нормативне визначення громадської безпеки та порядку, що розуміються як захищеність життєво важливих для суспільства та особи інтересів, прав і свобод людини і громадянина, забезпечення яких є пріоритетним завданням діяльності сил безпеки, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб та громадськості, які здійснюють узгоджені заходи щодо реалізації і захисту національних інтересів від впливу загроз¹⁰⁸.

Незважаючи на різноманіття інтерпретацій безпеки в правовому полі, можна виокремити спільний критерій – відсутність або обмеження ризиків, загроз, небезпечних подій і діянь, інших негативних впливів.

Зазначене вище орієнтує й на доцільність виокремлення правової охорони як функції правового регулювання (правового забезпечення) безпеки, яка, передусім, спрямована на попередження, припинення правопорушень та ліквідацію їх наслідків, застосування заходів юридичної відповідальності, а отже, недопущення зазначених вище ризиків і загроз.

В правовому аспекті це означає нормативно-правову заборону діянь небезпечного характеру, що реалізується через дотримання відповідних юридичних обов'язків у формі правомірної бездіяльності. В цьому випадку правова охорона безпеки буде сприйматися як абстрактне явище, змодельоване в текстах нормативно-правових актів з визначенням тих типових ситуацій, відносин, умов, факторів, за допомогою яких в конкретних життєвих обставинах здійснюється характеристика (юридична кваліфікація) правопорушення.

Щодо класифікації правової охорони безпеки, то можна визначити наступних декілька критеріїв та відповідні види правової охорони.

Так, за галузевою ознакою виокремлюють конституційну, кримінально-правову охорону, цивільно-правову, адміністративно-правову тощо. Зокрема, можна зазначити, що галузева належність правової охорони буде виокремлюватися саме на основі матеріальних галузей права, оскільки процесуальні будуть виступати не охороною, а процесом її здійснення та реалізації.

За кількістю суб'єктів можна виокремити правову охорону, що здійснюється одноосібно та колегіально.

За територіальною ознакою (обсягами) виокремлюється світова, державна, локальна.

Можуть бути використані й інші критерії, проте, на нашу думку, найбільшої уваги потребує охорона безпеки у кримінально-правовому її розумінні. Отже, важливим, в контексті розгляду проблематики

¹⁰⁷ Про національну безпеку України: Закон України від 21 черв. 2018 р. № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>.

¹⁰⁸ Там само.

дослідження, виступає саме галузевий принцип розподілу правової безпеки, оскільки саме тут можна підкреслити аспект важливості видів безпеки, що охороняються на основі визначення ступеня суспільної небезпеки або шкоди, її реальності та істотності наслідків, що можуть настати.

Так, наприклад, конституційна охорона – сукупність правових засобів (гарантій), за допомогою яких забезпечується реалізація конституційних норм і дотримання режиму конституційної законності¹⁰⁹.

Адміністративно-правова охорона – це виконавчо-розпорядча діяльність органів державного управління, що виявляється в запобіганні протиправним посяганням на власність та в застосуванні у необхідних випадках заходів адміністративного примусу.

Цивільно-правова охорона характеризується як вся сукупність засобів, що забезпечують розвиток цивільних правовідносин у їх неперушеному стані, а також відновлення порушених або оспорюваних прав¹¹⁰.

Проте особливої уваги заслуговує кримінально-правова охорона, враховуючи важливість предметної сфери регулювання й важливість тих соціальних цінностей, що охороняються засобами кримінально-правового характеру – життя, здоров'я, власність, суверенітет тощо.

Кримінально-правова охорона в даному випадку виступає, з одного боку, одним із видів правової охорони (поряд з адміністративною, цивільною, господарською тощо), що орієнтована на попередження тільки певного виду найсуттєвіших загроз – злочинів, їх припинення як наявних фактів та ліквідацію наслідків цих фактів, а з іншого – функцією кримінально-правового регулювання (впливу), з приводу розуміння якого серед науковців точаться дискусії.

Це стало причиною того, що поняття «кримінально-правове регулювання» є одним з найбільш обговорюваних питань в сучасній науці кримінального права, а також в суміжних науках, що виконують свої функції в боротьбі зі злочинністю. При цьому, незважаючи на захист кількох докторських дисертацій з означеної проблематики та наявність виданих змістовних монографій з даної теми, в науковому співтоваристві відсутнє загальноприйняте розуміння сутності кримінально-правового регулювання, його функцій у правовій системі та державному управлінні.

В науці кримінального права кримінально-правове регулювання розглядається як складова кримінально-правового впливу, а особливості кримінально-правового регулювання виявляються в контексті:

¹⁰⁹ Цимбалістий Т. О. Правова охорона конституції і права людини. *Теоретичні засади та практика реалізації безпосередньої демократії в Україні*: зб. матер. міжнар. наук.-практ. конф. Тернопіль: Галицький інститут ім. В. Чорновола, Підручники&посібники, 2009. С. 112–115.

¹¹⁰ Борисова В. І., Баранова Л. М., Бєгова Т. І. та ін. Цивільне право: підручник: у 2 т. / за ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. Х.: Право, 2011. Т. 1. С. 263.

– предмета правового регулювання, щодо якого склалося два підходи – одні вчені вважають, що кримінальне право регулює «кримінально-правові суспільні відносини, що виникають між державою й особами, які вчиняють злочини», інші – як «суспільні відносини між державою й особами, які не вчиняють злочини (суспільні відносини з попередження злочинів)», так і «кримінально-правові суспільні відносини між державою й особами, які вчиняють злочини»¹¹¹;

– стадій процесу правового регулювання: «1) формування нормативно-правової основи регулювання кримінально-правових суспільних відносин, тобто формування об'єктивного кримінального права, норми якого закріплені в КК; 2) виникнення кримінальних правовідносин на підставі юридичного факту – вчинення злочину; 3) застосування норм кримінального права до особи, яка вчинила злочин»¹¹²;

– методів і способів, власне імперативний метод правового регулювання та способи – позитивне зобов'язання, а як додатковий – заохочення¹¹³;

– механізму кримінально-правового регулювання, складовими якого є: «1) відповідні норми кримінального права, гіпотеза яких передбачає ознаки вчиненого особою злочину, а диспозиція (санкція) – кримінально-правові заходи, які органи держави повноважні застосувати до конкретного злочинця; 2) юридичний факт – вчинення злочину (закінченого чи незакінченого, одноособового чи вчиненого у співучасті, вчиненого вперше чи повторно тощо); 3) акти застосування певної кримінально-правової норми – гіпотези на стадії досудового слідства і гіпотези та диспозиції кримінально-правової норми судом»¹¹⁴ або в іншому варіанті: «а) кримінально-правові норми; б) юридичні факти; в) кримінально-правові відносини; г) акти застосування кримінального права; д) акти реалізації кримінального права»¹¹⁵.

Водночас недостатньо повно науковцями висвітлюється питання співвідношення понять «кримінально-правова охорона» та «кримінально-правове регулювання». Таку характеристику співвідношення пропонується здійснити з використанням функціонального методу, в результаті чого

¹¹¹ Баулін Ю. В. Кримінально-правове регулювання: основні проблеми. *Кримінально-правове регулювання та забезпечення його ефективності*: матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 18–19 жовт. 2018 р.) / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Харків: Право, 2018. С. 27.

¹¹² Там само. С. 26.

¹¹³ Там само. С. 23.

¹¹⁴ Баулін Ю. В. Кримінально-правове регулювання: основні проблеми. *Кримінально-правове регулювання та забезпечення його ефективності*: матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 18–19 жовт. 2018 р.) / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Харків: Право, 2018. С. 27.

¹¹⁵ Берзін П. С. Механізм кримінально-правового регулювання: загальнотеоретичні аспекти. *Право і громадянське суспільство*. 2014. № 1. С. 46. URL: <http://lclaw.knu.ua/index.php/item/168-mekhanizm-kryminalno-pravovoho-rehulyuvannya-zahalnoteoretychni-aspekty-berzin-p-s>.

можна стверджувати, що кримінально-правова охорона є однією з функцій кримінально правового регулювання.

В. В. Кузнецов зазначає, що «однією з проблем кримінального права є, як відомо, застосування певних термінів (наприклад, «об'єкт злочину», «кримінально-правова охорона»), які не мають законодавчого визначення та по-різному тлумачаться науковцями»¹¹⁶.

Варто погодитися з висловленою вченими позицією, що під кримінально-правовою охороною доцільно розуміти «заходи по збереженню існуючих суспільних відносин та інтересів та утримання громадян від злочинних посягань шляхом визначення в кримінальному законі небезпечних для особи, суспільства та держави злочинних діянь та встановлення за їх вчинення кримінальних покарань та інших заходів кримінально-правового характеру»¹¹⁷.

Розглядаючи питання розуміння об'єкта кримінально-правової охорони, що виокремлюють в науці кримінального права, то тут мають місце дискусії та відсутність єдиних підходів.

А. А. Музика та Є. В. Лашук вважають, що об'єкт кримінально-правової охорони – це ті суспільні відносини, що охороняються кримінальним законом, суб'єкти яких ще не зазнали істотної шкоди від суспільно небезпечного діяння (або ще не створена загроза її заподіяння) або ж зазнали шкоди від діяння (чи створена загроза її заподіяння), що не містить ознак злочину чи складу злочину, передбаченого кримінальним законом¹¹⁸. Схожої точки зору притримується і В. В. Кузнецов, вирізняючи своє розуміння об'єкта кримінально-правової охорони, – «сфера непорушених або порушених діяннями (чи створена реальна загроза істотної шкоди), що не містять ознак злочину чи складу злочину суспільних відносин, що охороняються законом про кримінальну відповідальність»¹¹⁹.

Отже, якщо узагальнити кримінально-правове бачення на об'єкт кримінально-правової охорони, можна стверджувати, що під цим терміном потрібно розуміти суспільні відносини (соціальні цінності, права та законні інтереси людини і громадянина, інтереси держави, юридичних осіб тощо), щодо яких здійснюється кримінально-правове регулювання та за порушення або за створення реальної загрози заподіяння істотної шкоди передбачена юридична відповідальність.

¹¹⁶ Кузнецов В. В. Кримінально-правова охорона: проблеми визначення поняття. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право / голов. ред. Ю.М. Бисага. Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», 2015. Вип. 30. Т. 2. С. 107.

¹¹⁷ Кузнецов В. В. Кримінально-правова охорона: проблеми визначення поняття. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*: Серія: Право / голов. ред. Ю.М. Бисага. Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», 2015. Вип. 30. Т. 2. С. 109.

¹¹⁸ Музика А. А., Лашук Є. В. Предмет злочину: теоретичні основи пізнання: монографія. К.: Паливода А. В., 2011. С. 55.

¹¹⁹ Кузнецов В. В. Співвідношення понять об'єкт злочину та об'єкт кримінально правової охорони в теорії кримінального права. *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. 2014. № 11. Т. 2. С. 77–79.

Злочин, в контексті правової охорони безпеки, є візуалізацією потенційної небезпеки або загрози. Так, законодавець, визначаючи цей термін, прямо вказує, що злочин – це передбачене КК суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину. Наголошуючи і прямо передбачаючи таку ознаку, як небезпека, тобто певне діяння, що порушує або несе загрозу безпеці суспільних відносин.

Злочин виступає тільки однією з форм небезпек, поряд з адміністративними правопорушеннями, цивільними, господарськими та іншими проступками (деліктами), що також прямо або опосередковано можуть впливати на забезпечення безпеки через попередження виникнення загрози і небезпек.

Об'єктом злочину виступають наявні в суспільстві суспільні відносини, які охороняються Кримінальним кодексом України. При цьому відмінністю між названими поняттями буде виступати те, що на відміну від об'єкта правової охорони, що виступає як охоронювані, але не порушені суспільні відносини, вони стають об'єктом злочину, коли при вчиненні суспільно небезпечного діяння їм заподіюється істотна (конкретна) шкода або створюється реальна загроза заподіяння такої шкоди. Тому можна сказати, що об'єктом злочину є охоронювані Кримінальним кодексом України суспільні відносини, на які посягає злочин, завдаючи їм істотної шкоди, або створює реальну загрозу завдання таким відносинам істотної шкоди¹²⁰.

Основною класифікацією об'єкта злочину є «вертикальна», де вирізняється загальний, родовий (груповий), видовий, та безпосередній об'єкт злочину. Така класифікація побудована за принципом об'єму.

Загальний об'єкт злочину утворює сукупність усіх суспільних відносин, що поставлені під охорону чинного закону про кримінальну відповідальність. Під родовим (груповим) об'єктом розуміється об'єкт, який охоплює певне коло тотожних чи однорідних за своєю соціальною і економічною сутністю суспільних відносин, що повинні охоронятися внаслідок цього єдиним комплексом взаємопов'язаних кримінально-правових норм. Безпосередній об'єкт злочину – ті конкретні суспільні відносини, які поставлені законодавцем під охорону певної статті Особливої частини Кримінального кодексу та яким заподіюється шкода злочинам, що підпадає під ознаки конкретного складу злочину.

За аналогією з вирізненням видів об'єктів злочину, а також враховуючи, що сам по собі злочин є небезпекою для функціонування суспільних відносин, можна виокремити і варіанти існування об'єктів кримінально-правової охорони безпеки, зокрема у вигляді родового та безпосереднього об'єкта кримінально-правової охорони безпеки.

¹²⁰ Андрушко П. П. Об'єкт кримінально-правової охорони, об'єкт злочину, об'єкт злочинного посягання та об'єкт злочинного впливу: основний зміст понять та їх співвідношення. *Адвокат*. 2011. № 12(135). С. 3–10.

Родовим об'єктом кримінально-правової охорони безпеки буде виступати група однорідних, за своїми характеристиками, суспільних відносин, яким можуть загрожувати небезпечні діяння, щодо яких здійснюється кримінально-правове регулювання та за порушення або за створення реальної загрози заподіяння їм істотної шкоди передбачена юридична відповідальність.

Безпосередній об'єкт кримінально-правової охорони безпеки – це конкретні суспільні відносини, яким можуть загрожувати небезпечні діяння, щодо яких здійснюється кримінально-правове регулювання та за порушення або за створення реальної загрози заподіяння їм істотної шкоди передбачена юридична відповідальність.

Виходячи з зазначеного вище, спільним у розумінні об'єкта кримінально-правової охорони безпеки та об'єкта злочину є те, що вони: є суспільними відносинами; перебувають під правовим регулюванням; наявні норми юридичної відповідальності за їх порушення, як гарантії нормального функціонування суспільних відносин.

Відмінністю ж є те, що об'єктом кримінально-правової охорони безпеки являються суспільні відносини, що не порушені, тобто перебувають у безпечному стані, на відміну від об'єкта злочину, що з'являється у момент їх порушення або настання ситуації можливості їх реального порушення.

Вирізнення та аналіз об'єктів злочинів дозволяє виявити ті конкретні складові елементи безпеки, що були віднесені законотворцем до суспільно важливих та на які посягає суб'єкт злочину, водночас ті ж суспільні відносини є об'єктами кримінально-правової охорони, при цьому, самі злочини є предметами кримінально-правової охорони, тобто візуалізованою та передбаченою формою таких небезпек, як суспільно-небезпечні діяння.

Залежно від виду об'єкта ми можемо побачити або важливу групу суспільних відносин (національна безпека, життя і здоров'я особи, громадська безпека та порядок), або конкретні суспільні відносини, що перебувають під охороною через заборону небезпечних діянь, вони є більш конкретні та можливі для правового регулювання.

Особливість кримінального права ще проявляється у тому, що незважаючи на те, що саме суспільні відносини перебувають під кримінально-правовою охороною, сама суть кримінально-правових норм спрямована не на їх регулювання, закріплення тощо, а на протидію небезпекам, що можуть загрожувати їх нормальному функціонуванню.

Ці самі загрози, небезпеки, ризики і будуть являтися предметом кримінально-правової охорони, оскільки за допомогою їх нейтралізації, зменшення до прийняттого рівня ліквідації потенційних та реальних небезпек (як подій, так і діянь) здійснюється забезпечення нормального функціонування суспільних відносин.

РОЗДІЛ 2

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

2.1. Державна політика у сфері національної безпеки: теоретичні та правові аспекти.

Зростання значення державної політики як форми стратегічного впливу держави на різні сфери суспільного життя зумовили звернення до її осмислення в межах різних соціально-гуманітарних дисциплін, кожна з яких, відповідно до свого предмету, особливостей методології, понятійного апарату, наукового та прагматично-орієнтованого призначення виокремлювала й певні аспекти інтерпретації такого складного соціального явища, як державна політика, що зумовило наявність різних підходів до її розуміння.

Розвиток міждисциплінарних досліджень в сучасній науці зумовлює не тільки орієнтацію на вироблення загального для споріднених наук наукового розуміння державної політики, але й виявлення особливостей її інтерпретацій, властивих окремим наукам.

У сфері юридичних наук державна політика досліджувалася переважно в межах галузевих юридичних наукових дисциплін, зокрема адміністративного, кримінального, кримінально-виконавчого права та інших. Проте в загальній теорії держави та права державна політика є предметом осмислення лише окремих наукових досліджень, у зв'язку з чим, теоретичне розуміння державної політики потребує подальших розвідок в напрямках формування її теоретичного бачення як поняття загальної теорії держави, так й загальної теорії права, на основі сприйняття загальнонаукового бачення державної політики, з'ясування особливостей її інтерпретації в межах теоретичного державознавства та правознавства.

Останнім часом множинність різного роду наукових та інших інтерпретацій державної політики зумовила звернення вчених до проблем їх систематизації як в межах окремих соціальних наук, так і в напрямі формування загальнонаукового її бачення.

Одну з перших у вітчизняній політологічній науці класифікацію підходів до концептуального розуміння державної політики розробив О. Кучеренко, який виокремив в цьому аспекті три основних підходи, які є теоретичним інструментом досліджень засад інтерпретації державної політики, її формування та здійснення: 1) плюралістичний, в межах якого увага акцентується на процесі формування та здійснення державної політики в сучасному демократичному суспільстві як мультирівневої конкуренції між впливовими суспільно-політичними групами та об'єднаннями; 2) суспільного вибору, в основі якого є політично орієнтований індивід як основний носій соціальної активності, а тому на

державну політику переважно впливають політичні та державні діячі вищих щаблів управління, що діють на основі вибору раціонального соціального інтересу; 3) детерміністський, під яким розуміється становлення та функціонування державної політики, визначаються економічними відносинами та відповідним способом виробництва¹²¹.

В межах наук державного управління, здебільшого орієнтуючись на диференціацію різних видів державної політики, В. Є. Романов, О. М. Рудік, Т. М. Брус запропонували такі варіанти її теоретичних моделей, як: субстантивна політика (безпосередньо розподіляє серед людей вигоди і витрати); процедурна політика (містить законотворчу діяльність); розподільна політика (орієнтується на розподіл вигод і витрат між цілими сегментами суспільства); регулятивна політика (спрямована на обмеження щодо тих, кому будуть надані вигоди, а кому ні); саморегулятивна політика (обмеження або надання послуг та вигод контролюються групами, на які впливає політика); перерозподільна політика (містить заходи щодо перерозподілу ресурсів серед верств населення); матеріальна політика (розподіл матеріальних ресурсів або влади); символічна політика (апелює до загальнолюдських цінностей); інші подібні політики¹²².

Розповсюдженою в науковій літературі є систематизація державної політики, розроблена Е. Янг і Л. Куїнн, згідно з науковою позицією яких державна політика інтерпретується у декількох значеннях. Першим виступає діяльність владного органу, що має законодавчі, політичні та фінансові повноваження. Наступним варіантом можна назвати реакцію держави на реальні життєві потреби чи проблеми соціуму. Така політика намагається реагувати на конкретні потреби або проблеми суспільства чи суспільних груп, наприклад, громадян, недержавних організацій чи органів влади. Третім варіантом є розуміння державної політики як орієнтації на досягнення мети, намагання досягти визначених цілей у спробі вирішити або розглянути певні проблеми чи потреби в конкретному суспільстві. Наступним варіантом розуміння виступає курс дій, тобто не одне певне рішення, дія чи реакція, а ретельно розроблений підхід або стратегія. Також державна політика визначається як рішення щось робити або рішення нічого не робити, оскільки, визначена політика може призвести до дій у спробі розв'язати проблему або ж базуватися на переконанні, що проблему буде розв'язано в рамках поточної політики, тобто не призвести до жодних дій¹²³.

¹²¹ Кучеренко О. Державна політика: аналіз сучасних політологічних концепцій. *Актуальні проблеми реформування державного управління в Україні*: матер. наук.-практ. конф. К.: Вид-во УАДУ, 1997. С. 279–281.

¹²² Романов В. Є., Рудік О. М., Брус Т. М. Державна політика: аналіз та механізми її впровадження. Дніпропетр.: ДРІДУ НАДУ. 2003. С. 45–46.

¹²³ Янг Е., Куїнн Л. Як написати дієвий аналітичний документ у галузі державної політики: практ. посіб. для радників з державної політики у Центральній і Східній Європі / пер. з англ. С. Соколик; наук. ред. пер. О. Кілієвич. К.: К.І.С. 2003. С. 5–6.

Наведене свідчить, що як у вітчизняній, так і зарубіжній науці відсутнє загальновизначене визначення державної політики, а наявні інтерпретації мають інструментальне значення, призначені для вирішення певних наукових завдань, залежать від понятійно-категоріального апарату тих або інших наук та наукових позицій окремих дослідників.

Разом з тим така множинність інтерпретацій державної політики та їх систематизації не заперечує, а навпаки, зумовлює доцільність розробки й інших варіантів. Результати аналізу інтерпретацій державної політики у вітчизняній науці дозволяють виокремити такі основні підходи до її розуміння в контексті того більш широкого «кола» ключових наукових понять, в межах якого розглядається державна політика, визначаються її змістовні властивості, структура, призначення тощо.

В даному випадку доцільно як базові визначити теоретичний та прагматичний варіанти розуміння. Теоретичне або доктринальне розуміння державної політики розробляється в межах соціально-гуманітарних наук і призначене саме для вирішення наукових завдань – формування відповідних наукових знань, їх організації, упорядкування і т. ін. Прагматичне розуміння розвивається в межах «аналізу політики», спрямоване на вирішення практичних проблем формування, реалізації та забезпечення політики, надання відповідних практичних рекомендацій.

Акцентуючи увагу на теоретичному (доктринальному) розумінні державної політики, можемо виокремити діяльнісний, функціональний, інструментальний, комплексний та інші підходи.

Діяльнісний підхід. В межах діялісного підходу вітчизняними вченими державна політика цілком обґрунтовано визначається як особлива діяльність. Загальним для такого підходу розуміння державної політики є те, що вона є діяльністю, націленою на вирішення проблем суспільного розвитку¹²⁴, тобто має загальні властивості, притаманні всім видам соціальної діяльності на відміну від інших соціальних явищ, але як особлива діяльність відрізняється від її інших видів, зокрема тим, що це діяльність держави, а не діяльність недержавних суб'єктів (наприклад, територіальних громад, політичних партій або інститутів громадянського суспільства, які є суб'єктами публічної політики).

Подібним чином державна політика відрізняється від інших видів державної діяльності, зокрема діяльності державних підприємств, установ, інших державних інститутів, саме тим, що це діяльність органів державної влади.

Відмінності у наукових позиціях учених здебільшого виявляються у розумінні цих суб'єктних особливостей державної політики. Одні вчені

¹²⁴ Валевський О. І. Державна політика в Україні: методологія аналізу, стратегія, механізми впровадження. К.: НІСД, 2001. С. 21.

суб'єктами державної політики вважають органи державної влади, переважно законодавчої та виконавчої, інші – тільки уряд, або загалом державні інституції, причому власне діяльність у цих варіантах має спільні та відмінні властивості. Спільним є те, що вона характеризується як цілеспрямована та така, що впливає на життя суспільства, а відмінності окреслюються в конкретизації цих властивостей, зв'язках з іншими поняттями (принципами та нормами, суспільними проблемами тощо), виокремленням інших властивостей державної політики (стабільна, організована, здійснювана безпосередньо чи опосередковано та інше), «набір» яких залежить від наукової позиції автора та кола наукових проблем, що вирішуються у дослідженнях. В одних випадках достатньо визначення державної політики як діяльності, що націлена на вирішення проблем суспільного розвитку¹²⁵, а в інших необхідним є конкретизація її властивостей.

Так О. І. Валевський, В. А. Ребало, М. М. Логунова та інші вчені, пов'язуючи державну політику з діяльністю органів державної влади та їх призначенням, вважають, що це «цілеспрямована діяльність органів державної влади з розв'язання суспільних проблем, досягнення і реалізації суспільно значущих цілей розвитку суспільства чи його окремих сфер»¹²⁶, або «цілеспрямована діяльність органів державної влади для вирішення суспільних проблем, досягнення й реалізації загальнозначущої мети розвитку суспільства або його окремих сфер»¹²⁷ чи «відносно стабільна, організована та цілеспрямована діяльність уряду щодо урегулювання певної проблеми або предмета розгляду, що здійснюється ним безпосередньо або опосередковано через уповноважених агентів і впливає на життя суспільства»¹²⁸.

В другому варіанті розуміння державної політики вона розглядається не тільки як соціально зумовлена і спрямована діяльність, але й бездіяльність органів державної влади, тобто як, «відносно стабільна, організована й цілеспрямована діяльність (бездіяльність) державних інституцій (органів державної влади), здійснювана ними безпосередньо чи опосередковано щодо певної проблеми або сукупності проблем, яка впливає на життя суспільства»¹²⁹.

¹²⁵ Валевський О. І. Державна політика в Україні: методологія аналізу, стратегія, механізми впровадження. К.: НІСД, 2001. С. 21.

¹²⁶ Валевський О. І., Ребало В. А., Логунова М. М. та ін. Державна політика: аналіз та механізм її впровадження в Україні: навч. посіб. / заг. ред. В. А. Ребала, В. В. Тертички. К.: Вид-во УАДУ. 2000. С. 4.

¹²⁷ Андріяш В. І. Державна політика: концептуальні аспекти визначення. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2013. № 9. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=626>.

¹²⁸ Романов В. Є., Рудік О. М., Брус Т. М. Державна політика: аналіз та механізми її впровадження. Дніпропетр.: ДРІДУ НАДУ. 2003. С. 12.

¹²⁹ Ребало В. А., Тертичка В. В. Державна політика: аналіз та впровадження в Україні. К.: УАДУ. 2002. С. 6.

Таким чином, діяльнісне розуміння державної політики завдає основні орієнтири для пізнання державної політики як певного виду державної діяльності, але є абстрактним, певною мірою. Такий тип розуміння орієнтує на виокремлення ознак, що притаманні будь-якій соціальній діяльності, зокрема й державній. Так, будь-яка соціальна діяльність є цілеспрямованою, соціально зумовленою і соціально орієнтованою, проте діяльність органів державної влади не завжди виступає державною політикою (органи судової влади здійснюють правосуддя, не всі органи виконавчої влади відносяться до суб'єктів державної політики), значить потребує певної деталізації.

Так, в третьому варіанті інтерпретації вченими державної політики акцентується увага не тільки на її цілеспрямованості, стабільності, соціальному призначенні, але й на тому, що вона «формується та здійснюється державними інститутами»¹³⁰, тим самим пов'язуючи державну політику як діяльність з іншими видами діяльності, а тому державна політика розглядається в такому випадку, з одного боку, як результат певної діяльності, а з іншого – як те, що здійснюється, реалізується, втілюється, конкретизується в інших видах діяльності. Причому, формування та реалізація державної політики вже не є власне державною політикою, а певною мірою відокремлюється від неї як інші види діяльності і не тільки органів держави, але й інститутів громадянського суспільства, які відрізняються від неї суб'єктами, методами, засобами та іншими властивостями, проте пов'язаність з державною політикою, з одного боку, визначає їх особливості, а з іншого – завдає нові ракурси осмислення державної політики, зокрема як рішення, засоби, стратегії, курси, мета тощо. Зокрема, створює певний методологічний «місток» для виокремлення таких підходів до розуміння державної політики як інструментального, телеологічного, функціонального та інших, але у їх взаємозв'язку з діяльнісним.

Інструментальний підхід. Для інструментального підходу притаманне визначення державної політики, насамперед, через такі поняття, як засіб, методи, механізм, зокрема, державна політика «... є засобом, що дозволяє державі досягнути певної мети в конкретній галузі, використовуючи правові, економічні, адміністративні методи впливу, спираючись на ресурси, які є в її розпорядженні»¹³¹ або «це система цілеспрямованих заходів, які ставлять за мету розв'язання тих чи інших суспільних проблем, задоволення суспільних інтересів, забезпечення стабільності конституційного, економічного, правового ладу країни... специфікою якої є те, що вона реалізовується через владні структури, які мають повноваження монопольного права держави на

¹³⁰ Васильєв О. С. Концептуалізація поняття «державна політика»: сучасне розуміння. *Державне будівництво*. 2014. № 1. С. 8. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2014_1_7.

¹³¹ Державне управління: словник-довідник / за заг. ред. В. М. Князева, В. Д. Бакуменка. К.: Вид-во УАДУ. 2002. С. 63.

законний примус»¹³². В таких варіантах інструментального розуміння державної політики орієнтація здійснюється відносно її існування як певного «інструменту», який використовується державною чи її владними структурами для досягнення соціально зумовленої мети, або інакше кажучи, в процесі здійснення державної діяльності.

Проте потрібно вказати, що не всі засоби, які використовуються в державній діяльності, можна віднести до державної політики, що потребує додаткової конкретизації такого її розуміння.

Функціональний підхід. В межах функціонального підходу державна політика переважно пов'язується з такими поняттями (термінами), як напрям чи курс, які притаманні саме державній діяльності, є невідривними від неї, а тому визначаються як:

- «...напрямок дії або утримання від неї, обрані державними органами для розв'язання певної чи сукупності взаємопов'язаних проблем»¹³³;

- «напрямок дій (або бездіяльність), що обирає державна влада (або орган державної влади, що має повноваження: правові, політичні й фінансові) для вирішення певної проблеми або сукупності взаємозалежних проблем»¹³⁴;

- «...напрямок діяльності держави щодо визначення та досягнення соціально значущої мети розвитку суспільства чи його окремих сфер»¹³⁵;

- «...пропонований курс діяльності уряду для задоволення потреб чи використання можливостей, сформульований із зазначенням очікуваних результатів та їх впливу на наявний стан справ і конкретне розв'язання проблем»¹³⁶.

Важливою особливістю такого розуміння державної політики є те, що вона пов'язується не зі всією державною діяльністю як такою, а лише з її напрямом чи курсом, таким чином надаючи значення складовій державної діяльності.

Інші підходи. При реалізації інших підходів до розуміння державної політики вона визначається як: «... взаємовідносини урядової установи та її оточення»; «політичний процес управлінського впливу головним чином інститутів виконавчої влади держави на основні сфери суспільства, що спирається на безпосереднє застосування державних

¹³² Кресіна І. О., Матвієнко А. С., Оніщенко Н. М., Перегуда Є. В., Скрипнюк О. В., Балан С. В., Стойко О. М. Політика, право і влада в контексті трансформаційних процесів в Україні: до 15-ї річниці незалежності України. К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. 2006. С. 35.

¹³³ Пал Л. А. Аналіз державної політики / пер. з англ. І. Дзюби. К.: Основи. 1999. С. 22.

¹³⁴ Андріяш В. І. Державна політика: концептуальні аспекти визначення. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2013. № 9. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=626>.

¹³⁵ Бакуменко В. Д., Надолішній П. І. Теоретичні та організаційні засади державного управління. К.: Міленіум. 2003. С. 35.

¹³⁶ Рябічко О. В. Державна політика регулювання підприємницької діяльності: механізми формування. *Актуальні проблеми державного управління*. 2011. № 1 (39). С. 72–76. URL: <http://www.stattionline.org.ua>

владних повноважень як під час розробки, так і під час здійснення стратегії і тактики регульовального та організаційного впливу на всі компоненти й аспекти функціонування та розвитку економіки, соціальної сфери й інших підсистем суспільства шляхом розміщення ресурсів, розподілу, перерозподілу суспільних благ та інших заходів».

Комплексний підхід. Комплексний підхід органічно поєднує діяльнісний, інструментальний, функціональний та інші підходи.

При комплексному підході розуміння державної політики пов'язується з декількома спорідненими науковими поняттями, що виявляється у поєднанні та комбінуванні різних підходів до її розуміння.

На основі діяльнісного та телеологічного підходу державна політика розуміється як діяльність органів державної влади з управління та керівництва суспільством на основі єдиних цілей, принципів і методів, яка передбачає розробку, законодавче закріплення та впровадження державних цільових програм у різних сферах суспільного життя з метою розв'язання нагальних проблем чи задоволення потреб суспільства¹³⁷.

Використання телеологічного та інструментального підходу дає можливість визначити державну політику як сукупність мети і завдань, що практично реалізується державою, і засобів, які використовуються при цьому¹³⁸.

Аксіологічний та діяльнісний підхід дають можливість вирізнити державну політику як основні принципи, норми та діяльність зі здійснення державної влади¹³⁹.

Розробка теоретичного (доктринального) розуміння державної політики зумовлює доцільність виокремлення та застосування діяльнісного, функціонального, інструментального, комплексного та інших методологічних підходів, виокремлення домінуючого значення для юридичних досліджень державної політики саме діяльнісного підходу, за якого державна політика розглядається як результат певної діяльності (формування державної політики); те, що здійснюється, реалізується, втілюється, конкретизується в інших видах діяльності (реалізація державної політики); задля формування та реалізації чого створюються необхідні умови (забезпечення державної політики). Причому, формування, реалізація та забезпечення державної політики вже не є тільки державною діяльністю, а сукупністю діяльності як органів держави, так й інститутів громадянського суспільства, а діяльність останніх відрізняється суб'єктами, методами, засобами та іншими властивостями, проте пов'язаність з державною політикою визначає її особливості.

¹³⁷ Петренко І. Сутність державної політики та державних цільових програм. *Віче*. 2011. № 10. С. 23–25. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/viche_2011_10_10.

¹³⁸ Державне управління в Україні: організаційно-правові засади / за заг. ред. Н. Р. Нижник. К.: Вид-во УАДУ, 2002. С. 157.

¹³⁹ Петренко І. Сутність державної політики та державних цільових програм. *Віче*. 2011. № 10. С. 23–25. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/viche_2011_10_10.

Такий підхід не тільки завдає нові ракурси осмислення власне державної політики, зокрема її інтерпретаціям як рішень, засобів, стратегій, курсів, мети тощо, які існують не самі по собі, а у зв'язку і в контексті певної діяльності, але й створює методологічний «місток» для застосування таких підходів до розуміння державної політики як інструментального, телеологічного, функціонального та інших, але у їх взаємозв'язку з діяльністю.

У сфері юридичних наук державна політика досліджувалася переважно в межах галузевих юридичних наукових дисциплін, зокрема адміністративного, кримінального, кримінально-виконавчого права та інших. Проте в загальній теорії держави та права державна політика є предметом осмислення лише окремих наукових досліджень, у зв'язку з чим теоретичне розуміння державної політики потребує подальших розвідок у напрямках формування її теоретичного осмислення як поняття загальної теорії держави, так і загальної теорії права, на основі сприйняття загальнонаукового бачення державної політики, з'ясування особливостей її інтерпретації в межах теоретичного державознавства та правознавства.

Проблеми державної діяльності, здійснення функцій держави, державного управління стали предметом обговорення та довготривалих дискусій для представників різних гуманітарних наук. Враховуючи соціальну значущість обраної проблематики, дослідження у напрямі названих вище явищ здійснюються як фахівцями безпекознавства, так і спеціалістами галузевих юридичних наук, державознавства, а також теорії управління. При цьому привертає увагу те, що значна частина досліджень мають міжгалузевий характер, об'єднуючись навколо проблематики державної діяльності або забезпечення безпеки у тій чи іншій галузі управління, яка є об'єктом впливу владних інституцій. Проте залишаються дещо невизначеними ті фундаментальні категорії, з використанням яких характеризується явище безпеки, визначаються умови, фактори, засоби її забезпечення, уповноважені суб'єкти тощо. Інколи науковцями стверджується думка, що названі вище та інші категорії необхідно закріпити на рівні законодавчих актів, що має посприяти подоланню термінологічних дискусій та непорозуміннь, привести всіх до єдиного знаменника. Але ж це тільки необґрунтовані сподівання. Така позиція є доволі спірною, враховуючи, навіть, рівень юридичної сили законодавчого акта. Як свідчить практика, дискусії виникають не з причин відсутності нормативної визначеності понять, а з причин їх недосконалої розробленості або плюралізму методологічних підходів.

Сфера безпеки або безпека (як багатогранне, структуроване явище) досліджується з використанням різних термінологічних рядів, де серед інших мають місце такі категорії, що охоплюються обсягом поняття державної діяльності, у зв'язку з чим уявляється можливим визначити причинно-наслідкові зв'язки між іншими явищами,

окреслити коло зобов'язаних суб'єктів, що є важливим з методологічних позицій для концептуалізації державної політики з безпековим контекстом.

Доволі розпливчастою за змістом є і категорія «забезпечення безпеки», у зв'язку з чим інколи уявляється складно привести до єдиної системи суб'єктів, форми, способи, методи забезпечення безпеки, враховуючи, що забезпечити безпеку «взагалі», у відриві від предметної області управління (регулювання, державного впливу), – справа безперспективна. Крім того, не можна розраховувати на догматизм суспільних відносин, які змінюються, припиняються, відновлюються, набувають нових форм реалізації, нового забарвлення з позицій стандартизації безпечного стану життя. Збільшується та модернізується кількість існуючих ризиків, загроз і небезпек, які також впливають на потреби правового регулювання, зумовлюють необхідність постійного формування адекватної системи захисту від небезпек тощо. В цьому контексті актуалізується проблематика змісту державної діяльності, функціонування уповноважених органів державної влади, чия активність спрямовується на здійснення безпекової політики, створення належних умов для сталого суспільного розвитку країни.

Державна діяльність

Поняття державної діяльності не часто зустрічається в наукових розробках та не виокремлюється як окрема наукова категорія, проте при широкому застосуванні інших загальнонавчаних категорій, таких як «управління», «адміністрування», «політика» тощо поняття державної діяльності дозволить поєднати інші категорії у логічно побудовану систему з чітко визначеним обсягом змісту.

Саме поняття діяльність досліджувалося в багатьох аспектах соціально-гуманітарним блоком наук. Діяльність визначається як специфічна людська форма активного ставлення до світу, спосіб буття людини. У філософії можна знайти і більш широкі трактовки діяльності – засіб, умова, рушійна сила і джерело формування соціальності. Психологія передбачає діяльність як специфічну людську форму ставлення до навколишнього світу, змістом якої є доцільні зміни і перетворення речей і явищ залежно від людських потреб¹⁴⁰.

Проте, в розрізі юридичного дослідження діяльність набуває дещо іншого звучання, наповнюється змістом юридично значущих понять, створює умови для проведення структурно-функціонального аналізу всякого роду діяльності, що здійснюється суб'єктом права. Беручи до уваги особливості сфери забезпечення безпеки, орієнтацію на безпечність життя конкретної людини, зумовленість безпекового стану результатами людської активності, можна вважати, що категорія

¹⁴⁰ Пришак М. Д., Мацко Л. А. Психологія. Ч. I: навч. посіб. Вінниця: ВНТУ, 2012. 141 с. URL: https://web.posibnyky.vntu.edu.ua/icgn/3prishak_psihologiya_ch1/1271.html.

діяльності, державної діяльності є цілком вживаною та корисною для послідовного проведення теоретичних досліджень безпекового сектору. В цьому контексті привертає увагу такий елемент державної діяльності, як суб'єкт, яким не може бути виключно людина. Загалом діяльність здійснюється юридичними особами, спільнотами, народом тощо, в тому числі й на користь забезпечення безпечного стану соціального життя, проте в контексті державної діяльності необхідно зважати на те, що окрім фізичної особи суб'єктами можуть бути й юридичні особи.

Виходячи з діяльнісної методології, діяльність, як явище, теоретично складається з низку структурних елементів, серед яких виокремлюють суб'єктів здійснення, об'єктів діяльності, форми діяльності, мету, засоби, результат, правову основу діяльності. Всі зазначені елементи мають знайти своє втілення у теоретичній моделі державної діяльності, що сприятиме її подальшому моделюванню, виявленню співвідношень та взаємодій з іншими правовими явищами. Так, суб'єктний аналіз державної діяльності дозволяє використати здобутки теорії механізму держави в одній із її інтерпретацій, де організаційну основу механізму складають державні організації (органи державної влади, державні підприємства та державні установи). В іншому науковому баченні до механізму держави віднесено виключно органи державної влади, що значно звужує суб'єктну основу.

Діяльнісний підхід, що застосовується до визначення обсягів змісту категорії «державна діяльність», зобов'язує не тільки охарактеризувати суб'єктну основу, але й звернути увагу на основні завдання, мету державної діяльності, висвітлити її співвідносність із сферою забезпечення безпеки і таким чином виокремити сутнісні характеристики в контексті безпекової проблематики.

Так, наприклад, аналіз нормативно-правових актів, що регулюють діяльність окремих органів державної влади, свідчить про спрямованість державної діяльності на різні види суспільних відносин, в тому числі й на ті, що функціонують заради забезпечення безпеки. Зокрема, до повноважень КМУ належить забезпечення проведення бюджетної, фінансової, цінової, інвестиційної, у тому числі амортизаційної, податкової, структурно-галузевої політики; політики у сферах праці та зайнятості населення, соціального захисту, охорони здоров'я, освіти, науки і культури, охорони природи, екологічної безпеки і природокористування; здійснення заходів щодо забезпечення обороноздатності та національної безпеки України, громадського порядку, боротьби із злочинністю, ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій. У сфері компетенції СБУ знаходяться такі завдання, як захист державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності, економічного, науково-технічного і оборонного потенціалу України, законних інтересів держави та прав громадян від розвідувально-підривної діяльності іноземних спеціальних служб, посягань з боку окремих організацій, груп та осіб, а також забезпечення

охорони державної таємниці. До функцій Ради національної безпеки та оборони України віднесено координацію та здійснення контролю за діяльністю органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони у мирний час; координацію та здійснення контролю за діяльністю органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони в умовах воєнного або надзвичайного стану та при виникненні кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці України.

При цьому подолання наслідків цілої низки загроз покладається на Державну службу з надзвичайних ситуацій, наприклад, реалізація державної політики у сфері цивільного захисту, захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій, запобігання їх виникненню, ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, рятувальної справи, гасіння пожеж, пожежної та техногенної безпеки, діяльності аварійно-рятувальних служб, а також гідрометеорологічної діяльності; здійснення державного нагляду (контролю) за додержанням і виконанням вимог законодавства у сфері цивільного захисту, пожежної та техногенної безпеки, діяльності аварійно-рятувальних служб.

Діяльність сучасної держави розглядається не тільки через призму її спрямованості на реалізацію потреб та інтересів суспільства, але й через призму таких понять, як функції держави та сфери правового регулювання. В контексті безпекової проблематики та на підставі нормативного аналізу нами доведено, що держава впливає на стан забезпечення безпеки суспільних відносин, держава регулює ці відносини за допомогою правових засобів і процедур, а отже, є можливість стверджувати, що роль держави у забезпеченні безпеки необхідно висвітлювати як через призму її функцій, функцій окремих органів державної влади, так і через призму ефективності правового регулювання у тій чи іншій сфері суспільного життя.

Важливим моментом для подальшої теоретизації сучасних моделей забезпечення безпеки органами державної влади є розуміння обмеженості державної влади вимогами закону (підзаконних актів). Це означає, що державна діяльність повинна мати законний характер, як за своїм походженням, так і за способами та засобами і метою діяльності, особливо коли йдеться про забезпечення державою безпечного існування суспільства.

В цьому контексті виокремлюються дві групи форм здійснення державної діяльності – правові та неправові. До правових форм відносять правотворчу, правозастосовну, правоохоронну, правозахисну, а до неправових – організаційно-регламентуючу, організаційно-господарську, організаційно-контролюючу, організаційно-ідеологічну. Тут варто зазначити, що державна діяльність або діяльність держави розуміється в широкому сенсі, оскільки включає в себе як безпосередньо управління (правотворча, організаційно регламентуюча діяльність тощо), так і безпосередні дії по реалізації функцій держави, що

вчиняються не тільки представниками або органами державної влади, а й іншими державними організаціями.

Оскільки безпека розуміється як стан, при якому відсутні небезпеки або вони зводяться до мінімуму, то і державна діяльність по забезпеченню безпеки буде виступати у якості дій державних організацій, спрямованих на недопущення, мінімізацію, ліквідацію небезпек, їх наслідків тощо. Отже, використовуючи діяльнісний підхід, та враховуючи особливості поставлених пізнавальних завдань, за результатами проведених узагальнень уявляється можливим запропонувати визначення державної діяльності та визначити її як діяльність державних організацій (органів, установ, підприємств, їх представників та службовців), спрямовану на реалізацію функцій держави, структура змісту якої (суб'єкти, способи, мета, засоби, результат....) виявляється у правових і неправових формах відповідно до сутності та соціального призначення держави.

Державне управління

Однією зі складових державної діяльності є державне управління, як владна організуюча діяльність. Розуміння державного управління в науковій спільноті не є однозначним. Різні представники наук виходять із різних позицій, що обумовлено складністю самого процесу державного управління, а також суттєвими змінами у суспільних відносинах, методах управління, економіці тощо за останні 30 років на території сучасної України та в найближчих сусідніх державах.

Основи управління розроблялися відомим дослідником у цій сфері М. Вебером, який у своїх роботах визнавав пріоритет державної влади серед інших суб'єктів соціального управління. Окрім іншого М. Вебер дуже переконливо пояснює процеси раціоналізації влади та способи її здійснення. Управління, на його думку, відбувається та здійснюється через адміністративні (владні, управлінські) функції держави і безпосередньо через систему бюрократії та управління.

Інший фахівець, Г. Райт, у своїх роботах зосереджував увагу на рисах і теоретичних засадах управління, зокрема державного управління, вказуючи, що воно є частиною державного процесу і може бути розглянуто з урахуванням деяких теоретичних концепцій у сфері політичної науки, а сфера теорії державного управління полягає в аналізі організаційного середовища, в якому функціонує державне управління. Крім того, корисною є його позиція, що державне управління є сферою професійної діяльності¹⁴¹.

На пострадянському просторі розуміння державного управління здійснюється з декількох позицій. Перший підхід (сутнісний) характеризується дослідженням суті та змісту даного явища, другий же (формальний) спрямовано на висвітлення форм його здійснення та характеризує зовнішню сторону державного управління.

¹⁴¹ Райт Г. Державне управління / пер. з англ. К.: Основи, 1994. С. 1.

Представники сутнісного підходу роблять акцент на змісті та цілях діяльності. Наприклад, В. Я. Малиновський¹⁴² вбачає суть державного управління у здійсненні організуючого впливу з використанням повноважень виконавчої влади через організацію виконання законів, з метою забезпечення комплексного соціально-економічного та культурного розвитку держави, її окремих територій, а також реалізації державної політики у відповідних сферах суспільного життя, в тому числі розуміємо і у секторі безпеки.

В. Б. Авер'янов вказує на необхідність створення умов для реалізації громадянами їхніх прав і свобод, надання державних послуг громадянам, в чому також виявляється сутність державного управління¹⁴³.

З формального підходу дослідження спрямовані, з методологічної точки зору, на діяльнісну сторону державного управління.

В межах формального підходу автори роблять акцент на різноманітних зовнішніх особливостях даного виду діяльності. Наприклад, О. Ю. Оболенський привертає увагу до стану і розвитку суспільних процесів, свідомості, поведінки та діяльності особи і громадянина¹⁴⁴. Н. Нижник та С. Мосов акцентують увагу на тому, що державне управління включає вироблення та здійснення регулюючих, організуючих і координуючих впливів на всі сфери суспільства¹⁴⁵.

При цьому, формою державного управління вважають будь-який зовнішній вираз конкретних однорідних дій державного органу, його структурних підрозділів та службових осіб, що здійснюються з метою реалізації функцій держави.

Сучасні науковці виокремлюють дві групи форм здійснення державного управління, що збігаються з аналогічними формами здійснення державної діяльності – правові та неправові. Так, правові форми державного управління – це форми управлінської діяльності, які безпосередньо викликають правові наслідки, пов'язані із встановленням або застосуванням норм права, серед яких: видання правових актів управління; укладення договорів (угод); здійснення інших юридично значущих дій.

Неправові форми державної управлінської діяльності – форми діяльності безпосередньо не пов'язані з правовими наслідками, в результаті застосування яких не виникають адміністративно-правові відносини, проте їх важливістю не можна нехтувати, оскільки організаційні форми діяльності, з одного боку, сприяють здійсненню

¹⁴² Малиновський В. Я. Державне управління: навч. посіб. К.: Атіка, 2009. С. 161.

¹⁴³ Державне управління: теорія і практика / за заг. ред. В. Б. Авер'янова. К.: Юрінком–Інтер, 1998. 432 с.

¹⁴⁴ Оболенський О. Ю. Державна служба: підручник. К.: КНЕУ, 2006. С. 35.

¹⁴⁵ Державне управління в Україні: наукові, правові, кадрові та організаційні засади: навч. посіб. / за заг. ред. Н. Р. Нижник, В. М. Олуйка. Львів: Вид-во Нац. ун-ту «Львівська політехніка», 2002. С. 13.

правових, а з іншого – забезпечують результативність правової форми діяльності. Так, до неправових форм управління належать: організаційні дії, матеріально-технічні операції, акти планування тощо.

Корисною для теоретичного осмислення державного управління є позиція представників науки адміністративного права, які конкретизують діяльність держави по відношенню до сфери регулювання адміністративного права, як профільної науки цього напрямку, застосовуючи терміни «управління», «адміністрування». При цьому терміни суттєво відрізняються за своїм змістом. Публічне адміністрування є специфічним видом суспільної діяльності, що спрямовано на вирішення загальносоціальних (загальнонародних питань) із залученням не тільки представників державно-владних повноважень, а і публічно-владних. У зв'язку з цим, сам по собі вид суспільної діяльності «державна діяльність» можна вважати частиною публічного адміністрування.

Враховуючи зазначене вище, та з урахуванням потреб безпекового аналізу термінології, аналізу наукових підходів до висвітлення поняття «державне управління», уявляється можливим зробити висновок, відповідно до якого зазначене поняття використовується науковцями у вузькому та широкому розумінні. У звуженому варіанті державне управління характеризується як елемент державної діяльності і виявляється зовні у сфері функціонування виключно органів виконавчої влади. У широкому розумінні державне управління охоплює будь-яку діяльність будь-якого державного органу влади (законодавчої, виконавчої, судової тощо), що здійснюється в межах владної компетенції та на підставі закону, з метою забезпечення потреб та інтересів соціальних суб'єктів.

Державна політика

Зв'язуючою ланкою у поєднанні досліджуваних вище термінів (державна діяльність, державне управління) є поняття державної політики, яку вчені, майже без виключень, розглядають з використанням діяльнісного підходу. Особливості плюралізму розуміння державної політики полягають в основному в абстрактизації або конкретизації напрямку її здійснення. Так, М. Крафт, І. Кресіна, А. Матвієнко, Н. Оніщенко, Є. Перегуда, О. Скрипнюк, І. Розпутенко, В. Тертичка, С. Фарлонг та інші розглядають державну політику через призму здійснення цілеспрямованих дій щодо розв'язання конкретних проблем суспільства, групи або конкретних осіб, держави. В даному випадку стає проблемним розмежування державної політики та інших видів державної або публічної діяльності, оскільки мова йде про виконання конкретних дій по вирішенню проблем, що може виступати і державним управлінням, і безпосереднім втіленням або здійсненням функцій держави, що інколи важко відмежувати один від одного.

На противагу такому підходу виступили дослідники Дж. Андерсон, М. Говлет, О. Дем'янчук, В. Купрій, О. Кучеренко, М. Рамеш,

які у своїх розуміннях державної політики абстрагуються від конкретних дій і наголошують на стратегічних напрямках діяльності держави. Проте спільним у їх висновках залишається існування державної політики як результату діяльності. Хоча деякі вчені, зокрема В. Тертичка, М. Крафт, С. Фарлонг, додатково наголошують на наявності як комплексу дій, так і наявної бездіяльності суб'єктів здійснення державної політики як способів її реалізації, проте таке розмежування можна піддати сумніву, оскільки діяльнісний підхід характеризується власне комплексом активних дій, правомірна бездіяльність – це дотримання заборон, що були створені в результаті правотворчої активності.

В Україні термін «державна політика» має певне різноманіття у зв'язку з особливостями перекладу. Загальновідомо, що термін державна політика прийшов з англomовних джерел, що викликало певні складнощі перекладу. В оригіналі державна політика зазначається як «public policy», де «public» може перекладатися по-різному: громадський, народний, загальнонародний, комунальний, публічний, загальнодоступний, відкритий, гласний, державний, національний, публічно-правовий тощо. У зв'язку з цим в науковій термінології можна зустріти різні комбінації, що обґрунтовуються особливостями перекладу та контекстним використанням.

О. Кілієвич, В. Тертичка у своїх роботах зазначають, що за контекстом і змістовими особливостями для поняття «public policy» (тобто, публічна політика) найбільш адекватним є визначення «державна політика»¹⁴⁶. Надаючи визначення державної політики як плану, курсу дій, або напряму дій, який є прийнятним і якого дотримується влада, керівник, політична партія та інші автори зауважують, що саме в такому розумінні вживається термін «політика», коли ведуть мову про «державну політику» та про її напрями – зовнішню, внутрішню, економічну, соціальну¹⁴⁷. Аналогічно створюється можливість стверджувати про існування державної політики як сукупності стратегічних напрямів діяльності державної влади у сфері забезпечення безпеки.

Таким чином, державна політика – це один з результатів соціальної діяльності, що створений чітко передбаченими в законі державними органами, їх представниками та службовцями, спрямована на закріплення стратегічних засад здійснення державної діяльності у різних сферах суспільного життя. Виходячи з наведеного, державна політика є структурним елементом державної діяльності, що передбачає основні засади, принципи стратегічні напрями розвитку та

¹⁴⁶ Тертичка В. Державна політика: аналіз її здійснення в Україні. К.: Вид-во ім. Соломії Павличко «Основи», 2002. С. 4.

¹⁴⁷ Державна політика: аналіз та механізми її впровадження: метод. рек. / уклад.: О. І. Кілієвич, В. В. Тертичка. К.: НАДУ, 2009. С. 75.

впливу на суспільні процеси і створюється у зв'язку з необхідністю здійснення державного управління.

Державна політика у сфері національної безпеки складається з різноманітних стратегій, програм, законів і заходів, спрямованих на захист інтересів країни, збереження територіальної цілісності та ефективне функціонування державних структур, а також запобігання будь-яким зовнішнім чи внутрішнім загрозам¹⁴⁸.

Отже, державне управління (управлінська діяльність держави) є формою та способом реалізації державної політики, державна політика, своєю чергою, є основним орієнтиром, алгоритмом та планом дій щодо реалізації владних повноважень.

2.2. Правові засади державної політики у сфері національної безпеки.

Забезпечення безпеки є одним з провідних напрямів діяльності будь-якої держави та суспільства. Сучасний світ характеризується наявністю значної кількості загроз антропогенного, технологічного та природного характеру, що суттєво впливає на можливість існування держави та суспільства. Державна політика як один з напрямів створення системи безпеки ґрунтується на комплексі засадничих елементів, що впливає на її існування розвиток та можливість реального забезпечення безпечного існування суспільства, а у випадку міжнародного характеру і всього людства загалом. Відповідно до здобутків представників теоретичного правознавства, систематизація теоретико-правових засад державної політики безпекового напрямку дає змогу не тільки з'ясувати реальну ефективність існування такої політики, але і дає можливість для її вдосконалення та приведення до демократичних стандартів та підвищення ступеня безпеки суспільства.

Законодавство України, що регулює засади державної політики, зазвичай у вигляді засад визначає принципи державної політики, її завдання або напрями у визначених законом сферах, інколи суб'єктів здійснення державної політики. Проте дане трактування значно обмежує обсяги системи засад та не дає можливість для проведення всебічного наукового дослідження державної політики у сфері безпеки, оскільки не враховує низку основоположних елементів, що не завжди можуть бути передбачені нормами права, хоча є значущими та базовими для існування безпеки у суспільстві.

Передусім доцільно поставити питання щодо визначення поняття такого широковживаного терміна, як теоретико-правові засади. Сам термін «засада» в словнику української мови розуміється як основа

¹⁴⁸ Івасюк І. Г. Загальна характеристика державної політики у сфері національної безпеки України *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції* № 1. 2024. С. 169-174

чогось; те головне, на чому ґрунтується, базується що-небудь; вихідне, головне положення, принцип; основа світогляду, правило поведінки¹⁴⁹.

Виходячи з словникового тлумачення терміна «засада», під засадами державної політики в сфері безпеки можна розуміти основні правила, концептуальні положення, вихідні ідеї, на яких ґрунтується існуюча у суспільстві система забезпечення безпеки.

Визначаючи засади діяльності, можна провести їх диференціацію на окремі складові, характерні для будь-якого виду державної політики у безпековій сфері.

Першою групою складових потрібно визначити теоретичні або наукові засади державної політики, що виявляються у системі принципів державної політики в сфері безпеки та у відповідній системі термінопонять, за допомогою яких забезпечується термінологічна визначеність явища, у наукових конструкціях і концепціях.

Іншою важливою групою можна назвати правові засади державної політики, наявність яких зумовлена дією системи нормативно-правових актів, окремих норм, правових відносин, існуванням факту правового регулювання тощо.

Окрім цього, завдяки поглибленій теоретизації виокремлюється і група економічних засад державної політики, що виявляються у системі економічного та матеріально-технічного забезпечення державної політики в сфері безпеки та ґрунтуються на реально існуючому економічному базисі держави та суспільства (матеріальне виробництво, ринкові відносини, форми власності, фінансова система тощо).

Окремою групою засад є організаційні засади державної політики в сфері безпеки. Даний блок включає в себе – суб'єктів створення, забезпечення та здійснення, організацію взаємодії суб'єктів між собою, наявну систему контролю та нагляду за реалізацією державної політики у сфері безпеки, також до цього блоку засад можна включити і систему правових та моральних цінностей суспільства.

Варто також вказати на групу політичних засад, без яких існування державної політики не уявляється можливим. Дана група знаходить свій прояв у функціонуванні політичної системи суспільства, у стратегічних завданнях і цілях розвитку державної влади, у виборчій системі тощо.

Однією з основних теоретичних засад державної політики в сфері безпеки виступають принципи, як основоположні беззаперечні універсальні правила, врахування та дотримання яких сприяє забезпеченню єдності та цілеспрямованості розвитку безпекової сфери. Принципами державної політики в сфері безпеки є:

1) верховенства права (цей принцип є основою будь-якої сучасної, демократичної, цивілізованої держави. Верховенство права – одна з найвищих демократичних цінностей, що здатна убезпечити від

¹⁴⁹ Засада. Словник української мови. URL: <https://www.slovnkyk.ua/index.php?sword=%D0%B7%D0%Bo%D1%81%D0%Bo%D0%B4%D0%B8>.

волютаризму держави та інших публічних і громадських інститутів, забезпечити стабільність і динамізм в умовах глобалізованого світу, гарантувати безпеку громадян перед новими викликами, з якими нині зустрічається людство – тероризмом, економічною кризою тощо¹⁵⁰. Принцип верховенства права є водночас засобом забезпечення державної політики в сфері безпеки, а також тим фактором, що обмежує суб'єктів її здійснення та реалізації межами наявних законів та існуючих суб'єктивних прав осіб);

2) підзвітності державної політики (принцип підзвітності полягає в існуванні дієвого механізму, при якому суспільство може отримувати інформацію про діяльність суб'єктів здійснення владних повноважень. При цьому принцип підзвітності можна поділити на декілька складових: принцип фінансової підзвітності, при якому здійснюється інформування про витрачені матеріальні ресурси для досягнення поставленої мети; принцип політичної підзвітності, для забезпечення якого здійснюється інформування про виконання політичних обіцянок, етапів і результатів реалізації окремих напрямів державної політики)¹⁵¹;

3) ефективності та результативності (за цим принципом всі учасники процесу зобов'язані прагнути досягнення цілей, сформованих на основі національної системи цінностей і завдань, шляхом забезпечення якісного надання послуг, гарантованих державою, місцевим самоврядуванням, при залученні мінімального обсягу бюджетних коштів та досягнення максимального)¹⁵²;

4) пріоритетності (даний принцип означає встановлення системи пріоритетів для державної політики в сфері безпеки та обрання сфери першочергового впливу найбільш важливих і нагальних напрямів або тих напрямів, де наявні реальні загрози)¹⁵³;

5) самодостатності та опори на власні сили¹⁵⁴ (принцип передбачає, що суб'єкти державної політики в сфері безпеки повинні орієнтуватись виключно на внутрішньодержавні та внутрішньосуспільні можливості для повноцінного створення та забезпечення системи безпеки);

6) дотримання норм міжнародного права (положення вказує на врахування при створенні та реалізації державної політики в сфері безпеки не тільки національного законодавства, а й міжнародно-правових документів, ратифікованих Верховною Радою України, що

¹⁵⁰ Козюбра М. І. Верховенство права в Україні. URL: <https://npu.edu.ua/media/kunena/attachments/legacy/files/o3.pdf>.

¹⁵¹ Підзвітність. *Матеріали третьої сесії Академії громадянської участі*. URL: <http://www.slg-coe.org.ua/wp-content/uploads/2015/05/Principle-12.-Accountability.pdf>

¹⁵² Бюджетний кодекс України № 2456-VI від 8 серп. 2010 р. URL: https://kodeksy.com.ua/byudzhetnij_kodeks_ukraini/statja-7.htm.

¹⁵³ Лагодіна В. Національна безпека як зміст і мета державної політики України. *Правова інформатика*. 2007. № 2(14). URL: <http://ippi.org.ua/sites/default/files/o7lvdpd.pdf>.

¹⁵⁴ Там само.

стосуються прав і свобод людини та громадянина й комплексу актів, що передбачають програми, стандарти та процес забезпечення безпеки в світі);

7) прозорості та дотримання засад демократичного цивільного контролю (цей принцип тісно пов'язаний з демократичними засадами й передбачає наявність реально існуючого механізму контролю з боку громадянського суспільства за створенням та реалізацією державної політики у сфері безпеки);

8) свободи та особистої недоторканості (один з засадничих принципів, що передбачає неможливість обмеження прав і свобод людини, окрім виключних випадків, передбачених нормами права. Його важливість в забезпеченні безпеки виявляється у встановленні відповідної межі між повноваженнями суб'єктів її забезпечення та умовами існування вільного суспільства та вільної особи)¹⁵⁵;

9) верховенство закону в системі нормативно-правових актів (дане положення передбачає неможливість виходу за межі передбачених в законі способів, засобів і процедур здійснення державної влади, унеможливорює їх довільне розширення або зміну);

10) справедливості (одна з основних засад права, яка є вирішальною у визначенні його як регулятора суспільних відносин, використовується як один із загальнолюдських вимірів права. Зазвичай справедливість розглядають як властивість права, виражену, зокрема, в рівному юридичному масштабі поведінки й у пропорційності юридичної відповідальності вчиненому правопорушенню);

11) розвитку сектору безпеки і оборони як основного інструмента реалізації державної політики у сферах безпеки (даний принцип закріплено Законом України «Про національну безпеку» та який характеризує суб'єктну основу реалізації державної політики в сфері безпеки через суб'єктів сектору безпеки та оборони, вказуючи не на виключність, а на основоположне значення даного сектору)¹⁵⁶.

Однією з теоретичних засад розуміння державної політики у сфері безпеки є відповідні термінологічні ряди, за допомогою яких відбувається осмислення явищ зовнішнього світу. В даному випадку, за характером їх походження всі терміни можна поділити на два види – доктринальні та нормативні. Доктринальні формуються в процесі наукової діяльності, у ході пізнання об'єктивної реальності шляхом виокремлення характерних ознак або властивостей явища. Нормативні містяться в текстах нормативно-правових актів, актах тлумачення Конституційного Суду України, набуваючи при цьому офіційного

¹⁵⁵ Коршунова Н. В. Конституційно-правові засади державної політики України. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 3 (104). URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/2403/1/>.

¹⁵⁶ Про національну безпеку України: Закон України від 21 черв. 2018 р. № 2469-VIII (редакція від 15 берез. 2020 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>.

характеру та загальної обов'язковості для всіх суб'єктів сфери правового регулювання.

Під правовими засадами державної політики у сфері безпеки пропонується розуміти комплекс національних і міжнародних нормативно-правових актів, актів тлумачення, конкретизації тощо, а також відповідних актів Верховного Суду України, рішень судів інших інстанцій, що не визнаються джерелом права для вирішення аналогічних ситуацій у майбутньому, але є проявом конкретної правової реакції держави на конфліктну (спірну) життєву ситуацію.

Основою правових засад державної політики у сфері безпеки є норми Конституції (*конституційно-правові засади*) – акта вищої юридичної сили – якими закладається фундамент для подальшого конструювання, моделювання та забезпечення дії всіх механізмів безпекового призначення.

Конституційно-правові засади державної політики в сфері безпеки полягають у наступних положеннях:

- невідчуженість і непорушність прав і свобод людини (тлумачиться як обов'язок держави гарантувати конституційні права і свободи людини та громадянина, насамперед право людини на життя);

- людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (людина є цінністю не тільки для самої себе, а й для всього суспільства та держави¹⁵⁷);

- недоторканність та безпека прав і свобод у діяльності суб'єктів створення та реалізації державної політики (забезпечення та реалізація державної політики ґрунтується на діяльності суб'єктів, наділених владними повноваженнями);

- народний суверенітет (дане положення класично розуміється як верховенство влади народу (громадянського суспільства) над іншими джерелами влади в державі)¹⁵⁸;

- державний суверенітет (означає верховенство влади держави на своїй території, незалежність у міжнародних відносинах);

- відповідність державної політики нормам міжнародного права та положенням міжнародних договорів;

- політична, економічна й ідеологічна багатоманітність (означає захищеність політичних, економічних та ідеологічних багатоманітностей (плюралізму) як конституційно-правових засад).

¹⁵⁷ Петришин О. В., Погорілко В. Ф., Притика Д. М. та ін. Конституція України. Науково-практичний коментар. 2003. URL: <https://jurisprudence.club/konstitutsionnoe-uchebnik/stattya-lyudina-jiji-jittya-zdorovya-chest-47953.html>.

¹⁵⁸ Прокопов Д. Є. Громадянське суспільство і держава: правові проблеми демаркації. *Громадянське суспільство в Україні: проблеми забезпечення правотворчої діяльності*: матер. міжнар. конф. (м. Київ, 7 квіт. 2008 р.). К.: НДІ приватного права та підприємництва, 2008. С. 152–158.

Правовими засадами галузевого рівня є положення відповідних галузей права, що регулюють відносини безпеки та безпекову політику держави.

Зокрема, в системі галузевих правових засад можна виокремити адміністративно-правові, цивільно-правові засади, кримінально-процесуальні, фінансово-правові тощо. Кожна галузь правового регулювання містить свої засадничі норми, що визначають специфіку домінуючого предмета, способу та методу правового регулювання, завдань, що ставляться перед законодавцем при формулюванні норм конкретної галузі.

Закон України «Про державну службу»

Закон України «Про державну службу»¹⁵⁹ пов'язував державну службу як публічну, професійну, політично неупереджену діяльність з практичного виконання завдань і функцій держави, передусім, з формуванням, реалізацією державної політики та їх стратегічним плануванням, зокрема:

- аналізом державної політики на загальнодержавному, галузевому і регіональному рівнях;
- підготовкою пропозицій стосовно її формування, у тому числі розроблення та проведення експертизи проєктів програм, концепцій, стратегій, проєктів законів та інших нормативно-правових актів, проєктів міжнародних договорів;
- забезпеченням реалізації державної політики, виконанням загальнодержавних, галузевих і регіональних програм, виконанням законів та інших нормативно-правових актів;
- забезпеченням надання доступних і якісних адміністративних послуг;
- реалізацією інших повноважень державного органу, визначених законодавством¹⁶⁰.

Так, державні службовці:

- безпосередньо не формують державну політику, але беруть участь у її формуванні через аналіз державної політики на різних рівнях, підготовку пропозицій щодо її формування;
- забезпечують реалізацію державної політики та загальнодержавних, галузевих і регіональних програм;
- безпосередньо здійснюють реалізацію державної політики у формі надання адміністративних послуг.

Таке розрізнення, зокрема, базується на такому принципі державної служби, як її політична неупередженість¹⁶¹, що означає згідно зі ст. 10 «Політична неупередженість» цього Закону України:

¹⁵⁹ Про державну службу: Закон України від 10 груд. 2015 р. № 889-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19>.

¹⁶⁰ Там само.

¹⁶¹ Там само.

– обов'язок державного службовця неупереджено виконувати законні накази (розпорядження), доручення керівників незалежно від їх партійної належності та своїх політичних переконань;

– відсутність права демонструвати свої політичні погляди та вчиняти інші дії або бездіяльність, що у будь-який спосіб можуть засвідчити його особливе ставлення до політичних партій і негативно вплинути на імідж державного органу та довіру до влади або становити загрозу для конституційного ладу, територіальної цілісності і національної безпеки, для здоров'я та прав і свобод інших людей;

– відсутність права бути членом політичної партії або суміщати державну службу із статусом депутата місцевої ради, якщо такий державний службовець займає посаду державної служби категорії «А» (вищий корпус державної служби); обіймати посади в керівних органах політичної партії; залучати, використовуючи своє службове становище інших осіб до участі у передвиборній агітації, акціях та заходах, що організовуються політичними партіями, або у будь-який інший спосіб використовувати своє службове становище в політичних цілях¹⁶².

Власне тому дія Закону не розповсюджується на суб'єктів:

– які не є державними службовцями (судді, прокурори, працівники державних органів, які виконують функції з обслуговування, працівників державних підприємств, установ, організацій, військовослужбовці Збройних Сил України та інших військових формувань, осіб рядового і начальницького складу правоохоронних органів, працівників патронатних служб та інші особи якщо інше не передбачено законодавством);

– діяльність яких не може бути політично неупередженою, до таких суб'єктів, зокрема, віднесено: Президента України, членів Кабінету Міністрів України, перших заступників та заступників міністрів, Секретаря Ради національної безпеки і оборони України та його заступників, народних депутатів України, депутатів місцевих рад та інших, діяльність яких за існуючої системою виборів та призначення на відповідні посади має політично «заангажований» характер та які відповідно до законодавства безпосередньо формують або беруть участь у формуванні державної політики¹⁶³.

У порівнянні із зазначеними вище положеннями, Закон України «Про державну службу» від 16 грудня 1993 р.¹⁶⁴, який втратив чинність 17 листопада 2011 р., не містив подібних положень, а віднесеність державної служби до формування та реалізації державної політики формулював через державну політику тільки у сфері державної служби (Розділ II «Державна політика у сфері державної служби»).

¹⁶² Про державну службу: Закон України від 10 груд. 2015 р. № 889-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19>.

¹⁶³ Там само.

¹⁶⁴ Про державну службу: Закон України від 16 груд. 1993 р. № 3723-XII (втратив чинність 10 груд. 2015 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3723-12>.

Проте Закон України «Про державну службу» від 17 листопада 2011 р.¹⁶⁵, який втратив чинність на підставі Закону № 889-VIII від 10 грудня 2015 р.¹⁶⁶, містив низку положень, які пов'язували державну службу з формуванням та реалізацією державної політики.

Державна служба визначалася як професійна діяльність державних службовців з підготовки пропозицій щодо формування державної політики, забезпечення її реалізації та надання адміністративних послуг (п. 1 ч. 1 ст. 1)¹⁶⁷, а повноваження державного службовця пов'язувалися з «реалізацією завдань та виконанням функцій державного органу щодо: підготовки пропозицій стосовно формування державної політики у відповідній сфері; розроблення, експертизи та/або редагування проектів нормативно-правових актів; надання адміністративних послуг; реалізації інших повноважень відповідного органу» (п. 2 ч. 1 ст. 1)¹⁶⁸.

Більше того, визнавалася важливість і значення цих повноважень поміж іншими, зокрема у п. 5 ст. 46 «Оплата праці державного службовця»¹⁶⁹ передбачалося встановлення надбавки у розмірі до 100 відсотків посадового окладу державним службовцям:

- до посадових обов'язків яких належить правова, фінансово-економічна, фахова експертиза та/або розроблення чи редагування пропозицій щодо формування державної політики, проектів нормативно-правових актів та/або прийнятих Верховною Радою України законів, що надійшли на підпис Президенту України;

- які працюють в офісі Президента України, апараті Верховної Ради України, Секретаріаті Кабінету Міністрів України та міністерствах, до повноважень яких належить забезпечення формування та реалізації державної правової, фінансової та бюджетної політики.

Здійснення або не здійснення керівних функцій та функцій з підготовки пропозицій щодо формування державної політики, розроблення, експертизи та/або редагування проектів нормативно-правових актів було визначено для поділу посад державної служби на групи (ч. 1 ст. 6)¹⁷⁰.

Було розрізнено посади державних службовців і політичні посади:

¹⁶⁵ Про державну службу: Закон України 17 листоп. 2011 р. № 4050-VI (втратив чинність на підставі Закону № 889-VIII від 10 груд. 2015 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4050-17#Text>.

¹⁶⁶ Про державну службу: Закон України від 10 груд. 2015 р. № 889-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19>.

¹⁶⁷ Про державну службу: Закон України 17 листоп. 2011 р. № 4050-VI (втратив чинність на підставі Закону № 889-VIII від 10 груд. 2015 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4050-17#Text>.

¹⁶⁸ Там само.

¹⁶⁹ Там само.

¹⁷⁰ Про державну службу: Закон України 17 листоп. 2011 р. № 4050-VI (втратив чинність на підставі Закону № 889-VIII від 10 груд. 2015 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4050-17#Text>.

– у статті 35 «Стаж державної служби» (п. 2)¹⁷¹ визначалося, що до стажу державної служби зараховується час перебування на політичних посадах, визначених Законами України «Про Кабінет Міністрів України», «Про центральні органи виконавчої влади». Так, чинним на той час Законом України «Про Кабінет Міністрів України» № 2591-VI від 7 жовтня 2010 року¹⁷², у п. 3 ст. 6 було визначено, що посади членів Кабінету Міністрів України належать до політичних посад, на які не поширюється трудове законодавство та законодавство про державну службу;

– у ст. 40 «Припинення державної служби за ініціативою державного службовця» (п. 1 ч. 1)¹⁷³ призначення державного службовця на політичну посаду розглядалося як підстава для припинення державної служби за ініціативою державного службовця. Окрім того, у ст. 13 цього Закону України¹⁷⁴ містилися вимоги до політичної неупередженості державного службовця.

Закон України «Про центральні органи виконавчої влади»

Подібні підстави для розрізнення формування та реалізації державної політики наявні й в Законі України «Про центральні органи виконавчої влади» № 3166-VI від 17 березня 2011 р. (в редакції на 18 квітня 2020 р.)¹⁷⁵.

Розмежування міністерств та інших центральних органів виконавчої влади багато в чому базувалося на їх спрямованості на формування чи реалізацію державної політики, проте воно не мало чіткої визначеності, а домінуюче значення мали завдання міністерства щодо нормативно-правового регулювання. Згідно зі ст. 7 «Завдання міністерства» (ч. 1) основними завданнями міністерства як органу, що забезпечує формування та реалізує державну політику в одній чи декількох сферах, є:

- 1) забезпечення нормативно-правового регулювання;
- 2) визначення пріоритетних напрямів розвитку;
- 3) інформування та надання роз'яснень щодо здійснення державної політики;
- 4) узагальнення практики застосування законодавства, розроблення пропозицій щодо його вдосконалення та внесення в

¹⁷¹ Там само.

¹⁷² Про Кабінет Міністрів України: Закон України від 7 жовт. 2010 р. № 2591-VI (втратив чинність на підставі Закону № 794-VII (794-18) від 27 лют. 2014 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2591-17>.

¹⁷³ Про державну службу: Закон України 17 листоп. 2011 р. № 4050-VI (втратив чинність на підставі Закону № 889-VIII від 10 груд. 2015 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4050-17#Text>.

¹⁷⁴ Про державну службу: Закон України 17 листоп. 2011 р. № 4050-VI (втратив чинність на підставі Закону № 889-VIII від 10 груд. 2015 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4050-17#Text>.

¹⁷⁵ Про центральні органи виконавчої влади: Закон України від 17 берез. 2011 р. № 3166-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3166-17>.

установленому порядку проектів законодавчих актів, актів Президента України, Кабінету Міністрів України на розгляд Президентів України та Кабінету Міністрів України;

5) здійснення інших завдань, визначених законами України та покладених на нього актами Президента України¹⁷⁶.

Повноваження міністра розділялися на його повноваження (ст. 8) як:

- члена Кабінету Міністрів України (політичної особи), який забезпечує виконання Програми діяльності Кабінету Міністрів України, формування та реалізацію державної політики, виконання інших покладених на Кабінет Міністрів України завдань і повноважень у відповідній сфері, а також спрямовує та координує діяльність відповідних центральних органів виконавчої влади;

- керівника міністерства, який очолює міністерство, здійснює керівництво його діяльністю та інші адміністративно-управлінські та розпорядчі повноваження¹⁷⁷.

Посади першого заступника міністра та заступника міністра (у разі введення) також були віднесені до політичних посад, на які не поширюється трудове законодавство та законодавство про державну службу (ч. 5 ст. 9 Закону України)¹⁷⁸.

Якщо міністерства створювалися для забезпечення формування та реалізації державної політики, то центральні органи виконавчої влади утворювалися для виконання окремих функцій з реалізації державної політики, виконання яких спрямовувалася та координувалася Кабінетом Міністрів України через відповідних міністрів. До таких функцій з реалізації державної політики було віднесено (ч. 1 ст. 17 Закону України):

- 1) надання адміністративних послуг;
- 2) здійснення державного нагляду (контролю);
- 3) управління об'єктами державної власності;
- 4) внесення пропозицій щодо забезпечення формування державної політики на розгляд міністрів, які спрямовують та координують їх діяльність;

5) здійснення інших завдань, визначених законами України та покладених на них Президентом України¹⁷⁹.

Участь у виконання цих функцій було визнано підставною для виокремлення таких видів центральних органів виконавчої влади (ч. 2 ст. 17 Закону України), як:

- служби, якщо більшість функцій центрального органу виконавчої влади складають функції з надання адміністративних послуг фізичним і юридичним особам;

¹⁷⁶ Там само.

¹⁷⁷ Про центральні органи виконавчої влади: Закон України від 17 берез. 2011 р. № 3166-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3166-17>.

¹⁷⁸ Там само.

¹⁷⁹ Там само.

– агентства, якщо більшість функцій центрального органу виконавчої влади складають функції з управління об'єктами державної власності, що належать до сфери його управління;

– інспекції, якщо більшість функцій центрального органу виконавчої влади складають контрольно-наглядові функції за дотриманням державними органами, органами місцевого самоврядування, їх посадовими особами, юридичними та фізичними особами актів законодавства¹⁸⁰.

2.3. Організаційні засади державної політики у сфері національної безпеки.

Економічні засади полягають у системі матеріально-технічного забезпечення та реалізації державної політики в сфері безпеки. З одного боку, вони є і самостійним елементом у системі засад здійснення державної політики, а з іншого – нерозривно пов'язані з правовими та іншими блоками. Цю пов'язаність можна обґрунтувати наявністю у державної влади широких можливостей впливу на різні сфери суспільного життя, а отже, з державним фінансуванням, податковою системою, соціально-правовим захистом, бюджетною сферою та відповідними видатками, потенційними можливостями використання міжнародного співробітництва у сфері безпеки тощо¹⁸¹.

Підставами для розуміння економічних засад державної політики у сфері безпеки є такі фактори: фінансово-економічне та матеріально-технічне забезпечення функціонування безпекових механізмів, способи і моделі виробництва, рівень його автоматизації, ступінь інтегрованості у зовнішньо-економічне середовище, продуктивність праці, тенденції у зростанні внутрішнього валового продукту тощо¹⁸².

Важливим для економічної основи державної політики в сфері безпеки виступає і наявність та повноцінне функціонування всіх форм власності. Кожна з них відіграє відповідну роль у безпечному існуванні суспільства. Приватна власність, що традиційно виступає найбільшою часткою власності в демократичних державах, є основою для економічної безпеки та свободи людини, що забезпечує її життєдіяльність та економічний розвиток. Державна власність є основою для сектору безпеки та оборони, забезпечує розвиток і безпеку стратегічних напрямів діяльності держави, контролю над вичерпними обмеженими ресурсами, створює засади для екологічної безпеки у

¹⁸⁰ Про центральні органи виконавчої влади: Закон України від 17 берез. 2011 р. № 3166-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3166-17>.

¹⁸¹ Тихомиров Д. О. Засади державної політики в сфері безпеки *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2019. № 4. С. 91–96.

¹⁸² Тихомиров Д. О. Теоретико-правові засади державної політики в сфері безпеки: монографія. Київ: ФОП Маслаков, 2020. 346 с.

ризикованих напрямках наукових досліджень і виробничої діяльності¹⁸³.

Беззаперечною засадою безпеки будь-якої держави є низький рівень корупції та ефективна їй протидія. В даному випадку явище корупції доцільно розуміти в більш широкому сенсі, ніж просто неправомірна отримана вигода. Корупція – це і нецільове використання коштів, і недосконалі та складні процедури отримання послуг, і непрозорі процедури призначення на державні посади тощо. Протидія всім цим негативним процесам збільшує не тільки довіру до держави та її державної політики, а й саму відкритість, прозорість економічної системи.

Організаційні засади державної політики в сфері безпеки у своєму розумінні охоплюють комплекс елементів, пов'язаних з наявністю суб'єктів державної політики в сфері безпеки, а також соціальними нормами, що регламентують їхню діяльність¹⁸⁴.

До групи організаційних засад можна включити:

- суб'єктів формування, реалізації та забезпечення державної політики в сфері безпеки;
- інституційну основу взаємодії суб'єктів (органи, організації, установи);
- систему суб'єктів, що здійснюють контроль за створенням і реалізацією державної політики в сфері безпеки;
- систему відносин міжнародного співробітництва у сфері забезпечення та стандартизації безпеки в світі¹⁸⁵;
- норми моралі, етики, та інші соціальні норми, що можуть впливати на стан реалізації безпекової політики.

Політичні засади державної політики у сфері безпеки ґрунтуються на діючій політичній системі суспільства. Однією з основоположних політичних засад державної політики у сфері безпеки традиційно можна назвати наявний політичний режим, що характеризує способи і методи політичного управління¹⁸⁶.

¹⁸³ Тихомиров Д. О. Засади державної політики в сфері безпеки *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2019. № 4. С. 91–96.

¹⁸⁴ Тихомиров Д. О. Теоретико-правові засади державної політики в сфері безпеки: монографія. Київ: ФОП Маслаков, 2020. 346 с..

¹⁸⁵ Тихомиров Д. О. Міжнародні стандарти у сфері безпеки. *Право і суспільство*. 2020. №2. С. 125–131

¹⁸⁶ Тихомиров Д. О. Засади державної політики в сфері безпеки *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2019. № 4. С. 91–96.

РОЗДІЛ 3

СУБ'ЄКТИ ФОРМУВАННЯ, РЕАЛІЗАЦІЇ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

3.1. Суб'єкти права та суб'єкти державної політики: теоретико-правові аспекти співвідношення.

Наразі наша країна перебуває у важкому періоді демократичних перетворень, зумовлених розширенням можливостей для підприємницької та творчої діяльності, особистої свободи та захисту прав, реформуванням та зміцненням органів державної влади, забезпеченням та протидії корупції, реалізацією затвердженого євроінтеграційного курсу та подоланням зовнішньої агресії росії проти державності та національної безпеки. Окрім цього, існує багато факторів, у тому числі буденних, існування яких можна розглядати у якості загроз національної безпеки. Відповідно для їх виявлення та подальшого подолання має бути сформована відповідна державна політика, зміст якої передбачає низку чітких та пов'язаних між собою дій, результат реалізації яких створює ефективні умови для існування національної безпеки для України як держави та суспільства загалом.

У зв'язку з цим особливо актуальним постає питання про тих, хто формує, реалізує та забезпечує державну політику у сфері національної безпеки, тобто про її суб'єктів, інтерес до яких останнім часом особливо зріс. Це викликано як зміною настроїв світової спільноти, так і оновленням ключових інститутів державної влади в Україні, з огляду на дії зовнішнього агресора. Крім того, поживавлення соціальної, моральної та політико-правової сфер життя суспільства і держави є наслідком проведених реформ і зміни міжнародної політичної ситуації, що в той же час сприяє активній реалізації прав громадян.¹⁸⁷

На жаль, сучасна вітчизняна юридична література, присвячена проблемам державної політики, мало уваги приділяє питанню визначення кола суб'єктів не тільки формування, але й реалізації та забезпечення цієї політики та особливостей їх правового положення, в тому числі й у сфері національної безпеки. Хоча проблематика суб'єктів права та суб'єктів правовідносин неодноразово ставала предметом наукових дискусій вчених-юристів, однак на загальнотеоретичному рівні питання особливостей діяльності та окремих ознак суб'єктів державної політики у сфері національної безпеки ще не досліджені у тих аспектах, які б можна було вважати корисними та необхідними для розвитку як теорії правоохоронної діяльності, так і національної безпеки загалом.

¹⁸⁷ Авакян Т.А. Суб'єкти й форми реалізації державної політики у сфері внутрішніх справ // *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2015. № 1. С. 37-43.

Як вдало зазначає В.В. Тертичка, механізм впровадження будь-якої державної політики базується на таких концептуальних основах як: створення легітимного суб'єкта державної політики й інституціональної ієрархії, що покликана її реалізовувати; розробка стратегічного курсу відповідної державної політики та прийняття державних рішень щодо її забезпечення; формування адміністративних й інших засобів здійснення управлінських рішень; забезпечення блоку державного контролю й арбітражу, запровадження та підтримання алгоритмів самоаналізу та самокорекції політичного режиму та зворотного зв'язку з об'єктами державного керівництва.¹⁸⁸

При цьому варто звернути увагу на те, що державна політика у сфері національної безпеки має певну особливість, яка проявляється у тому, що її суб'єктне коло має територіальні обмеження у діяльності. Стратегія державної політики такого роду передбачає участі у її формуванні міжнародних організацій, однак реалізується вона виключно в територіальних межах України та національними суб'єктами.

Варто також наголосити й на тому, що нині на законодавчому рівні відсутнє єдине поняття такого правового явища як «суб'єкт державної політики», а питання щодо комплексного змістовного наповнення суб'єктів державної політики у сфері національної безпеки взагалі повноцінно не досліджене.

Перш ніж перейти до висвітлення гіпотез щодо ґрунтовного аналізу системи суб'єктів державної політики у сфері національної безпеки, на нашу думку, варто дослідити головні детермінанти вказаної проблеми, оскільки категорії «право» та «політика» є сферами суспільних відносин, що спрямовані на досягнення визначених цілей на благо особистості, соціуму та держави.

Поділяючи наукові погляди деяких вчених можемо зазначити, що суспільству потрібно, щоб правове регулювання діяльності владних інститутів та інших суб'єктів політики, в тому числі тих, які не наділені владними повноваженнями, будувалося на єдиній науково обґрунтованій концепції. У зв'язку з цим принципове значення має питання про співвідношення понять «суб'єкт права» і «суб'єкт політики».

Слід наголосити на тому, що в теорії права поняття «суб'єкт права» не є однозначно зрозумілим і чітко визначеним. На підтвердження цього вітчизняний науковець С. Морозов розглядає дефініцію суб'єкта права з двох позицій: як буттєва якість та структура. Відтак, автор зазначає, що суб'єкт права як буття людини у праві, в екзистенціалістській теорії В. Майховеера виражається через екзистенціал (буття у певній якості). Останнє займає становище між

¹⁸⁸ Тертичка В.В. Державна політика: аналіз і впровадження в Україні : автореф. дис... д-ра наук. з держ. управління: 25.00.01. Київ, 2004. С.20.

емпіричним буттям і екзистенцією (самобуттям). Подібний підхід пов'язаний зі спробами примирення об'єктивної нормативності та автономії окремої особи.

Взірцем права є вільний суб'єкт, автономна особа, яка розмірковує, оцінює та обирає напрям дій самостійно. Суб'єкт права, з точки зору структури, виглядає в єдності внутрішніх та зовнішніх планів, сутності та існування. На зовнішньому рівні – це носій прав та обов'язків, логічна конструкція, на внутрішньому – представник правосвідомості. Автономна особа, «здатність людини бути паном собі самому» – яскравий вираз такої якості.

Структура особи являє собою єдність взаємодоповнюючих напрямів: орієнтації на самореалізацію та автономію, єдність індивідуальності (внутрішнього Я) та персональності.

Особа, реалізуючи себе, здійснюючи свою сутність, яка полягає у самобутності своїми діями творить і соціальну сферу свого буття, виступаючи у ролі доктора і пацієнта, батька й сина, власника і користувача, продавця та споживача. Ця сфера і є сферою права. Тут відображена проблема співвідношення соціальних ролей та ідентичності. Ця роль – соціальна позиція – і є той простір, в якому індивідуальність, екзистенція здійснює себе. Тим самим, право на власну ідентичність отримує ще один варіант своєї інтерпретації. А саме право виглядає як таке, що має безпосереднє відношення до людського існування.¹⁸⁹

Як вказано у закордонній енциклопедії «Law insider» «суб'єкт права – це носій прав та обов'язків за законом, яким можуть бути як фізичні (особи), так і юридичні особи (компанії, організації, установи). Означена категорія також пов'язана з особистим статусом і юридичними повноваженнями щодо виконання міжнародного договору».¹⁹⁰

Схожу наукову позицію висловлюють українські вчені О.В. Зайчук та Н.М. Оніщенко зазначають, що під поняттям суб'єктів права варто розуміти особу чи організацію, за якими держава визнає здатність бути носіями суб'єктивних прав і юридичних обов'язків.¹⁹¹ Однак, на наше переконання у даному випадку варто говорити про суб'єкта правовідносин, а ніж про суб'єкта права.

Як зазначено у вітчизняному юридичному тлумачному словнику, суб'єкт права – це фізична або юридична особа, яка за законом володіє

¹⁸⁹ Морозов С. Міжнародна поліцейська енциклопедія: у 10 т. / відп. редактори В.В. Коваленко, С.М. Моїсєєв, В.Я. Тацій, Ю.С. Шемшученко. К.: Атіка, 2010. Т. VI. Оперативно-розшукова діяльність поліції (міліції). С. 1044 – 1045.

¹⁹⁰ Subject of law URL: <https://www.lawinsider.com/clause/subject-of-law> (дата звернення: 22.08.2024).

¹⁹¹ Теорія держави і права: Академічний курс: підруч. / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. Київ: Юрінком Інтер, 2006. 688 с. URL: http://www.ebk.net.ua/Book/law/zaychuk_tdp/part3/2005.htm (дата звернення: 22.08.2024).

здатністю мати і здійснювати безпосередньо або через представника права і юридичні обов'язки, тобто правосуб'єктністю.¹⁹²

Дещо інакшу інтерпретацію цієї дефініції надає Ю.С. Шемшученко у своєму юридичному словнику. Автор вказує на те, що під поняттям «суб'єкт права» варто розглядати фізичну або юридичну особу, яка є учасником національних чи міжнародних правовідносин.¹⁹³

Звертаючись до розуміння цієї детермінанти представниками закордонної теоретичної науки можемо зазначити дослідницькі спостереження представника американської школи права, а саме М. Балкіна, на думку якого «суб'єкт» – це людина, яка розуміє що-небудь або дещо, що є «об'єктом» її судження. Звідси, як вказує автор, «правовий суб'єкт» – це людина, яка намагається зрозуміти закон, правову доктрину і правові системи, які, у свою чергу, є «юридичними об'єктами» її сприйняття. З іншої ж сторони, термін «правовий суб'єкт» можна тлумачити як право або правову культуру, що створює те, як ми розмірковуємо про людей – як право та юридична культура приписують конкретні факти і їх особливості для людей, визначають деякі характеристики як основні, а інші як несуттєві. У такому змісті «суб'єкт права» розглядається крізь призму права та правової культури¹⁹⁴.

Таким чином, можна зробити узагальнення, що деякі дослідники ототожнюють поняття суб'єктів права та суб'єктів правовідносин. З нашої точки зору, дві правові категорії є різними за своєю юридичною природою. Відтак, поділяючи наукові погляди Р.О. Халфіної та С.І. Архіпова, ми схильні вважати, що термін «суб'єкт правовідносин» є вужчим, аніж «суб'єкт права», в силу того, що передбачає наявність та реалізацію правосуб'єктності у конкретному випадку. Дефініція суб'єкта права за своїм юридичною характеристикою є ширшою, оскільки в основу своєї дійсності ставить людину, або спільноту людей, що поступово наділяються певними правами, свободами та юридичними обов'язками. Таким чином, людина спочатку стає суб'єктом права (тобто набуває індивідуальні права та обов'язки), а вже потім стає суб'єктом правовідносин (реалізовує їх у відповідності до законодавства). Для прикладу розглянемо правовий статус особи-інваліда першої групи. Із теоретичної позиції ця людина є суб'єктом права, оскільки їй належать права гарантовані державою, але виступати як учасник правовідносин вона не може, оскільки не наділена повною правосуб'єктністю.

¹⁹² Юридичні терміни. Тлумачний словник/ Ю70 В.Г. Гончаренко, П.П. Андрушко, Т.П. Базова та ін.; за ред. В.Г. Гончаренка. 2-ге вид., стереотипне. К.: Либідь, 2004. С. 260.

¹⁹³ Шемшученко Ю.С. Юридична енциклопедія: в 6т./ Рекдол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. К.: «Укр. енцикл.», 1998. URL:<http://leksika.com.ua/19980614/legal/> (дата звернення: 22.08.2024).

¹⁹⁴ Balkin J.M. Understanding Legal Understanding: The Legal Subject and the Problem of Legal Coherence *The Yale Law Journal*. Vol. 103, No. 1, Oct., 1993 URL: <http://www.yale.edu/lawweb/jbalkin/articles/understandinglegalunderstanding.pdf> (дата звернення: 22.08.2024).

Подібну наукову позицію має й Ю.В. Зубчик, стверджуючи, що існують суб'єкти права, які одночасно не є суб'єктами правовідносин, оскільки не наділені правосуб'єктністю.¹⁹⁵

Повертаючись до визначення суб'єктів державної політики варто зазначити, що, на наш погляд, воно більше взаємопов'язане із поняттям суб'єктів правовідносин, оскільки при реалізації державної політики суб'єкти мають бути наділені специфічними властивостями, що надають їх можливість брати участь у конкретних правовідносинах. При цьому слід також враховувати значення та стратегію (цілі) державної політики, оскільки правовий статус суб'єктів її реалізації буде різний і буде поширюватися як на суб'єктів правовідносин, так і на суб'єктів права.

Ми поділяємо наукову позицію Л.А. Музики з приводу того, що «державна політика» зовсім не означає, що держава є єдиним її суб'єктом. Скоріше, у такий спосіб підкреслюється загальнодержавний масштаб правової політики, її значущість для всього суспільства в межах конкретної держави. Однак реальні можливості різних суб'єктів тут не є рівними, оскільки одні з них можуть більше або менше впливати на процес вироблення, реалізації правових ідей стратегічного характеру, в той час як інші її цілковито встановлюють. Саме тому, у найбільш узагальненому вигляді до суб'єктів державної політики належить держава, індивіди і об'єднання осіб.¹⁹⁶

На переконання багатьох вчених, під час формування державної політики, у тому числі і у сфері національної безпеки, має враховуватися і думка суспільства, як один із національних інтересів країни, оскільки без урахування деяких критичних факторів можуть виникнути труднощі з реалізацією такої політики, вона не буде дієвою, і, зрештою, її суб'єкти не досягнуть своєї мети.

Як влучно зазначають автори вітчизняного підручника «Державна політика» за редакцією Ю.В. Ковбасюка, суб'єктом державної політики є кожний соціум, здатний творити політику. Це у свою чергу, означає відтворення набутого, усталеного в політиці, виробленого попередніми поколіннями в процесі історичного набуття досвіду, підтримання реального політичного стану в усій системі його залежностей, закладення в реалії політики імпульсів її майбутнього розвитку, внутрішніх «пружин» політичного руху.¹⁹⁷

На переконання Н.В. Коршунової суб'єкти державної політики є одним із головних понять у теорії державної політики, що, на думку авторки, «відображає характеристику соціального підґрунтя й

¹⁹⁵ Зубчик Ю.В. Суб'єкти правових відносин: теоретичні інтерпретації : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2013. С. 70.

¹⁹⁶ Музика Л.А. Концепція цивільно-правової політики України: монографія. Національний університет «Києво-Могилянська академія». Київ : Паливода А.В., 2020. С. 189.

¹⁹⁷ Державна політика : підручник / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України за ред. Ю.В. Ковбасюк, К.О. Ващенко, Ю.П. Сурмін та ін. Київ : НАДУ.2014. С.19.

інституційної бази здійснення певного виду державної політики. На загальнотеоретичному рівні суб'єкти державної політики представлені на трьох рівнях: організаційно-структурному, рівні трудового колективу, а також окремих особистостей».¹⁹⁸

Варто звернути увагу й на те, що у різних сферах права у процесі його реалізації виокремлюють відмінні види суб'єктів. Наприклад, у кримінальному та фінансовому праві, здебільшого, суб'єктом виступає держава, у господарському – підприємства й організації, цивільному та сімейному – індивіди або фізичні особи тощо. Таким чином, на наше переконання, суб'єктів державної політики, в тому числі й у сфері національної безпеки, як багатоаспектний феномен необхідно розглядати крізь виокремлення певних класифікаційних критеріїв. Так, наприклад, ми пропонуємо окремо виділяти суб'єктів, що здійснюють формування державної політики у сфері національної безпеки (до яких відносять Президента України, Верховну Раду України, Раду національної безпеки та оборони України, Міністерство внутрішніх справ України, Міністерство оборони України, Кабінет міністрів України, Національний координаційний центр кібербезпеки, а також міністерства у відповідності до поставлених цілей та національних інтересів), суб'єктів, що покликані її реалізовувати (Міністерство оборони України, Збройні Сили України, Державна спеціальна служба транспорту, а також інші особи, які є дотичними до її провадження, наприклад, Національна поліція України та прокуратура шляхом здійснення процесуальних дій щодо розгляду злочинів проти основ національної безпеки). При цьому варто також врахувати, що частина суб'єктів у відповідності до передбачених у Законі України «Про національну безпеку України» компетентностей може і формувати і реалізовувати відповідну державну політику. Що ж до питання про суб'єктів забезпечення державної політики у сфері національної безпеки, то у відповідності до чинного законодавства до них можуть належати широке коло осіб, в залежності від попередньо сформованих стратегій та передбачених у їхньому змісті національних інтересів.

Звертаючись до понятійного апарату варто зазначити, що під класифікацією в сучасній науці розуміється система супідрядних понять (класів об'єктів) будь-якої галузі знання (в нашому випадку в державознавстві). Класифікація, як правило, використовується для встановлення зв'язків між відповідними поняттями або класами об'єктів, для орієнтування в їх різноманітті, що дозволяє визначити місце об'єкта в системі.¹⁹⁹

¹⁹⁸ Коршунова Н.В. Поняття державної політики: теоретико-правове дослідження : дис. ... канд. юрид. наук. Київ : 2018. С. 92.

¹⁹⁹ Філософський енциклопедичний словник / НАН України, Ін-т філософії імені Г.С. Сковороди; [редкол.: В. І. Шинкарук (голова) та ін.]. Київ: Абрис, 2002. VI, С. 257.

Наразі у теорії юриспруденції єдиного критерію щодо класифікації суб'єктів державної політики, у тому числі й у сфері національної безпеки, не віднайшов свого наукового бачення. Плюралізм наукових поглядів є доволі дискусійним, але все ж таки має право на своє існування.

Із загальної теорії права відомо, що в залежності від кількості учасників правовідносин або за формою прийняття рішення, суб'єктів, у тому числі й державної політики у сфері національної безпеки, можна поділити на індивідуальних (фізичні особи) та колективних або колегіальних (об'єднання осіб).

Відтак, підтримуючи наукову позицію Ю.С. Шемшученко, можна зазначити, що особа фізична є індивідуальним суб'єктом державної політики, а особа юридична – колективним. Таким чином, до першої категорії належать громадяни України, а до другої – держава в цілому, державні та недержавні організації, релігійні організації, промислові підприємства, що володіють згідно із законом здатністю мати і здійснювати як безпосередньо, так і через представника права та юридичні обов'язки (правосуб'єктність).²⁰⁰

На відміну від колективного, індивідуальний суб'єкт державної політики здійснює свою діяльність одноособово і несе всю повноту відповідальності за своєчасність, якість та законність прийнятих рішень.

Також, у наукових колах існує теза про те що до числа індивідуальних суб'єктів державної політики, у тому числі й у сфері національної безпеки, відносяться різні посадові особи держави (слідчі, міністри й ін.). Таку саму наукову позицію поділяє й вітчизняний вчений О.В. Петришин, зазначаючи, що спеціальним індивідуальним суб'єктом є посадова особа (наприклад, Президент, суддя тощо), при цьому певні особливості правового статусу притаманні також особам з подвійним громадянством, які є одночасно і громадянами, і іноземцями.²⁰¹ Однак, на наше переконання, останні жодним чином не можуть впливати на формування державної політики в сфері національної безпеки, а лише здатні частково її реалізувати шляхом дотримання або застосування.

При здійсненні державної політики у сфері національної безпеки, використовуються різні колективні форми вироблення і прийняття рішень (наради, координаційні ради, консиліуми тощо). По суті, лише у вкрай рідкісних випадках суб'єкти, особливо керівники, приймають рішення індивідуально. У зв'язку з цим необхідно зауважити, що під

²⁰⁰ Шемшученко Ю.С. Юридична енциклопедія: в 6т./ Рекдол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. К.: «Укр. енцикл.», 1998. URL: <http://leksika.com.ua/19980614/legal/> (дата звернення: 22.08.2024).

²⁰¹ Загальна теорія держави і права: [Підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів] / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; За ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О.В. Петришина. Харків: Право, 2011. С. 339.

формою прийняття рішення передбачається юридично значуща конфігурація, тобто прямо передбачена відповідною нормою права, і, причому від дотримання (або порушення) цієї норми залежить правомірність самого рішення.

Для колективної форми діяльності, крім суто кількісної ознаки, характерна наявність й інших специфічних рис, типових для діяльності, здійснюваної в індивідуальному порядку. Це, наприклад, ускладнена процедура вироблення і прийняття рішень, необхідність наявності кворуму, колективна відповідальність за прийняті рішення і т.д. Зазначені особливості визначають як переваги, так і недоліки колективної форми діяльності. Як правило, вона використовується при вирішенні питань, що мають особливо важливе значення. У державній політиці сфери національної безпеки ця форма діяльності використовується такими суб'єктами, як, наприклад, Верховна Рада України, Рада Національної Безпеки й Оборони України, Збройні Сили України, Служба Безпеки України, колегиї міністерств, органів прокуратури тощо.

На думку інших науковців, зокрема, О.Ю. Оболенського, В.І. Шарийя, М.Г. Свіріна, Т.О. Владімірова, В.І. Горбатюка, О.О. Рафальського, С.М. Серьогіна, розвиток політичного життя світового співтовариства збагачується завдяки різноманітності суб'єктів політики, а їх у свою чергу можна класифікувати як первинні та вторинні.

1. До первинних суб'єктів політики належать індивіди та соціально-історичні спільноти: світове співтовариство, громадянське суспільство, народи, етнічні й соціальні групи. Чільне місце серед первинних суб'єктів займають бізнес-угруповання, передусім плануюча система (Дж. Гелбрейт). Ці спільноти формують певні об'єднання, які відображають їхній інтерес і дають змогу реалізувати його.

2. До вторинних суб'єктів політики належать політичні інституції і політичні організації – держава, партії, громадсько-політичні об'єднання. Отже, вторинні суб'єкти політики є похідними від первинних.²⁰²

Так само не можна не підтримати і наукову позицію Ю.В. Зубчик, яка зазначає, що в залежності від властивостей суб'єктів для різних груп галузей права із урахуванням умов їх виникнення (наприклад, в залежності від віку людини), та змісту – можливостями користування майновими, особистими або владними правами управління, їх можна класифікувати на приватні (недержавні) та публічні (державні).²⁰³

²⁰² Державна політика : підручник / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України за ред. Ю.В. Ковбасюк, К.О. Василенко, Ю.П. Сурмін та ін. Київ : НАДУ.2014. С.19.

²⁰³ Зубчик Ю.В. Суб'єкти правових відносин: теоретичні інтерпретації : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2013. С. 71.

Також як вказує Р.Б. Сивий, існує критерій специфіки соціально-природної правоздатності суб'єктів суспільних відносин відповідно до якого поділ суспільних відносин здійснюється на такі, учасники яких є – за соціальною природою вказаних відносин – формально рівними один щодо одного (координаційні або горизонтальні), та на такі, учасники яких є формально нерівними (субординаційні або вертикальні). При цьому, як наголошує автор, цей критерій є об'єктивний, адже така правоздатність виникає й існує у суб'єктів незалежно від будь-якої волі (зокрема, незалежно від волевиявлення держави).²⁰⁴

На основі аналізу плюралізму наукових бачень, можна стверджувати, що фундаментальними критеріями, що закладено в основу поділу суб'єктів державної політики в сфері національної безпеки рекомендуються наступні: функціональне призначення в системі органів державної влади; обсяг повноважень, форми діяльності та прийняття рішень (що ми вже розглянули).²⁰⁵

Відтак, можна стверджувати, що хоча функції держави здійснюються всіма ланками державного апарату, для кожного органу держави характерна наявність специфічних основних і факультативних функцій, а також форм і методів їх реалізації. Зазначену особливість слід враховувати і при класифікації суб'єктів державної політики у сфері національної безпеки, оскільки ступінь їх участі в її формуванні і практичній реалізації значною мірою залежить від їх місця і функціонального призначення в загальній системі органів державної влади. У зв'язку з цим всі суб'єкти державної політики в сфері національної безпеки, залежно від ступеня їх участі в її формуванні, реалізації та забезпеченні, можна поділити на два види: провідні, тобто ті, для яких основною або однією з основних функцій є визначення напрямів відповідної політики, та опосередковані, тобто, такі суб'єкти, які делегують повноваження першочерговим (провідним) суб'єктам, враховуючи що таке делегування закріплено на законодавчому рівні. Першочерговими суб'єктами державної політики у сфері національної безпеки у такому випадку виступають держава, державні органи та органи місцевого самоврядування (особливо із урахуванням сьогоденного процесу децентралізації в Україні). Свої повноваження вони отримують від опосередкованих суб'єктів, на яких дана державна влада потім і поширюється.

Опосередковані, як і першочергові, – це такі суб'єкти, які делегують повноваження державним та муніципальним органам, при чому таке делегування законодавчо закріплено.

²⁰⁴ Сивий Р.Б. Приватне право і публічне право: до питання про критерії розмежування. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. № 8. 2005. С. 78-88.

²⁰⁵ Медяник В.А. Суб'єкти формування та реалізації державної соціальної політики: адміністративно-правовий аспект. *Юридичний вісник*. Одеса : Гельветика 2021. № 3. С. 129.

Коло опосередкованих суб'єктів державної політики у сфері національної безпеки непостійне і залежить від чинної законодавчої бази. У країнах безпосередньої демократії єдиним опосередкованим суб'єктом повинен бути народ. Однак беручи участь у референдумах народ може виступати і як першочерговий суб'єкт безпосередньо здійснюючи свої владні повноваження, встановлені Конституцією держави. Відтак, наприклад, в ст. 38 Конституції України закріплено, що громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування.²⁰⁶

Безпосередня і постійна участь – це головна відмінна властивість першочергових суб'єктів від опосередкованих. Вони створюються для державної політики, а іноді складається враження, що політика перетворюється в самостійну сферу життєдіяльності, узурповану, перетворену в «приватну власність» цими організаціями. Інша відмінність – більш висока ступінь самосвідомості, чітке уявлення про цілі, засоби роботи, інтереси.

Також, на думку науковців, держава не просто саме масове політичне об'єднання громадян, а об'єднання усіх без винятку громадян, всіх членів суспільства, що знаходяться в політико-правовому зв'язку з державою, незалежно від вікової, професійної й іншої приналежності. Держава є представник їхніх загальних інтересів і світогляду. Отже, з діяльністю держави, зі здійсненням державного управління пов'язані реальні і самі широкі можливості для всіх громадян брати участь у політичному житті суспільства. Ідея участі кожної людини у вирішенні загальних справ, відповідальності кожної особистості за долю держави, суспільства в цілому знайшла своє конкретне вираження в цілій низці законів, Декларації прав і свобод людини і громадянина.²⁰⁷

Об'єктивно, держава є самим активним суб'єктом державної політики у сфері національної безпеки. Вона не просто впливає на процес її створення, реалізації, але і цілком визначає її.

У першу чергу, про це говорить той факт, що у низці нормативно-правових актів та інших офіційних документів, що видаються державою, широко використовуються такі вислови як: «державна політика»,

²⁰⁶ Конституція України від 28.06.1996. *Відомості Верховної Ради України*, 1996, № 30, ст. 141 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 20.08.2024).

²⁰⁷ Дімітрова Є.В. Суб'єкти та об'єкти державної кадрової політики. *Вісник НУЦЗ України. Серія: Державне управління*. Харків. 2019. 1(10). С. 340 – 342; Медяник В. А. Суб'єкти формування та реалізації державної соціальної політики: адміністративно-правовий аспект. *Юридичний вісник*. Одеса : Гельветика 2021. № 3. С. 128 – 130; Музика Л.А. Концепція цивільно-правової політики України: монографія. Національний університет «Києво-Могилянська академія». Київ : Паливода А.В., 2020. С. 18 – 20.

«політика України», «політика держави», «правова політика держави» тощо.

Як влучно підкреслює В.В. Тертичка, при формуванні та реалізації державної політики активну участь беруть законодавчі і виконавчі інституції влади, здійснюючи при цьому свої професійні обов'язки.²⁰⁸

Як влучно зазначають М.П. Гетьманчук, В.К. Гришук та Я.Б. Турчин, українську державну політику, у тому числі й у сфері національної безпеки, як органічну складову суспільно-державної політики генерують Президент України, Верховна Рада України (законодавчий орган), Кабінет Міністрів України (виконавчий орган), та ті, хто має право законодавчої ініціативи і визначені у Законі України «Про національну безпеку України». У опосередковано у формуванні цієї політики беруть участь політичні партії, громадські організації, рухи, об'єднання, науковці, а також громадяни, як безпосередньо, так і через органи державної влади, органи місцевого самоврядування. Чималу роль у цьому процесі відіграють слідчі та інші органи національної поліції, національної гвардії, збройних сил з їхньою багатою правоохоронною, правозастосовною та правовиконавчою практикою. Вони часто суттєво коригують державну політику у сфері національної безпеки, яку реалізують самостійно, виявляють у ній переваги й недоліки, вносять необхідні пропозиції та рекомендації щодо її вдосконалення²⁰⁹.

Таким чином, на основі проведеного аналізу теоретичних позицій різних науковців, можемо надати власне визначення поняття суб'єктів державної політики у сфері національної безпеки, під якими варто розуміти сукупність державних та недержавних учасників (фізичних та юридичних осіб) національної безпекової та оборонної політики держави, діяльність яких спрямована на формування, реалізацію та забезпечення стратегії розвитку країни в цілому.

З огляду на вищевикладене, на нашу думку, можна виокремити ряд властивостей суб'єктів реалізації державної політики у сфері національної безпеки, які в силу загальних положень теорії правовідносин є спільними для усіх учасників формування, реалізації та забезпечення такої політики, до яких, зокрема, можна віднести: правосуб'єктність, активність, цілеспрямованість, наявність ресурсної бази для здійснення поставлених задач, безпосереднє вирішення завдань та подолання конфліктів, взаємодія між суб'єктами встановленої політики.

²⁰⁸ Тертичка В.В. Державна політика: аналіз і впровадження в Україні : автореф. дис... д-ра наук. з держ. управління: 25.00.01. Київ, 2004. С.20.

²⁰⁹ Політологія: навчальний посібник / М.П. Гетьманчук, В.К. Гришук, Я.Б. Турчин та ін.; За заг. ред. М.П. Гетьманчука. Київ: Знання, 2011. 415 с. URL: http://pidruchniki.com/14860110/politologiya/subvekti_osnovni_formi_realizatsiyi_pravovoyi_politiki (дата звернення: 29.08.2024).

Наразі розглянемо кожну із заявлених ознак більш детально. Отже, першою властивістю є правосуб'єктність. Варто зазначити, що суб'єкти державної політики, а особливо у сфері національної безпеки, як і будь-яка особа володіють правосуб'єктністю, тобто, правоздатністю, дієздатністю, деліктоздатністю, певним правовим статусом, від якого залежить ступінь участі суб'єктів у проведенні такої політики.

При цьому слід звернути особливу увагу на той факт, що ті суб'єкти формування та реалізації державної політики у сфері національної безпеки, які функціонують від імені держави, покликані здійснювати свою діяльність лише у формі та обсягах, прямо передбачених нормами чинного законодавства, тобто, здійснювати лише те, що дозволено законом.

Специфікою суб'єктів державної політики є і те, що з юридичної точки зору вони виступають суб'єктами політики у тій або іншій сфері, хоча фактично їх діяльність пов'язана з правом, правовими формам діяльності, оскільки, наслідком такої взаємодії виступає вдосконалення юридичних засобів і використання правових інструментів для забезпечення оптимального розвитку відносин в житті суспільства. Однак, говорити лише про вдосконалення не є логічним, оскільки не завжди поліпшення юридичної складової є обов'язковим наслідком використання правового інструментарію.

Відтак, саме для збільшення потенціалу активної взаємодії різних суб'єктів державної політики у сфері національної безпеки може існувати дві підстави:

- має бути відсутнє відповідне правове регулювання, що стане поштовхом до майбутньої співпраці задля подолання наявних прогалин;
- наявне оптимальне правове регулювання взаємозв'язку між суб'єктами, що не завжди потребує покращення.

Варто наголосити, що активність суб'єктів державної політики у сфері національної безпеки проявляється в тому, що основні ціннісні орієнтири такої політики знаходять свій вираз як в нормативно-правових актах, рішеннях органів і посадових осіб держави, так і у безпосередній діяльності щодо оборони та захист у держави від різних загроз. Крім того, діяльність суб'єктів державної політики такого роду сприяє соціальній активності громадян, захисту їх прав і свобод, впливає на інші види загальнодержавної і локальної політики, тобто можна говорити про те, що діяльність суб'єктів державної політики має функцію гарантування реалізації прав і виконання обов'язків суб'єктів права.

У цьому контексті суб'єкти державної політики беруть участь у формуванні та здійсненні державної політики у сфері національної безпеки, їх діяльність спрямована на визначення стратегічних цілей, виявлення більш досконалих форм суспільних відносин, що сприяє активізації нормопроектної діяльності. При цьому слід врахувати, що ці суб'єкти, як правило, виступають як ініціаторами законодавчого

процесу, так і фактичними реалізаторами її у життя. Діяльність суб'єктів державної політики сприяє всьому іншому колу суб'єктів права реалізувати свої права.

Отже, суб'єкт реалізації державної політики у національній безпеці є активним за своєю природою. Рушійною силою такої активності, цілеспрямованої діяльності є наявність національного інтересу. Ступінь активності зумовлений здатністю суб'єкта впливати на поведінку людей (взаємодіяти з іншими суб'єктами), підпорядковувати політичні дії виробленим цілям, спричиняти зміни в політичному стані, впливати на різні процеси.

Як зауважують Ю.В. Ковбасюк, К.О. Ващенко та Ю.П. Сурмін, здатність суб'єкта політики до активного функціонування, а саме творення, організації, управління та іншої діяльності значною мірою зумовлена: суб'єктивними здібностями, що визначають здатність впливати на політичний процес (знання, вміння діяти, послідовність діяльності, мотивація, емоційний стан, воля та ін.); об'єктивними можливостями для політичних дій (досягнутий рівень зрілості суб'єкта політики, наявність політичних сил, з якими об'єднується або бореться суб'єкт, їх розгалуженість, зріле політичне середовище та ін.).²¹⁰

У якості іншої загальної риси суб'єктів реалізації державної політики у сфері національної безпеки слід також виокремити її цілеспрямованість. Кожен із суб'єктів державної політики у цій царині має сукупність уявлень про те, яким повинен бути розвиток сучасного суспільства, за якими стандартами слід діяти, які форми та методи діяльності припустимі у процесі реалізації та забезпечення державної політики, які сприяють досягненню мети, а які навпаки. Розуміння кінцевого результату діяльності зазначеною категорією суб'єктів забезпечує цілеспрямованість їх спільної та індивідуальної активності у сфері національної безпеки. Отже діяльність суб'єктів будь-якої державної політики, у тому числі й у сфері національної безпеки, має цілеспрямований характер, а саме: сприяє здійсненню політичного курсу країни, волі лідерів і владних структур; забезпечує формування єдиного правового простору шляхом розробку і прийняття різного роду правових актів, а також процес їх реалізації.

Іншою ознакою суб'єкта державної політики у сфері національної безпеки є наявність необхідних ресурсів для формування та реалізації такої політики. Наприклад, наукові колективи володіють інтелектуальними ресурсами, державні органи – ресурсами влади, інші мають можливість підкріпити правову політику фінансовою підтримкою. Але головне те, що стратегічні програми державної

²¹⁰ Державна політика : підручник / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України за ред. Ю.В. Ковбасюк, К.О. Ващенко, Ю.П. Сурмін та ін. Київ : НАДУ.2014. С.19.

діяльності формуються у відповідності до можливостей їх ресурсного забезпечення. Діяльність державних інституцій гарантування правопорядку у всіх країнах ґрунтується на засадах державного забезпечення.

Спостерігаються й певні особливості при характеристиці суб'єктів державної політики у сфері національної безпеки, які у процесі здійснення своїх функціональних призначень по-різному сприяють найбільш цивілізованому і результативному вирішенню практично значимих завдань щодо розвитку окремих інститутів громадянського суспільства і держави, забезпечують надійність і стійкість складених між ними відносин, підвищуючи тим самим цінність і роль права, його потенціал у запобіганні конфліктів. Як наслідок реалізації державної політики у сфері внутрішніх справ виступають узгодженість інтересів особистості, соціальних груп, держави, що сприяє розвитку як окремого громадянина, так і суспільства в цілому.

Як ще одна ознака, привертає увагу узгодженість взаємодії між суб'єктами державної політики у сфері національної безпеки. Необхідність взаємозв'язку суб'єктів державної політики у такій сфері обумовлена потребою у вирішенні правових питань різного рівня складності. Так, наприклад, у процесі формування відповідних стратегій має бути логічна та гармонійна взаємодія між Президентом України, Радою національної безпеки та оборони України, а також іншими органами (міністерствами, Службою безпеки України, Збройними силами України тощо). Крім того, у Законі України «Про національну безпеку України» вказано про цивільний контроль за процесом реалізації такої політики, як громадянами, так і судовими органами, Кабінетом міністрів України та Верховною радою України.

3.2. Суб'єкти формування державної політики у сфері національної безпеки.

На основі вищевикладеного, спробуємо розглянути суб'єктів формування державної політики у сфері національної безпеки більш детально.

Отже, Верховна Рада України, хоча і не є безпосереднім суб'єктом формування національної безпеки у формі стратегій, однак згідно із ст. 75 Конституцією України, є єдиним органом законодавчої влади в Україні.²¹¹ Саме цей орган найповніше у своїй діяльності відображає актуальні проблеми держави політики, в тому числі й національної безпеки, шляхом створення відповідної законодавчої бази, розроблення та затвердження національних програм розвитку, де передбачаються

²¹¹ Конституція України від 28.06.1996. *Відомості Верховної Ради України*, 1996, № 30, ст. 141 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 20.08.2024).

способи досягнення та реалізації національних інтересів. Ухвалюючи нормативно-правові акти найвищої юридичної сили, Верховна Рада України є одним із суб'єктів формування державної політики у сфері національної безпеки. Так, наприклад, нею були прийняті до виконання такі акти як: Закони України «Про національну безпеку України», «Про засади державної регуляторної політики сфері господарської діяльності» та «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики», Закон України «Про Державну спеціальну службу транспорту» тощо. При цьому варто акцентувати увагу і на тому, що створюючи відповідну нормативну базу, парламент на законодавчому рівні врегульовує питання щодо створення та функціонування інших суб'єктів державної політики у сфері національної безпеки.

Іншим суб'єктом формування відповідної політики є Президент України, який визначає основні напрями державної політики в сфері національної безпеки, систему найбільш нагальних завдань у різних галузях, що потребують свого врегулювання. Такі повноваження Президент України реалізовує шляхом видання указів, які є загальнообов'язковими для виконання усіма суб'єктами на яких вони (укази) поширюють свою дію. Також, варто акцентувати увагу і на тому, що відповідно до ст.ст. 26 – 32 Закону України «Про Національну безпеку України» до повноважень Президента України належить затвердження різних стратегій цього сектору, що розробляються за його вимогою.

Наступним суб'єктом формування державної політики у сфері національної безпеки є Рада національної безпеки та оборони України, до повноважень якої належить схвалення розроблених іншими суб'єктами стратегій (ст.ст. 26 – 32 Закону України «Про Національну безпеку України»).

Також, у відповідності до ст. 26 зазначеного закону, до підготовки проєкту Стратегії національної безпеки України можуть залучатися Апарат Ради національної безпеки і оборони України, Національний інститут стратегічних досліджень, державні органи, інституції громадянського суспільства, а також можуть залучатися іноземні експерти.²¹²

Варто також врахувати і те, що в залежності від виду документу, що формується, суб'єктний склад буде змінюватися. Так, наприклад, для формування Стратегії воєнної безпеки України додатково буде залучено Міністерство оборони України. На основі прийняття цього документу приймається Стратегічний оборонний бюлетень України за такою самою процедурою.

Стратегія громадської безпеки та цивільного захисту України розробляється Міністерством внутрішніх справ України із паралельним

²¹²Закон України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 року № 2469-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 20.08.2024).

залученням до цього процесу Апарату Ради національної безпеки і оборони України, наукових, аналітичних та експертних установ України, опісля інститутів громадянського суспільства, а також передбачає можливе залучення іноземних експертів. Після затвердження Стратегії національної безпеки України вона вноситься на розгляд Кабінету Міністрів України, яка після того передається на розгляд до Ради національної безпеки і оборони України для схвалення та подальшого затвердження указом Президента України.

Для розроблення Стратегія розвитку оборонно-промислового комплексу України залучаються центральні органи виконавчої влади, що забезпечують формування та реалізацію державної військово-промислової політики, після затвердження Стратегії національної безпеки України.

Кабінет Міністрів України за результатами розгляду вносить Стратегію розвитку оборонно-промислового комплексу України на подальше ухвалення до Ради національної безпеки і оборони України та Президента України.

Організація підготовки Стратегії кібербезпеки України здійснюється Національним координаційним центром кібербезпеки після затвердження Стратегії національної безпеки України і так само затверджується Радою національної безпеки і оборони України та Президентом України.

Стратегія інтегрованого управління державним кордоном України розробляється центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони державного кордону України (тобто Міністерством внутрішніх справ України), після затвердження Стратегії національної безпеки України. Опісля така стратегія розглядається і схвалюється Кабінетом міністрів України, Радою національної безпеки і оборони України та Президентом України.

Національна розвідувальна програма розробляється за дорученням Президента України визначеним ним координаційним органом з питань розвідувальної діяльності після затвердження Стратегії національної безпеки України. Процедура її подальшого схвалення така самі як і попередніх.

Окремим суб'єктом можна вважати Міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, що розробляють державні цільові програми та інші програми на основі галузевих стратегій реалізації державної політики у сферах національної безпеки і оборони у встановленому законом порядку (ст ст. 26 – 33).²¹³

²¹³ Закон України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 року № 2469-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 20.08.2024).

3.3. Суб'єкти реалізації та забезпечення державної політики у сфері національної безпеки.

При розгляді цього питання варто розпочати із того, що деякі суб'єкти формування державної політики у сфері національної безпеки можуть також виступати і суб'єктами її реалізації та забезпечення. Наприклад, Кабінет Міністрів України є одним із виконавців державної політики в сфері національної безпеки. Відтак, відповідно до ст. 113 Конституції України та ст.1 Закону України «Про Кабінет Міністрів України» саме уряд є вищим органом у системі органів виконавчої влади²¹⁴. Також згідно положень ст. 116 Основного Закону України, а також ст.ст. 2, 20 зазначеного закону, уряд уповноважений забезпечувати здійснення внутрішньої політики держави, розробку та реалізацію єдиної державної політики у тому числі й у сфері внутрішніх справ, формування загальнодержавної програми розвитку України та втілює їх у життя шляхом видання в межах своїх компетенцій постанов (наприклад, «Про затвердження Державної антикорупційної програми на 2023-2025 роки») і розпоряджень (наприклад, «Про затвердження плану заходів з реалізації Національної стратегії розбудови безпечного і здорового освітнього середовища у новій українській школі на 2024 рік»), що є загальнообов'язковими до виконання (ст. 117 Конституції України) (ст. ст. 116, 117).²¹⁵ Поряд із зазначеним, Кабінет Міністрів України координує діяльність інших центральних органів виконавчої влади (міністерств, комітетів, бюро, місцевих державних адміністрацій) щодо державної політики у сфері національної безпеки (ст. 1 Закону України «Про Кабінет Міністрів України»).²¹⁶ Таким чином, на наше переконання, даний суб'єкт виконує подвійну функцію щодо державної політики, оскільки поєднує у собі як нормотворчу форму (видає постанови, розпорядження, при цьому здійснюючи пошук збалансованості рішень між органами державної влади та суспільством) так і правозастосовну форму державної політики у тому числі й у сфері національної безпеки (шляхом реалізації прийнятих рішень та узгодження його між іншими суб'єктами державної політики).

Схожим суб'єктом забезпечення політики такого виду на думку М.Ф. Криштанович, Я.Я. Пушак, М.І. Флейчук, В.І. Франчук є Президент

²¹⁴ Конституція України від 28.06.1996. *Відомості Верховної Ради України*, 1996, № 30, ст. 141 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 20.08.2024); Закон України «Про кабінет міністрів України» від 27 лютого 2014 року № 794-VII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18#Text> (дата звернення: 20.08.2024).

²¹⁵ Конституція України від 28.06.1996. *Відомості Верховної Ради України*, 1996, № 30, ст. 141 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 20.08.2024).

²¹⁶ Закон України «Про кабінет міністрів України» від 27 лютого 2014 року № 794-VII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18#Text> (дата звернення: 20.08.2024).

України, оскільки «він як глава держави є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина та здійснює загальне керівництво у сфері національної безпеки. Указана система за своєю організаційно-функціональною та ресурсною спроможністю має гарантувати суверенітет, територіальну цілісність, добробут та фізичну безпеку громадян».²¹⁷

Варто також врахувати, що у ст. 12 Закону України «Про національну безпеку» вказано про наявність окремого сектору безпеки та оборони, який покликаний реалізовувати та забезпечувати відповідну державну політику. У цьому ж законі надане легальне визначення цього поняття, під яким варто розуміти систему органів державної влади, Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, правоохоронних та розвідувальних органів, державних органів спеціального призначення з правоохоронними функціями, сил цивільного захисту, оборонно-промислового комплексу України, діяльність яких перебуває під демократичним цивільним контролем і відповідно до Конституції та законів України за функціональним призначенням спрямована на захист національних інтересів України від загроз, а також громадяни та громадські об'єднання, які добровільно беруть участь у забезпеченні національної безпеки України (п.16 ст.1).

Відповідно до його складу входять:

- Міністерство оборони України (реалізує державну політику з питань національної безпеки у воєнній сфері, сферах оборони і військового будівництва у мирний час та особливий період),

- Збройні Сили України (забезпечують стримування та відсіч збройної агресії проти України, охорону повітряного простору держави та підводного простору у межах територіального моря України, у випадках, визначених законом, беруть участь у заходах, спрямованих на боротьбу з тероризмом, посилення охорони державного кордону України та суверенних прав України у її виключній (морській) економічній зоні),

- Державна спеціальна служба транспорту (забезпечення стійкого функціонування транспорту в мирний час та в особливий період, зокрема виконання завдань з технічного прикриття, відбудови, встановлення загороджень на об'єктах національної транспортної системи України з метою забезпечення діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України; із введенням воєнного стану приводиться в готовність

²¹⁷ Державна політика забезпечення національної безпеки України: основні напрямки та особливості здійснення : монографія / Криштанович М.Ф., Пушак Я.Я., Флейчук М.І., Франчук В.І. Львів : Сполом, 2020. С. 38 – 39.

до виконання завдань за призначенням в умовах дії правового режиму воєнного стану),

- Міністерство внутрішніх справ України (забезпечує формування державної політики у сферах: забезпечення охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидії злочинності, підтримання громадської безпеки і правопорядку, а також надання поліцейських послуг; охорони та захисту державного кордону України; цивільного захисту, захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій та запобігання їх виникненню, ліквідації надзвичайних ситуацій, рятувальної справи, гасіння пожеж, пожежної та техногенної безпеки, діяльності аварійно-рятувальних служб, а також гідрометеорологічної діяльності; міграції (імміграції та еміграції), зокрема протидії нелегальній (незаконній) міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб, зокрема біженців та інших визначених законодавством категорій мігрантів. Відповідно міністерство координує діяльність підрозділів національної гвардії, національної поліції, міграційної служби, прикордонної служби, державної служби із надзвичайних ситуацій),

- Національна гвардія України (виконує завдання із захисту та охорони життя, прав, свобод і законних інтересів громадян, суспільства і держави від злочинних та інших протиправних посягань, охорони громадського порядку та забезпечення громадської безпеки, а також у взаємодії з іншими органами - із забезпечення державної безпеки і захисту державного кордону України, припинення терористичної діяльності, діяльності незаконних воєнізованих або збройних формувань, організованих злочинних груп та організацій),

- Національна поліція України (забезпечує громадську безпеку і порядок, охорону прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидію злочинності, а також надає визначені законом послуги з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги),

- Державна прикордонна служба України (реалізує державну політику у сфері охорони державного кордону України),

- Державна міграційна служба України (реалізує державну політику у сферах міграції (імміграції та еміграції), зокрема протидії нелегальній (незаконній) міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб, зокрема біженців та інших визначених законодавством категорій мігрантів),

- Державна служба України з надзвичайних ситуацій (реалізує державну політику у сферах цивільного захисту, захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій, запобігання їх виникненню, ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, проведення аварійно-рятувальних робіт, пожежогасіння, пожежної та техногенної безпеки, роботи рятувальних служб під час аварій, а також гідрометеорологічної діяльності),

- Служба безпеки України (забезпечує державну безпеку, здійснюючи з неухильним дотриманням прав і свобод людини і громадянина у формі протидії розвідувально-підбивній діяльності проти України; боротьбі з тероризмом; контррозвідувальному захисту державного суверенітету, конституційного ладу і територіальної цілісності, оборонного і науково-технічного потенціалу, кібербезпеки, інформаційної безпеки держави, об'єктів критичної інфраструктури; охорони державної таємниці) (ст.ст. 12 – 19)²¹⁸,

- Антитерористичний центр при Службі безпеки України (здійснює координацію діяльності суб'єктів боротьби з тероризмом у запобіганні терористичним актам щодо державних діячів, критичних об'єктів життєзабезпечення населення, об'єктів підвищеної небезпеки, актам, що загрожують життю і здоров'ю значної кількості людей, та їх припиненні)²¹⁹,

- Служба судової охорони (забезпечує охорону та підтримання громадського порядку в судах, органах та установах системи правосуддя),

- Управління державної охорони України (здійснює державну охорону органів державної влади України, забезпечення безпеки посадових осіб та охорони об'єктів, визначених законом),

- Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України (забезпечує функціонування і розвитку державної системи урядового зв'язку, Національної системи конфіденційного зв'язку, формування та реалізації державної політики у сферах кіберзахисту критичної інформаційної інфраструктури, державних інформаційних ресурсів та інформації, вимога щодо захисту якої встановлена законом, криптографічного та технічного захисту інформації, телекомунікацій, користування радіочастотним ресурсом України, поштового зв'язку спеціального призначення, урядового фельд'єгерського зв'язку, а також інших завдань відповідно до закону),

- Апарат Ради національної безпеки і оборони України (беруть участь у формуванні державної політики з питань національної безпеки),

- розвідувальні органи України (беруть участь у формуванні і реалізації державної політики з питань національної безпеки і оборони у визначених законодавством сферах.),

- центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну військово-промислову політику (разом з іншими органами сектору безпеки і оборони визначає пріоритетні напрями розвитку оборонно-промислового комплексу, забезпечує нормативно-

²¹⁸ Закон України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 року № 2469-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 20.08.2024).

²¹⁹ Положення про Антитерористичний центр та його координаційні групи при регіональних органах Служби безпеки України. Затверджене Указом Президента України від 14 квітня 1999 року № 379/99 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/379/99#Text> (дата звернення: 20.08.2024).

правове регулювання у цій сфері, аналізує стан та тенденції розвитку оборонно-промислового комплексу України, розробляє та організовує виконання державних програм розвитку оборонно-промислового комплексу; забезпечує оперативні спроможності сил та засобів сектору безпеки і оборони шляхом постачання нових і модернізації наявних зразків озброєння, військової та спеціальної техніки.) (ст.ст. 20 – 23).²²⁰

Окрім цього існують й інші державні органи та органи місцевого самоврядування, які здійснюють свої функції із забезпечення національної безпеки у взаємодії з органами, які входять до складу сектору безпеки і оборони (ст. 12).

У процесі реалізації державної політики у сфері національної безпеки особливо гостро постає питання щодо суб'єктів правоохоронної діяльності. Ми підтримуємо наукову позицію О.В. Негодченко, відповідно до якої суб'єктами правоохоронної діяльності загалом є держава, яка через свої представницькі, виконавчі, судові органи та прокуратуру; громадські організації та об'єднання; окремих громадян України, які наділені певними повноваженнями з урахуванням розподілу поміж ними компетенцій, форм і засобів здійснення.²²¹ Також у відповідності до п.п. 17,18 ст. 1 Закону України «Про національну безпеку України» до правоохоронних органів відносять сили оборони та сили безпеки.

Варто також зосередити увагу на тому, що донедавна в науковій літературі панувала думка щодо недоцільності віднесення до суб'єктів правоохоронної діяльності громадських формувань²²², що «окремі громадяни не можуть бути суб'єктами застосування норм права у правоохоронній діяльності».²²³ Разом з тим, як зазначає А.М. Завальний, практичний досвід деяких держав у тому числі і України, наукові розробки вчених переконливо доводять, що їх існування не тільки доцільне, але й необхідне. Залучення до правоохоронної діяльності як громадських формувань так і окремих громадян істотно посилює ефективність протидії правопорушенням та охороні прав і свобод громадян.²²⁴ Так, О.Д. Тихомиров зазначає, що подолання статистських звичаїв в праворозумінні, зокрема й щодо кола суб'єктів правоохоронної діяльності, зумовлює необхідність віднесення до нього не тільки держави, але й громадян, їх об'єднань, суспільства в цілому, при цьому із

²²⁰ Закон України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 року № 2469-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 20.08.2024).

²²¹ Негодченко О.В. Щоб забезпечити права та свободи людини. *Безопасность жизнедеятельности в XXI веке: V международный симпозиум*, январь 2005. Днепропетровск, 2005. С. 23.

²²² Корнієнко В.П. Соціально-правова характеристика діяльності громадських формувань з охорони правопорядку. Київ: Основи, 1993. С. 75.

²²³ Солов'євич І.В. Державна влада в Україні і місце в ній правоохоронної діяльності: конституційно-правові аспекти: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Київ, 1997. С. 128.

²²⁴ Завальний А.М. Юридичні факти в сфері здійснення правоохоронної діяльності : дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 Київ, 2007. С. 113.

урахуванням відповідного розподілу між ними компетенції, форм, способів і заходів здійснення.²²⁵ Підтримуючи зазначену тезу, А.М.Завальний, вказує на те, що держава, за необхідності, повинна частково передати свої правоохоронні функції недержавним організаціям, які готові займатися відповідною діяльністю.²²⁶

Поряд з державою, в особі її окремих органів і посадовців, активними суб'єктами забезпечення державної політики у сфері національної безпеки є політичні партії та суспільно-політичні рухи, які можна визначити як організації, спрямовані на досягнення законного контролю над управлінням за допомогою виборчого процесу. Відповідна державна політика, яку вони створюють, застосовується, зокрема, у передвиборних платформах, у програмних документах, матеріалах партійних з'їздів. Про ступінь впливу політичних партій і суспільно-політичних рухів на процес формування державної політики у сфері національної безпеки може свідчити будь-який важливий новостворений закон, що представляє собою компромісне рішення, вироблене різними партіями, які виражають вимоги тих соціальних груп, довіреними особами яких вони є. Будь-яка сучасна держава, у тому числі й Україна, заснована на компромісі, і конституція кожної держави є компромісом, що примиряє різні прагнення найбільш впливових соціальних груп (еліт).

Проте, для того, щоб політичні партії та громадські організації посіли справді належне місце у формуванні та здійсненні державної політики, особливо у сфері національної безпеки, стали дієвим інститутом, вони мають своєю фаховістю і конкретними діями здобути повагу до себе. Окрім того, правовідносини між такими організаціями мають ґрунтуватися не на конкуренції, а на партнерстві, співпраці та взаємодопомозі, чого, на жаль, останнім часом не спостерігається.

Становлення громадянського суспільства свідчить про те, що й громадяни України, подекуди, можуть брати участь у реалізації та забезпеченні правової політики у сфері національної безпеки. На наше переконання, найкраще діяльність громадян, як суб'єктів державної політики у сфері національної безпеки, проявляється шляхом здійснення своїх законних прав та інтересів, виконання своїх юридичних обов'язків, участю в різноманітних громадських і політичних організаціях, а також через вираження своєї громадянської думки, у тому числі і на виборах у спосіб підтримання того чи іншого кандидата та його передвиборної стратегічної програми. Громадяни України мають право контролю за формуванням та здійсненням державної політики у сфері національної

²²⁵ Тихомиров О.Д. Теоретичні питання правоохоронної діяльності. *Наукові розробки академії – вдосконаленню практичної діяльності та підготовки кадрів органів внутрішніх справ (за результатами науково-дослідних робіт у 1993 році):* Мат-ли наук.-практич. конференції (Київ, 1-2 лютого 1994 р.). Київ: Українська академія внутрішніх справ, 1994. – С. 111.

²²⁶ Завальний А.М. Юридичні факти в сфері здійснення правоохоронної діяльності : дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 Київ, 2007. С.114.

безпеки компетентними державними органами й іншими структурами суспільства. Таке право вони можуть здійснювати шляхом оскарження незаконних та недоцільних дій і актів суб'єктів державного апарату в установленому законодавством порядку.²²⁷ Також, у останні роки особливої популяризації набувають аспекти участі представників громади при обранні або проведенні конкурсу на обрання компетентної посадової особи, що на нашу думку, є позитивним моментом та сприяє подоланню корупційних зв'язків.

Попри вищезазначених суб'єктів, на наше переконання, окремої уваги при дослідженні питання реалізації та забезпечення державної політики у сфері національної безпеки, потребує такий суб'єкт як освітні та наукові установи, вищі військові навчальні заклади та заклади вищої освіти із специфічними умовами навчання. Відтак, згідно ст. 3 Закону України «Про вищу освіту» державну політику у сфері вищої освіти (а ми вважаємо, що вона є структурною складовою державної політики у сфері національної безпеки, оскільки тільки в процесі набуття певних знань та умінь особа оволодіває компетентністю, досвідом та стає спеціалістом у певній галузі) визначає Верховна Рада України, а реалізують Кабінет Міністрів України та центральний орган виконавчої влади у сфері освіти – Міністерство освіти і науки України, шляхом створення та забезпечення рівних умов доступу до вищої освіти та розвитку закладів вищої освіти. При цьому варто зазначити, що реалізацію державної політики заклади вищої освіти здійснюють не тільки у спосіб надання відповідних освітніх послуг, але й шляхом внесення пропозицій щодо її формування.²²⁸ Так, наприклад, університет може співпрацювати із комітетом Верховної Ради України з питань освіти та надавати свої пропозиції щодо поліпшення та вдосконалення чинного законодавства України.

Також, можна стверджувати і про існування й інших суб'єктів державної політики у сфері національної безпеки, що хоча й неактивно, але все таки її реалізують. Так, наприклад, до них можна віднести засоби масової інформації, неурядові організації тощо.

Ураховуючи, що подальші підрозділи цієї наукової роботи будуть присвячені питанням кваліфікації злочинів проти національної безпеки, то варто наголосити на тому, що відповідними суб'єктами її реалізації та забезпечення будуть як представники національної поліції, так й органів прокуратури та судоустрою.

²²⁷ Політологія: навчальний посібник / М.П. Гетьманчук, В.К. Гришук, Я.Б. Турчин та ін.; За заг. ред. М.П. Гетьманчука. Київ: Знання, 2011. 415 с. URL: http://pidruchniki.com/14860110/politologiya/subyekti_osnovni_formi_realizatsiyi_pravovoyi_politiki (дата звернення: 29.08.2024).

²²⁸ Закону України «Про вищу освіту» від 1 липня 2014 року № 1556-VII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (дата звернення: 29.08.2024).

РОЗДІЛ 4

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ДЕРЖАВНИЙ ВПЛИВ НА СУБ'ЄКТІВ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ОСНОВ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Національна безпека є багатоаспектним і надто складним юридичним поняттям, оскільки містить значну кількість взаємообумовлених елементів. Згідно ст. 216 «Підслідність» КПК здійснюють досудове розслідування кримінальних правопорушень слідчі органи безпеки, передбаченими ст. ст. 111, 111⁻¹, 111⁻², 113, 114, 114⁻² та ст. ст. 436, 436⁻², 437, 438, 441, 442, 447 КК.

Злочини проти основ національної безпеки посягають не тільки на державну безпеку, а й на національну безпеку загалом, яка відповідно до п.9 ч.1 ст.1 Закону України «Про національну безпеку України»²²⁹ визначається як захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз. У системі Особливої частини КК розділ стосовно злочинів проти основ національної безпеки поставлений на перше місце.

Під злочинами проти основ національної безпеки України необхідно розуміти, передбачені КК, вчинені з прямим умислом і спеціальною метою суспільно небезпечні діяння (злочини), що посягають на відносини, що забезпечують умови з охорони основ національної безпеки України у політичній та економічній сферах, у сфері державного суверенітету, територіальної цілісності, недоторканості та обороноздатності держави, у сфері науково-технічної, інформаційної, екологічної безпеки України від зовнішніх та внутрішніх загроз.

4.1. Державна зрада (ст. 111 КК)

Об'єкт злочину, національна безпека у державній, військовій, інформаційній, економічній і науково-технологічній сферах. **Родовий об'єкт**, національна безпека, безпека держави у різних її сферах, головними складовими якої є пріоритетні національні інтереси.

Предметом злочину є відомості, що становлять державну таємницю. **Відомості, що становлять державну таємницю** (державна таємниця, секретна інформація)- вид таємної інформації, що охоплює відомості у сфері оборони, економіки, науки і техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку,

²²⁹ Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 №2469-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 31. Ст. 241

розголошення яких може завдати шкоди національній безпеці України та які визнані у порядку, встановленому Законом України «Про державну таємницю», державною таємницею і підлягають охороні державою (стаття 1 Закону України «Про державну таємницю»). Охорону державної таємниці здійснює Служба безпеки України, яка визначена спеціально уповноваженим державним органом України у сфері забезпечення охорони державної таємниці (стаття 2 Закону України «Про Службу безпеки України», стаття 5 Закону України «Про державну таємницю»). В Наказі Служби безпеки України від 23 грудня 2020 року № 383 «Про затвердження Зводу відомостей, що становлять державну таємницю» міститься перелік відомостей, які віднесені до державної таємниці.

Об'єктивна сторона злочину. Державна зрада – діяння, умисно вчинене громадянином України на шкоду суверенітетові, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України: перехід на бік ворога в період збройного конфлікту, шпигунство, надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України. Державна зрада формальний склад правопорушення і обов'язковою ознакою об'єктивної сторони є лише суспільно небезпечне діяння.

Державна зрада вчиняється в трьох формах:

1) Перехід на бік ворога в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту (перехід до ворога через лінію фронту (лінію бойового розмежування), вступ до військових формувань ворога, участь за завданням ворожої сторони у бойових або інших підривних діях проти України, надання різної допомоги представникам, у тому числі і агентам ворога у їх діяльності на шкоду інтересам України тощо. Може полягати, як у переході на територію ворога (так званий фізичний перехід), так і в наданні допомоги ворогові або його представникам на території України (так званий інтелектуальний перехід). У цій формі державна зрада визнається закінченою з моменту, коли особа почала надавати допомогу ворогові.

Перехід на бік ворога це вчинок громадянина України, що полягає в безпосередній допомозі державі, з якою Україна перебуває в стані війни або збройного конфлікту. В конкретних випадках цей злочин може включати в себе вступ на службу до військових або інших формувань ворожої держави, надання засобів для вчинення злочинів агентам спецслужб іноземних держав, усунення перешкод для їх вчинення або надання іншої допомоги зазначеним агентам.

Перехід на бік ворога полягає в наданні безпосередньої допомоги державі, з якою Україна перебуває в умовах воєнного стану або збройного конфлікту. Форми такого переходу можуть бути різними: перехід до ворога через лінію фронту; вступ до армії ворожої держави; участь за її завданням у бойових діях проти України; надання різної

допомоги агентам такої держави тощо. Перехід на бік ворога може полягати як у переході на територію ворожої держави (фізичний перехід), так і в наданні допомоги такій державі або її представникам на території України (інтелектуальний перехід). У цій формі державна зрада визнається закінченою з моменту, коли особа фактично почала надавати допомогу ворогові. Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони цієї форми державної зради є час вчинення злочину – в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту.

Таким чином, для кваліфікації державної зради у формі переходу на бік ворога в умовах збройного конфлікту доведенню підлягають такі обставини: наявність збройного зіткнення, його характер (внутрішній, міжнародний збройні конфлікти або збройні конфлікти на державному кордоні) та конкретна територія, а також період такого зіткнення. Також значення при кваліфікації особою вчиненого має визначення сторін конфлікту при оголошеному воєнному стані або збройного конфлікту з доведенням, що іншою стороною є саме ворог.

Для державної зради, вчиненої шляхом переходу на бік ворога в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту, характерні ознаки: Перехід на бік ворога може відбуватися лише в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту. Зрада полягає у наданні громадянином України безпосередньої допомоги іноземній державі, іноземній організації або їхнім представникам. Зрадницькі дії можуть відбуватися як на території України, так і на території супротивника чи нейтральній території (третьої держави). Вчинення злочину може мати форму дії або бездіяльності.

Перехід на бік ворога визнається закінченим злочином тільки тоді, коли громадянин України фактично виконав дії, спрямовані на шкоду Україні, в інтересах ворога. Просте надання згоди або готовність виконати такі дії є лише підготовкою до вчинення злочину і залишає можливість добровільно відмовитися від його вчинення до кінця. Щоб визначити вчинення злочину "перехід на бік ворога", необхідно встановити фактичне виконання суспільно небезпечних дій в інтересах ворожої держави, таких як диверсії чи посягання на життя державного діяча, і кваліфікувати ці дії відповідно до статей Кримінального кодексу України, таких як статті 111, 113, 112.

2) Шпигунство передача або збирання з метою передачі іноземній державі, іноземній організації або їхнім представникам відомостей, що становлять державну таємницю.

Державна зрада у формі шпигунства є закінченим при вчиненні хоча б однієї із таких дій: 1) збирання відомостей, що становлять державну таємницю з метою їх передачі іноземній державі, іноземній організації або їхнім представникам; 2) передачі іноземній державі, іноземній організації або їхнім представникам відомостей, що становлять державну таємницю.

Державна зрада способом шпигунства включає в себе такі дії: Передача іноземній державі, іноземній організації або їхнім представникам відомостей, що становлять державну таємницю. Збирання з метою передачі названим адресатам відомостей, що становлять державну таємницю. Зберігання відомостей, що становлять державну таємницю, за вказівкою представника іноземної держави чи організації – надання громадянином України допомоги іноземній державі, іноземній організації чи їхнім представникам у проведенні підривної діяльності проти України.

Для кваліфікації дій особи як державної зради у формі шпигунства способи передачі таємної інформації можуть бути різними (усно, письмово, безпосереднє ознайомлення з будь-якими матеріалами, передача по радіо, телефону, з використанням тайників, кур'єрів тощо). Для відповідальності не має значення передаються першоджерела (оригінали документів, креслення, зразки), їх копії чи лише відомості про них (зліпки, макети, опис технічних систем, будь-яких об'єктів тощо). Тому будь-які дії, виявлені як у формі передачі в буквальному розумінні цього слова, так і у створенні умов для ознайомлення агента іншої держави з ними, підпадають під поняття передачі.

Перехід на бік ворога та шпигунство можуть бути вчинені і шляхом дії, і бездіяльності, і за попередньою пропозицією представника іноземної держави, і з власної ініціативи громадянина України.

3) Надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України - полягає в будь-якій допомозі у проведенні діяльності, направленої на завдання будь-якої шкоди інтересам України.

Державна зрада, вчинена способом надання іноземній державі, іноземній організації або їхнім представникам допомоги у проведенні підривної діяльності проти України, вчиняється як шляхом активних, так і пасивних дій. При цій формі не має значення, як діяла особа - за завданням іноземної держави чи з власної ініціативи. Цією формою охоплюються і випадки, коли особа, за завданням іноземних держав або їх представників, організовує (або вчинює) на шкоду інтересам України будь-який інший злочин проти основ національної безпеки України (наприклад, диверсію, посягання на життя державного чи громадського діяча). Надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України полягає в будь-якій допомозі у проведенні підривної діяльності проти інтересів України. Вичерпного переліку таких форм «допомоги» чинне законодавство не містить, тому вона може виявлятися в сприянні резидентам (таємним представникам іноземних розвідок), укриття розвідника або його спорядження, вербування агентів для проведення підривної діяльності проти України тощо. Цією формою охоплюються і випадки, коли особа за завданням іноземних держав або їх представників організовує (або вчинює) на шкоду Україні будь-який

інший злочин проти основ національної безпеки України (диверсію, посягання на життя державного чи громадського діяча). Вважається закінченою з моменту, коли особа фактично почала надавати допомогу іноземній державі, іноземній організації чи їх представникам у проведенні підривної діяльності проти України.

Добровільна участь військовополонених у роботах, які мають воєнне значення, чи в інших заходах, що можуть заподіяти шкоду Україні, також може бути кваліфікована за ст. 111 КК, як перехід на бік ворога або надання іноземній державі допомоги у проведенні підривної діяльності. Добровільна здача в полон з метою участі у воєнних діях на боці ворога може розглядатися як готування до злочину, передбаченого ст. 111 КК.

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони цієї форми державної зради є час вчинення злочину - в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту. У законах України «Про оборону України» і «Про правовий режим воєнного стану» визначено, що **воєнний стан** – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень. (стаття 1 Закону України «Про оборону України»). Воєнний стан вводиться указом Президента України та затверджується Верховною Радою України з визначенням конкретного строку, на який він оголошується. До ознак воєнного стану, для кваліфікації дій особи як державної зради відносять: – нормативно-правову – наявність нормативно-правового акту про оголошення воєнного стану; – ситуаційну – наявність конкретної оголошеної ситуації у вигляді чинного режиму воєнного стану; – територіальну – місцем вчинення злочину є територія, на якій оголошено воєнний стан; – часову – дія нормативного акту про оголошення воєнного часу на час вчинення злочину. В умовах воєнного стану безумовним є дотримання принципів законності, патріотизму, політичної неупередженості у проходженні державної служби, оскільки це є обов'язком державного службовця. Таким чином, специфікою цієї форми державної зради є те, що вона може бути вчинена лише в умовах воєнного стану або, хоча й у мирний час, але в період збройного конфлікту. Згідно із Законом України «Про правовий режим воєнного стану» та іншими нормативними актами, воєнний стан вводиться в разі збройної агресії чи загрози нападу,

небезпеки державній незалежності, територіальній цілісності України. Це передбачає надання відповідним органам державної влади та військовому командуванню додаткових повноважень для забезпечення національної безпеки. Умови введення воєнного стану дозволяють визнати вчинення зазначених дій як форму державної зради. У Законі України «Про правовий режим воєнного стану» вказано, що пропозиції щодо введення воєнного стану подає Рада національної безпеки і оборони України на розгляд Президентові України. Указ Президента України про введення воєнного стану підлягає негайному оголошенню через засоби масової інформації або оприлюдненню в інший спосіб. Згідно Закону України «Про державну службу» державний службовець публічно складає Присягу державного службовця щодо служіння Українському народові, дотримання Конституції та законів України, охорони прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина, честі держави.

Збройний конфлікт- збройне зіткнення між державами (міжнародний збройний конфлікт, збройний конфлікт на державному кордоні) або між ворогуючими сторонами в межах території однієї держави, як правило, за підтримки ззовні (внутрішній збройний конфлікт) (пункт 7 частини першої статті 1 Закону України «Про оборону України»). Конфлікт відбувається поза межами воєнного стану – у разі фактичного початку воєнних дій, але ще до оголошення воєнного стану, або взагалі у мирний час та є юридичним синонімом до поняття бойова обстановка. Збройний конфлікт може бути проявом гібридної війни – війни, основним інструментом якої є створення державою-агресором в іншій державі внутрішніх конфліктів з подальшим їх використанням для досягнення політичних цілей, при цьому держава-агресор намагається видаватися непричетною до розв'язаного конфлікту. Методи гібридної війни, які спрямовані проти іншої держави: пропаганда з метою створення чи поглиблення в ній внутрішніх суспільних протиріч з переходом в інформаційну війну; створення економічних проблем з переходом в економічну війну та протидію економічним зв'язкам країни-жертви з іншими країнами; підтримка сепаратизму і тероризму; сприяння створенню нерегулярних збройних формувань, їх фінансування та матеріальне забезпечення. Збройний конфлікт міжнародного характеру розглядається як зіткнення збройних сил держав, яке суперечить міжнародно-правовій забороні війни як засобу вирішення суперечок між державами. Такі конфлікти відрізняються інтенсивністю бойових дій та відносною тривалістю в часі. Збройний конфлікт неміжнародного характеру визначається як збройне протистояння, що розгортається в межах території однієї держави. У такому конфлікті на одній стороні можуть брати участь офіційні Збройні Сили держави, а на іншій стороні - незаконні воєнізовані чи збройні формування, такі як повстанці, заколотники, революціонери чи сепаратисти.

Суб'єкт злочину є спеціальним - громадянин України, який досяг 16-річного віку. Державну зраду може вчинити фактично кожна особа, яка наділена загальними (фізична, осудна чи обмежено осудна особа, яка досягла шістнадцятирічного віку) та спеціальною (наявність громадянства України) ознакою суб'єкта складу кримінального правопорушення, – від Президента України до пересічної людини. Наявність громадянства іншої держави не означає, що особа автоматично втрачає громадянство України, оскільки існує відповідна процедура припинення громадянства України. Відповідальність за вчинення державної зради не лише громадянином України, але й особою, яка має громадянство України та приналежність до громадянства іншої держави (інших держав) одночасно.

Вчинення суспільно небезпечного діяння, що має ознаки державної зради, громадянином, якому припинено громадянство, підпадає під кримінально-правову оцінку згідно зі статтею 111 Кримінального кодексу України.

Суб'єктом злочину громадянин України, який досяг 16-річного віку на відміну від суб'єкта, зазначеного у статті 114 КК «Шпигунство», в якому суб'єктом виступає тільки громадянин іншої держави або особа без громадянства.

Суб'єктивна сторона державної зради вчиняється виключно з прямим умислом, оскільки відповідний злочин описано як такий, що має формальний склад. Прямий умисел також впливає з його мети – спричинити шкоду суверенітетові, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України, за якого особа усвідомлює, що її діяння вчиняються на шкоду зовнішній та внутрішній безпеці (інтересам) України, передбачає їх суспільно небезпечні наслідки і бажає їх настання. Мотиви державної зради можуть бути різні: користь, помста, бажання полегшити виїзд на постійне місце проживання до іншої країни тощо.

Частина 3 ст. 111 КК також передбачає заохочувальну норму про звільнення від кримінальної відповідальності громадянина України, якщо він на виконання злочинного завдання іноземної організації чи їх представників ніяких дій не вчинив і добровільно заявив про свій зв'язок з ними та про отримання завдання.

Згідно, ч. 3 ст. 111 КК передбачає спеціальну підставу для звільнення від кримінальної відповідальності в разі виконання трьох умов:

- Суб'єктом звільнення має бути лише громадянин України, який встановив зв'язок з іноземною державою, іноземною організацією або їх представниками та отримав від них злочинне завдання.
- Цей громадянин не повинен вчиняти жодних дій на виконання злочинного завдання, отриманого від іноземної держави, іноземної організації або їх представників.

- Він повинен добровільно повідомити органи влади України про свій зв'язок з іноземною державою, іноземною організацією або їх представниками та про отримане завдання.

За умов виконання цих трьох умов особа може бути звільнена від кримінальної відповідальності за вчинення державної зради. Відсутність хоча б однієї з цих обставин виключає можливість звільнення особи від кримінальної відповідальності.

Умови, визначені вище, практично роблять неможливим застосування на практиці положень ч. 3 ст. 111 КК, якщо:

а) Сам по собі факт встановлення зв'язку з іноземною державою, іноземною організацією або їх представниками та отримання від них злочинного завдання при прямому умислі на вчинення державної зради вважається готуванням до цього злочину (без такого умислу це лише виявлення наміру). Отже, якщо громадянин України, який встановив вказаний зв'язок та отримав відповідне злочинне завдання, не вчинив жодних дій і добровільно відмовився від реалізації свого наміру, незалежно від того, чи повідомив він органи державної влади про цей зв'язок, чи ні, немає підстав для його притягнення до кримінальної відповідальності за ст. 111 КК.

б) Громадянин, який вчинив державну зраду за власною ініціативою, без отримання відповідного завдання від іноземної держави, іноземної організації або їх представників, повинен бути притягнутий до відповідальності за ст. 111 КК. Ч. 2 ст. 111 КК не застосовується до такої особи.

в) У випадку закінченої державної зради особа також повинна бути притягнута до відповідальності за ст. 111 КК. При цьому важливо враховувати, що державна зрада стає закінченим злочином не з того моменту, коли встановлюється зв'язок з іноземною державою, іноземною організацією або їх представниками, чи з отриманням злочинного завдання, а з того моменту, коли вчиняються конкретні дії, спрямовані на завдання шкоди Україні, такі як вступ до лав ворожої армії, збирання відомостей, що становлять державну таємницю, з метою їх подальшої передачі вказаному адресату і т.д.

Якщо крім зайняття відповідної посади особа здійснює також певну діяльність (наприклад, допомога створити незаконні органи влади агресору), то за наявності інших обов'язкових ознак складу злочину дії особи можуть утворювати державну зраду в такій її формі, як надання іноземній державі, іноземній організації або їхнім представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України. Таким чином, громадяни України, які зайняли одну з посад у незаконних органах влади, правоохоронних або судових органах на окупованих територіях та почали здійснювати функції, визначені посадою, можуть бути притягнуті до відповідальності за сукупністю кримінальних правопорушень: за державну зраду (діяльність може становити одну з форм державної зради) та колабораційну діяльність (зайняли певну

посаду в незаконних органах влади). Об'єктивну сторону державно зради становлять дії, прямо вказані в ст. 111 КК, зокрема: перехід на бік ворога в період збройного конфлікту, шпигунство, надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України. Об'єктивні форми складів колабораційної діяльності розглянуті вище У ч. 6 ст. 111-1 КК вказано, що відповідальність за здійснення відповідних політичних заходів та інформаційної діяльності у співпраці з державою-агресором настає за відсутності ознак державної зради. Саме в частині здійснення інформаційної діяльності ч. 6 ст. 111-1 КК співпадає з державною зрадою у формі шпигунства. У ч. 3 Примітки до ст. 111-1 КК визначено, що під здійсненням інформаційної діяльності розуміється створення, збирання, одержання, зберігання, використання та поширення відповідної інформації. А шпигунство – це передача або збирання з метою передачі іноземній державі, іноземній організації або їхнім представникам відомостей, що становлять державну таємницю (ч. 1 ст. 114 КК). Отже, якщо предметом злочину є інформація, що становить державну таємницю, то такі дії громадянина України слід кваліфікувати за ч.1 ст. 111 КК. Поряд із тим державна зрада завжди вчиняється громадянином України, а колабораційна діяльність – не завжди (окремі склади злочинів, передбачені ст. 111-1 КК, визначають, що дії можуть вчинятися лише громадянами України, а частина такої вказівки не містить). Вчинення діянь особами, які є військовослужбовцями так званих «збройних сил донецької народної республіки» або інших незаконних формувань (комбатанти ПВК, комбатанти ДРГ). Дії таких осіб слід кваліфікувати за ст. 111 КК України «Державна зрада» (якщо такі особи є громадянами України) та ст. 260 КК «Створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань». При кваліфікації дій за частинами 2, 5 та 7 ст.111-1 КК України достатньо лише факту добровільного зайняття громадянином України однієї із посад. Якщо крім зайняття відповідної посади особа здійснює також певну діяльність (наприклад, допомога створити незаконні органи влади агресору), то за наявності інших обов'язкових ознак складу злочину дії особи можуть утворювати державну зраду в такій її формі, як надання іноземній державі, іноземній організації або їхнім представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України. Громадяни України, які зайняли одну з посад у незаконних органах влади, правоохоронних або судових органах на окупованих територіях та почали здійснювати функції, визначені посадою, можуть бути притягнуті до відповідальності за сукупністю кримінальних правопорушень: за державну зраду (діяльність може становити одну з форм державної зради) та колабораційну діяльність (зайняли певну посаду в незаконних органах влади). Таким чином, колабораційну діяльність необхідно відмежовувати від державної зради, хоча формулювання об'єктивної сторони злочину державна зрада в диспозиції ст. 111 КК викладено

досить загально, тому всі склади злочину, що охоплюються ст. 111-1 КК, вчинені громадянами України, можуть кваліфікуватися, як випадки державної зради. Державна зрада, як і колабораційна діяльність, загрожує суверенітетові, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України, таким чином об'єктом кримінальних правопорушень, передбачених ст. 111 та 111-1 КК, є основи національної безпеки України, а в змісті ч. 8 ст. 111-1 КК, додатковим об'єктом є життя й здоров'я людей та право власності. Державну зраду чітко вказані в ст. 111 КК: перехід на бік ворога в період збройного конфлікту, надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України, щодо частині 6 ст. 111-1 КК передбачено, що відповідальність за здійснення відповідних політичних заходів та інформаційної діяльності у співпраці з державою-агресором настає за відсутності ознак державної зради. Для кваліфікації державної зради потрібно встановити сам факт переходу на бік ворога або надання допомоги, що вказує на спрямованість заподіяння шкоди, а в ст. 111-1 КК прояви діяльності, що виходять за межі названих форм державної зради. Суб'єктивна сторона злочинів, що передбачені усіма частинами ст. 111-1 КК, визначається прямим або непрямым умислом. У деяких складах кримінальних правопорушень за ч. 2, 5, 7 ст. 111-1 КК важливе значення має добровільність, бо якщо особа здійснювала відповідні дії недобровільно, а під примусом, то склад злочину відсутній. Крім цього, у ст. 111 КК має бути спрямованість на заподіяння шкоди – це прямий умисел та мета, а в ст. 111-1 така спрямованість може бути й відсутня, тому умисел може бути і непрямым. Для кваліфікації державної зради потрібно встановити сам факт переходу на бік ворога або надання допомоги, що вказує на спрямованість заподіяння шкоди, а в ст. 111-1 КК йдеться про конкретні прояви діяльності, що виходять за межі названих форм державної зради; крім того, у ч. 6 ст. 111-1 КК вказується негативна ознака „за відсутності ознак державної зради”, тобто: з позиції суб'єктивної сторони складу: принаймні умисел саме на державну зраду при вчиненні дій, передбачених у ч. 6 ст. 111-1 КК, має бути відсутній, тобто вчиняючи дії, описані в ч. 6 ст. 111-1, особа не повинна мати умисел вчинити державну зраду (якщо такий умисел є, то це – надання допомоги як форма державної зради, з якою може поєднуватись у межах сукупності КП, передбачене ч. 6 ст. 111-1, наприклад, послідовно); з погляду об'єктивної сторони – ця форма колабораційної діяльності за ч. 6 ст. 111-1 КК та відповідні форми державної зради (перша, третя) – різнопорядкові. Тому при послідовному їх вчиненні сукупність не виключається. Таким чином, колабораційну діяльність необхідно відмежовувати від державної зради, хоча формулювання об'єктивної сторони злочину державна зрада в диспозиції ст. 111 КК викладено досить загально, тому всі склади злочину, що охоплюються ст. 111-1 КК, вчинені громадянами України, можуть кваліфікуватися, як випадки

державної зради. Державну зраду чітко вказані в ст. 111 КК: перехід на бік ворога в період збройного конфлікту, надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України. Щодо частині 6 ст. 111-1 КК передбачено, що відповідальність за здійснення відповідних політичних заходів та інформаційної діяльності у співпраці з державою-агресором настає за відсутності ознак державної зради. Для кваліфікації державної зради потрібно встановити сам факт переходу на бік ворога або надання допомоги, що вказує на спрямованість заподіяння шкоди, а в ст. 111-1 КК прояви діяльності, що виходять за межі названих форм державної зради. Крім цього, у ст. 111 КК має бути спрямованість на заподіяння шкоди – це прямий умисел та мета, а в ст. 111-1 така спрямованість може бути й відсутня, тому умисел може бути і непрямым.

Відмежування державної зради від колабораційної діяльності: Суб'єкт злочина державна зрада - громадянин України, а колабораційна діяльність – не обов'язково по всім частинам повинен бути громадянин України. Державна зрада може вчинятися на користь будь-якої держави, а колабораційна діяльність – лише на користь держави-агресора. Період вчинення діяння – до окупації території, оскільки колабораційна діяльність, на відміну від державної зради, може здійснюватися виключно в умовах збройної агресії та тимчасової окупації, тобто період вчинення діяння – до окупації території (державна зрада) або після окупації (колабораціонізм). Кримінальна відповідальність настає лише за ті діяння, які вчиняються особою добровільно, а не під примусом.

Санкція статті по ч.1. передбачає покарання у вигляді позбавлення волі на строк від дванадцяти до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна або без такої, а по ч. 2 карається позбавленням волі на строк від п'ятнадцяти років або довічним позбавленням волі, з конфіскацією майна.

4.2. Колабораційна діяльність (ст. 111-1 КК)

Родовий об'єкт колабораціонізму – це національна безпека України в різних її сферах. Основним безпосереднім об'єктом даного злочину є державна та воєнна сфери національної безпеки. Згідно з положеннями Закону України «Про національну безпеку України», державна безпека – це захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності і демократичного конституційного ладу та інших життєво важливих національних інтересів від реальних і потенційних загроз невоєнного характеру; воєнна безпека – це захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності і демократичного конституційного ладу та інших життєво важливих

національних інтересів від воєнних загроз²³⁰. Загрози воєнного характеру – це пряма масштабна збройна агресія, яку Україна переживає на даному етапі свого розвитку. Загрози невоєнного характеру – це загрози загального характеру, що виникають внаслідок діяльності терористичних та організованих злочинних угруповань, неадекватної реакції на ці явища держав регіону, що загрожує національним інтересам України.

На сьогодні основними реальними та потенційними загрозами національній безпеці України є:

- у зовнішньополітичній сфері: посягання на державний суверенітет України та її територіальну цілісність, територіальні претензії з боку РФ; спроби втручання у внутрішні справи України; військово-політична нестабільність;

- у сфері державної безпеки: розвідувально-підривна діяльність іноземних спеціальних служб; поширення корупції в органах державної влади, зрощування бізнесу та політики, організована злочинна діяльність;

- у внутрішньополітичній сфері: порушення з боку органів державної влади та органів місцевого самоврядування Конституції та законів України, прав і свобод людини і громадянина, недостатня ефективність контролю за дотриманням вимог Конституції та виконанням законів України; можливість виникнення конфліктів у сфері міжетнічних та міжконфесійних відносин, радикалізації та проявів екстремізму в діяльності деяких об'єднань національних меншин та релігійних громад;

- у соціальній та гуманітарній сферах: невідповідність програм реформування економіки країни та результатів їх здійснення певним соціальним пріоритетам; неефективність державної політики щодо підвищення трудових доходів громадян, подолання бідності та збалансування продуктивної зайнятості працездатного населення; криза системи охорони здоров'я та соціального захисту населення; загострення демографічної кризи.

Додатковим обов'язковим чи факультативним об'єктом колабораційної діяльності може бути мир і безпека людства, інформаційна, політична, економічна, податкова та громадська безпека, нормальний соціальний розвиток неповнолітніх; порядок реалізації управлінських повноважень, порядок виборчого процесу. З огляду на зміст ч. 8 ст. 111-1 КК, додатковим об'єктом даного кримінального правопорушення є життя і здоров'я людей, право власності, громадський порядок.

Структурою ст. 111-1 КК передбачено вісім частин, з яких частини 1–7 передбачають основні склади кримінальних правопорушень, а ч. 8 –

²³⁰ Закон України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 року № 2469-VIII
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 20.08.2024).

кваліфікований склад. Крім того, до складу ст. 111-1 КК входить примітка, яка складається з чотирьох пунктів. Така структура пояснюється розгалуженістю форм колабораціонізму, що й знайшли відображення у відповідних частинах статті та виявляється в нелегкій для опанування забороні»²³¹.

Об'єктивна сторона діяння, передбаченого в ч. 1 ст. 111-1 КК, має дві форми:

1) публічне заперечення громадянином України здійснення збройної агресії проти України, встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України – це відкрите звернення до невизначеного кола осіб чи відкрите висловлення своїх особистих думок чи переконань, які полягають у невизнанні окремих фактів чи подій. Відкритим є звернення чи висловлення, коли особа, яка його здійснює, усвідомлює можливість невизначеного кола осіб вільно та повно сприймати висловлену інформацію²³².

Як зазначено у прим. 1 до даної статті, публічним є поширення закликів або висловлення заперечення до невизначеного кола осіб, зокрема у мережі Інтернет або за допомогою засобів масової інформації. Закономірно, що публічним буде заперечення, що вчиняється під час проведення масових заходів;

2) публічні заклики громадянина України до підтримки рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора, до співпраці з державою-агресором, збройними формуваннями та/або окупаційною адміністрацією держави-агресора, до невизнання поширення державного суверенітету України на тимчасово окуповані території України, тобто озвучування певної інформації протиправного характеру у вигляді звуків, демонстрації зображення.

Об'єктивна сторона діяння, передбаченого в ч. 2 ст. 111-1 КК, полягає у добровільному зайнятті громадянином України посади, не пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, у тому числі в окупаційній адміністрації держави-агресора. Кримінально караними такі дії стають у випадку, коли особа займає посаду у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, у тому числі в окупаційній адміністрації держави-агресора, не пов'язану з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій. Відповідно до положень ст. 9 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово

²³¹ Симоненко Н.О. Кримінально-правова новела щодо колабораційної діяльності. *Вісник Асоціації кримінального права України*, 2022, № 1 (17). С.92 – 109. URL: <http://vakp.nlu.edu.ua/article/view/257848>

²³² Злочинна колаборація в умовах збройної агресії: практич. посібник з кримінально-правової оцінки та розмежування / за заг. ред. В.В. Малюка. Київ : Алерта, 2023. 312 с.

окупованій території України», державні органи та органи місцевого самоврядування, утворені відповідно до Конституції та законів України, їх посадові та службові особи на тимчасово окупованій території діють лише на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України. Будь-які органи, їх посадові та службові особи на тимчасово окупованій території та їх діяльність вважаються незаконними, якщо ці органи або особи створені, обрані чи призначені у порядку, не передбаченому законом²³³.

Об'єктивна сторона діяння, передбаченого в ч. 3 ст. 111-1 КК, стосується:

1) здійснення громадянином України пропаганди у закладах освіти незалежно від типів та форм власності з метою сприяння здійсненню збройної агресії проти України, встановленню та утвердженню тимчасової окупації частини території України, уникненню відповідальності за здійснення державою-агресором збройної агресії проти України. Здійснення пропаганди – це цілеспрямоване та активне поширення спеціально підібраних аргументів, фактів, думок, тверджень та інших інформаційних форм для ідеологічного впливу на суспільну думку та формування у відповідних верств населення, соціальних, національних чи інших груп осіб певних поглядів та переконань²³⁴. Така пропаганда має спеціальну мету: 1) сприяння здійсненню збройної агресії проти України; 2) встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України; 3) уникнення відповідальності за здійснення державою-агресором збройної агресії проти України;

2) дії громадян України, спрямованих на впровадження стандартів освіти держави-агресора у закладах освіти – це різноманітні дії, що реалізуються через відмову в закладах освіти України від вітчизняних стандартів освіти з переходом на стандарти освіти країни-агресора.

Об'єктивна сторона діяння, передбаченого ч. 4 ст. 111-1 КК, полягає у:

1) передачі матеріальних ресурсів незаконним збройним чи воєнізованим формуванням, створеним на тимчасово окупованій території, та/або збройним чи воєнізованим формуванням держави-агресора, та/або провадження господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором, незаконними органами влади, створеними на тимчасово окупованій території, у тому числі окупаційною адміністрацією держави-агресора. Матеріальними ресурсами слід вважати предмети матеріального світу, будівлі, енергоресурси, обладнання, устаткування, техніку, матеріальні послуги, що є необхідними для вирішення матеріальних потреб незаконних збройних

²³³ Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15.04.2014 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text>

²³⁴ Злочинна колаборація в умовах збройної агресії: практич. посібник з кримінально-правової оцінки та розмежування / за заг. ред. В.В. Малюка. Київ : Алерта, 2023. 312 с.

чи воєнізованих формувань, створених на тимчасово окупованій території, збройних чи воєнізованих формувань держави-агресора. Їх передачею є надання будь-яким способом наявних у суб'єкта матеріальних ресурсів представникам держави-агресора, її збройним формуванням, окупаційній адміністрації держави-агресора;

2) провадженні господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором, незаконними органами влади, створеними на тимчасово окупованій території, у тому числі окупаційною адміністрацією держави-агресора – це здійснення добровільної діяльності громадянина України, що провадиться у взаємодії з державою-агресором, пов'язаної з виробництвом, виготовленням, реалізацією товарів, виконанням робіт, наданням послуг, обов'язковою метою якої є отримання доходу.

Об'єктивна сторона діяння, передбаченого в ч. 5 ст. 111-1 КК – це:

1) добровільне зайняття громадянином України посади, пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, у тому числі в окупаційній адміністрації держави-агресора, або добровільне обрання до таких органів. Як і в раніше вказаному у ч. 2 ст. 111-1 КК випадку, в ч. 5 ст. 111-1 КК кримінально караними такі дії стають тоді, коли особа за власною волею займає посаду у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, у тому числі в окупаційній адміністрації держави-агресора. Але у ч. 5 ст. 111-1 КК описано інший характер посади – тут має бути посада, пов'язана з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій;

2) добровільне обрання до вказаних органів – мова йде про ситуації, коли суб'єкт не проходить процедуру призначення на посаду безпосередньо, він бере участь у виборах, добровільно виставляючи свою кандидатуру, за результатами яких обіймає посаду у вказаних незаконних органах влади;

3) участь в організації незаконних виборів та/або референдумів на тимчасово окупованій території – це дії з початку, підготовки, розробки, проведення, забезпечення, оголошення результатів незаконних виборів та/або референдумів на тимчасово окупованій території;

4) участь у провадженні незаконних виборів та/або референдумів на тимчасово окупованій території – це дії щодо забезпечення ефективної реалізації незаконних виборів та/або референдумів на тимчасово окупованій території;

5) публічні заклики до проведення незаконних виборів та/або референдумів на тимчасово окупованій території – це, як було зазначено вище, озвучування інформації протиправного характеру у вигляді звуків чи демонстрації зображення.

Об'єктивна сторона діяння, передбаченого в ч. 6 ст. 111-1 КК має наступні форми:

1) організація заходів політичного характеру у співпраці з державою-агресором та/або його окупаційною адміністрацією, спрямованих на підтримку держави-агресора, її окупаційної адміністрації чи збройних формувань та/або на уникнення нею відповідальності за збройну агресію проти України, за відсутності ознак державної зради. Відповідно до прим. 2 до даної статті, заходами політичного характеру є з'їзди, збори, мітинги, походи, демонстрації, конференції, круглі столи тощо. Організацією таких заходів є різноманітні дії з їх створення, заснування, підготовки, розробки, проведення, забезпечення, вчинених із залученням інших осіб;

2) проведення заходів політичного характеру у співпраці з державою-агресором та/або його окупаційною адміністрацією, спрямованих на підтримку держави-агресора, її окупаційної адміністрації чи збройних формувань та/або на уникнення нею відповідальності за збройну агресію проти України, за відсутності ознак державної зради – це реалізація дій, спрямованих на досягнення заходом політичного характеру своєю мети. Проведення заходу політичного характеру – це фактично етап, який починається з відкриття та завершується його закриттям;

3) здійснення інформаційної діяльності у співпраці з державою-агресором та/або його окупаційною адміністрацією, спрямованих на підтримку держави-агресора, її окупаційної адміністрації чи збройних формувань та/або на уникнення нею відповідальності за збройну агресію проти України, за відсутності ознак державної зради – це створення, збирання, одержання, зберігання, використання та поширення відповідної інформації (прим. 3 ст. 111-1 КК);

4) активна участь у таких заходах – це комплекс дій щодо агітації, надання приміщень чи аудиторії для його проведення, пошук спікера, підтримка головуючого, участь у дебатах, висунення ініціатив, формування пропозицій, резолюцій.

Об'єктивна сторона діяння, передбаченого в ч. 7 ст. 111-1 КК, стосується:

1) добровільного зайняття громадянином України посади в незаконних судових або правоохоронних органах, створених на тимчасово окупованій території. Дана форма об'єктивної сторони є аналогічною описанам у ч. 2 та ч. 5 ст. 111-1 КК діям з різницею в органах, де може працювати особа: у нашому випадку мова йде про незаконні судові або правоохоронні органи, створені на тимчасово окупованій території;

2) добровільної участі громадянина України в незаконних збройних чи воєнізованих формуваннях, створених на тимчасово окупованій території, та/або в збройних формуваннях держави-агресора, що передбачає вступ за власною волею до незаконного збройного чи воєнізованого формування, перебування в ньому, подальше виконання в його складі будь-яких дій в інтересах держави-агресора;

3) надання таким формуванням допомоги у веденні бойових дій проти Збройних Сил України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, добровольчих формувань, що були утворені або самоорганізовувалися для захисту незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України. Допомога у веденні бойових дій полягає у вчиненні суб'єктом в інтересах військового супротивника України дій, які полегшують чи роблять можливими більш ефективними бойові дії незаконних збройних чи воєнізованих формувань, створених на тимчасово окупованій території, чи збройних формувань держави-агресора або ускладнюють, унеможливають чи знижують ефективність бойових дій Збройних Сил України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, добровольчих формувань, що були утворені або самоорганізовувалися для захисту незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України²³⁵.

Отже, як випливає зі змісту ст. 111-1 КК, основними формами колабораційної діяльності є:

- ідеологічний та культурно-освітній колабораціонізм: здійснення пропагандистської та іншої інформаційної діяльності, спрямованої на встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України (ч. 1, 3 і 6 ст. 111-1 КК);

- адміністративний та воєнно-політичний колабораціонізм: участь у діяльності незаконних органів, підрозділів, формувань, що утворені державою-агресором (ч. 2, 5 і 7 ст. 111-1 КК);

- господарський (економічний) колабораціонізм: матеріальне та інше забезпечення діяльності незаконних органів, підрозділів, формувань, що утворені державою-агресором (ч. 4 ст. 111-1 КК) [, с. 83 – 84²³⁶].

Важливою ознакою об'єктивної сторони деяких вищевказаних кримінальних правопорушень є місце його вчинення, а саме – тимчасово окупована територія, тобто та частини території України, на яких окупаційні адміністрації російської федерації встановили та здійснюють контроль (ч. 2 ст. 111-1 КК); заклад освіти (ч. 3 ст. 111-1 КК).

Усі основні склади кримінального правопорушення, передбаченого ст. 111-1 КК, сконструйовані як формальні, тобто колабораційна діяльність вважається закінченим кримінальним правопорушенням з моменту вчинення відповідних дій, визначених у ч. 1-7 ст. 111-1 КК незалежно від того, чи спричинили вони суспільно небезпечні наслідки. У тих випадках, коли діяння мають альтернативні форми, момент їх

²³⁵ Злочинна колаборація в умовах збройної агресії: практич. посібник з кримінально-правової оцінки та розмежування / за заг. ред. В.В. Малюка. Київ : Алерта, 2023. 312 с.

²³⁶ Новели кримінального законодавства України, прийняті в умовах воєнного стану: наук.-практ. комент. / А.А. Вознюк, О.О. Дудоров, Р.О. Мовчан, С.С. Чернявський та ін.; за ред. А.А. Вознюка, Р.О. Мовчана, В.В. Чернея. Київ: Норма права, 2022. 278 с.

закінчення пов'язується із вчиненням будь-якого із перерахованих у нормі діянь.

Натомість, злочин, передбачене у ч. 8 ст. 111-1 КК, визнається закінченим з моменту загибелі людей або настання інших тяжких наслідків, тобто має матеріальний склад.

Суб'єкт колабораційної діяльності, відповідно до положень ст. 111-1 КК, – це громадянин держави, територія якої перебуває під окупацією, тобто – це громадянин України.

Для певних категорій суб'єктів характерні додаткові ознаками з огляду на характер та специфіку колабораційної діяльності: суб'єктом діяльності у виді впровадження стандартів освіти держави-агресора у закладах освіти (ч. 3 ст. 111-1 КК) є громадянин України, уповноважений окупаційною адміністрацією держави-агресора на впровадження стандартів освіти (наприклад – керівники закладів освіти, заступники керівника закладу освіти, керівники структурних підрозділів закладу освіти, до компетенції яких належить впровадження стандартів освіти, члени методичних, педагогічних та вчених рад)²³⁷.

Суб'єктивна сторона колабораційної діяльності характеризується виною у вигляді прямого умислу, за якого особа усвідомлює, що її діяння вчиняються на шкоду зовнішній та внутрішній безпеці (інтересам) України, передбачає їх суспільно небезпечні наслідки, бажає або свідомо припускає результати вчинення діяння – шкоду відповідному об'єктові посягання. Отже, суб'єктивна сторона колабораційної діяльності є спільною для всіх її форм та характеризується виною у формі як прямого, так і непрямого умислу. Дане твердження підкреслює правильність позиції, що кримінальні правопорушення з формальним складом можуть вчинятись з обома видами умислу, адже за такої конструкції їх складу зміст умислу розкривається через внутрішнє ставлення особи до всіх зовнішніх ознак (включаючи об'єкт кримінального правопорушення, який завжди відбиває потенційну або реальну шкідливість діяння), і безпосередньо не зумовлюється типом використаної нормативної моделі²³⁸.

Мета вчинення колабораційної діяльності є обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони таких її видів, як:

1) здійснення пропаганди у закладах освіти, метою якої визначено сприяння здійсненню збройної агресії проти України, встановленню та утвердженню тимчасової окупації частини території України, уникненню відповідальності за здійснення державою-агресором збройної агресії проти України (ч. 3 ст. 111-1 КК);

²³⁷ Новели кримінального законодавства України, прийняті в умовах воєнного стану: наук.-практ. комент. / А.А. Вознюк, О.О. Дудоров, Р.О. Мовчан, С.С. Чернявський та ін.; за ред. А.А. Вознюка, Р.О. Мовчана, В.В. Чернея. Київ: Норма права, 2022. 278 с.

²³⁸ Новели кримінального законодавства України, прийняті в умовах воєнного стану: наук.-практ. комент. / А.А. Вознюк, О.О. Дудоров, Р.О. Мовчан, С.С. Чернявський та ін.; за ред. А.А. Вознюка, Р.О. Мовчана, В.В. Чернея. Київ: Норма права, 2022. 278 с.

2) будь-які дії, метою яких є впровадження стандартів освіти держави-агресора у закладах освіти (ч. 3 ст. 111-1 КК);

3) організація та проведення заходів політичного характеру, метою яких є підтримка держави-агресора, її окупаційної адміністрації чи збройних формувань та/або уникнення нею відповідальності за збройну агресію проти України (ч. 6 ст. 111-1 КК);

4) здійснення інформаційної діяльності, метою якої є підтримка держави-агресора, її окупаційної адміністрації чи збройних формувань та/або уникнення нею відповідальності за збройну агресію проти України (ч. 6 ст. 111-1 КК)²³⁹.

В інших випадках колабораційної діяльності мета та мотив не є обов'язковими ознаками складу кримінального правопорушення, але вони обов'язково вимагають установлення у зв'язку з тим, що мають велике значення для питань, пов'язаних із призначенням покарання.

У ряді складів аналізованих кримінальних правопорушень (ч. 2, 5, 7 ст. 111-1 КК) важливе значення має добровільність: якщо особа вчиняла відповідні дії не добровільно, а під будь-яким видом примусу, склад правопорушення буде відсутній.

Кваліфікуючою ознакою колабораційної діяльності є загибель людей (спричинення смерті хоча б одній людині) або настання інших тяжких наслідків (ч. 8 ст. 111-1 КК). Відповідно до п. 4 примітки до ст. 111-1 КК, тяжкими наслідками вважається шкода, що в одну тисячу і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян. Також іншими тяжкими наслідками слід вважати будь-яку іншу шкоду фізичного характеру, заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, масові безпорядки тощо.

Санкція даної статті передбачає покарання у вигляді:

1) позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років (ч. 1 ст. 111-1 КК);

2) позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна або без такої (ч. 2 ст. 111-1 КК);

3) виправних робіт на строк до двох років або арешту на строк до шести місяців, або позбавлення волі на строк до трьох років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років (ч. 3 ст. 111-1 КК);

4) штрафу до десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк від трьох до п'яти років, з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років та з конфіскацією майна (ч. 4 ст. 111-1 КК);

²³⁹ Новели кримінального законодавства України, прийняті в умовах воєнного стану: наук.-практ. комент. / А.А. Вознюк, О.О. Дудоров, Р.О. Мовчан, С.С. Чернявський та ін.; за ред. А.А. Вознюка, Р.О. Мовчана, В.В. Чернея. Київ: Норма права, 2022. 278 с.

5) позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років та з конфіскацією майна або без такої (ч. 5 ст. 111-1 КК);

6) позбавлення волі на строк від десяти до дванадцяти років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років та з конфіскацією майна або без такої (ч. 6 ст. 111-1 КК);

7) позбавлення волі на строк від дванадцяти до п'ятнадцяти років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років та з конфіскацією майна або без такої (ч. 7 ст. 111-1 КК);

8) позбавлення волі на строк п'ятнадцять років або довічне позбавлення волі, з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років та з конфіскацією майна або без такої (ч. 8 ст. 111-1 КК).

4.3. Пособництво державі-агресору (ст. 111-2 КК)

Родовим об'єктом злочину є ті суспільні відносини в сфері національної безпеки України, що утворюють сукупність суспільних відносин у сфері державного суверенітету, територіальної цілісності, конституційного ладу та інших охоронюваних законом національних інтересів України²⁴⁰.

Основним безпосереднім об'єктом злочину слід визнавати національну безпеку України у частині забезпечення державної та воєнної безпеки.

Відповідно до положень Закону України «Про національну безпеку України» від 21.06.2018 р.²⁴¹, національна безпека України – це захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз (п. 9 ст. 1 Закону України «Про національну безпеку України»). Державною безпекою визнається захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності і демократичного конституційного ладу та інших життєво важливих національних інтересів від реальних і потенційних загроз невоєнного характеру (п. 4 ст. 1 Закону України «Про національну безпеку України»). Воєнна безпека – це захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності і демократичного конституційного ладу та інших життєво важливих національних інтересів від воєнних загроз (п. 2 ст. 1 Закону України «Про національну безпеку України»).

²⁴⁰ Злочинна колаборація в умовах збройної агресії: практич. посібник з кримінально-правової оцінки та розмежування / за заг. ред. В.В. Малюка. Київ : Алерта, 2023. 312 с.

²⁴¹ Закон України «Про національну безпеку України» від 21.06.2018 р <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#top>

Предметом злочину є:

- матеріальні ресурси – це частина економічних ресурсів матеріально-речової форми у вигляді предметів праці, які можуть бути застосовані для виготовлення продуктів, виконання певних робіт або надання послуг, тобто – використовуються для конкретних економічних цілей. Загалом, у широкому розумінні ресурси – це сукупність засобів, що дозволяють за допомогою певних перетворень досягнути результату у вигляді задоволення потреб людини і суспільства, що включають виготовлення продукції, виконання робіт чи надання послуг, споживання чи використання за призначенням²⁴²;

- активи – ресурси у будь-якій формі, якими особи розпоряджаються з метою отримання прибутку. У контексті даної статті активи проявляються у кількох формах: 1) ресурси, контрольовані підприємством у результаті минулих подій, використання яких може призвести до отримання економічних вигод у майбутньому; 2) економічні ресурси підприємства, що використовуються в господарській діяльності та належать підприємству на праві власності; 3) частина господарського балансу, що відображає на певну дату всі матеріальні цінності, кошти й боргові вимоги, належні підприємству чи установі²⁴³.

Об'єктивна сторона пособництва державі-агресору характеризується умисними діями, спрямованими на допомогу державі-агресору (пособництвом), збройним формуванням та/або окупаційній адміністрації держави-агресора, що проявляються у:

- 1) реалізації рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора. Реалізацією рішень є їх втілення у життя, тобто організація виконання рішення, аналіз і контроль процесу виконання, здійснення зворотного зв'язку. Це багатоетапний процес, що передбачає узгоджену сукупність дій виконавців. Реалізація рішень має інший зміст, порівняно з їх виконанням: реалізація рішень передбачає організаційний аспект забезпечення виконання рішення. Реалізація дій – це послідовний етап виконання рішення²⁴⁴;

- 2) підтримці рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора. Підтримка рішень та/або дій – це сприяння відповідним рішенням або діям, надання їм суттєвої матеріальної, моральної та інших видів допомоги, схвалення конкретних ініціатив, добровільне виконання

²⁴² Злочинна колаборація в умовах збройної агресії: практич. посібник з кримінально-правової оцінки та розмежування / за заг. ред. В.В. Малюка. Київ : Алерта, 2023. 312 с.

²⁴³ Новели кримінального законодавства України, прийняті в умовах воєнного стану: наук.-практ. комент. / А.А. Вознюк, О.О. Дудоров, Р.О. Мовчан, С.С. Чернявський та ін.; за ред. А.А. Вознюка, Р.О. Мовчана, В.В. Чернея. Київ: Норма права, 2022. 278 с.

²⁴⁴ Злочинна колаборація в умовах збройної агресії: практич. посібник з кримінально-правової оцінки та розмежування / за заг. ред. В.В. Малюка. Київ : Алерта, 2023. 312 с.

рішень держави-агресора чи незаконних збройних формувань, що діють на боці держави-агресора або запроваджені державою-агресором під виглядом окупаційної адміністрації.

Підтримка рішень держави-агресора може здійснюватися у формі активної поведінки чи бездіяльності. Рішення держави-агресора можуть стосуватися загальних питань (повноцінна воєнна агресія під виглядом спеціальної воєнної операції, створення псевдодержавних утворень на окупованих територіях) та локальних питань (участь у призначенні конкретних членів окупаційної адміністрації, участь у виборчому процесі). При цьому не можна вважати добровільною підтримкою рішень дії, вчинені під примусом чи викликані бажанням зберегти власне життя в окупації за умови відсутності складу іншого кримінального правопорушення, передбаченого КК²⁴⁵.

Основними складовими підтримки рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора є: 1) сутність допомоги, що полягає в наданні інформації про осіб, щодо яких в держави-агресора є рішення про їх знищення, нейтралізацію, перешкоджання їх можливого супротиву збройній агресії чи впровадженню окупаційної влади, місця проживання чи перебування таких осіб, засобів зв'язку з ними тощо; 2) мета вчинення – завдання шкоди Україні шляхом нейтралізації чи ослаблення протестного потенціалу на окупованих територіях²⁴⁶;

3) добровільному зборі матеріальних ресурсів чи інших активів представникам держави-агресора, її збройним формуванням та/або окупаційній адміністрації держави-агресора. Збір – це накопичення предметів аналізованого злочину, їх складання в одному місці²⁴⁷ та тимчасове зберігання²⁴⁸. Збір матеріальних ресурсів чи активів здійснюється з метою подальшої їх передачі представникам держави-агресора, її збройних формувань, окупаційної адміністрації держави-агресора;

4) добровільній підготовці матеріальних ресурсів чи інших активів представникам держави-агресора, її збройним формуванням та/або окупаційній адміністрації держави-агресора. Підготовка – це надання додаткових характеристик чи функцій предмету злочину, відновлення раніше втрачених характеристик чи функцій предмета

²⁴⁵ Злочинна колаборація в умовах збройної агресії: практич. посібник з кримінально-правової оцінки та розмежування / за заг. ред. В.В. Малюка. Київ : Алерта, 2023. 312 с.

²⁴⁶ Злочинна колаборація в умовах збройної агресії: практич. посібник з кримінально-правової оцінки та розмежування / за заг. ред. В.В. Малюка. Київ : Алерта, 2023. 312 с.

²⁴⁷ Новели кримінального законодавства України, прийняті в умовах воєнного стану: наук.-практ. комент. / А.А. Вознюк, О.О. Дудоров, Р.О. Мовчан, С.С. Чернявський та ін.; за ред. А.А. Вознюка, Р.О. Мовчана, В.В. Чернея. Київ: Норма права, 2022. 278 с.

²⁴⁸ Злочинна колаборація в умовах збройної агресії: практич. посібник з кримінально-правової оцінки та розмежування / за заг. ред. В.В. Малюка. Київ : Алерта, 2023. 312 с.

злочину²⁴⁹. Підготовкою слід вважати також заготівлю чи приготування предметів злочину для подальшого використання, здійснення запасу²⁵⁰;

5) добровільній передачі матеріальних ресурсів чи інших активів представникам держави-агресора, її збройним формуванням та/або окупаційній адміністрації держави-агресора. Передачею є відчуження предметів злочину у розпорядження інших осіб, надання наявних у суб'єкта матеріальних ресурсів у відання державі-агресору, її збройним формуванням, окупаційній адміністрації держави-агресора²⁵¹.

Обов'язковою ознакою трьох останніх форм об'єктивної сторони аналізованого злочину у формі збору, підготовки та передачі є добровільність – тобто вчинення їх із власного бажання, доброї волі, без насильства чи примусу. Якщо вказані дії щодо предметів злочину здійснюються примусово, із застосуванням чи погрозою застосування насильства чи поза волею законного власника, такі дії не вважаються вчиненими добровільно.

Обстановка вчинення злочину не вказана у диспозиції ст. 111-2 КК в якості обов'язкової її ознаки, але конструктивно її слід вважати обов'язковою ознакою об'єктивної сторони. Вчинення даного злочину можливе лише в умовах збройної агресії з боку іншої держави, за наявності окупованих територій, на яких державою-агресором встановлені окупаційні адміністрації²⁵².

Злочин є закінченим з моменту вчинення зазначених дій (формальний склад).

Суб'єктом злочину може бути фізична осудна особа, якій виповнилося 16 років і яка є громадянином України, іноземцем чи особою без громадянства. Суб'єктом даного злочину не можуть бути громадяни держави-агресора.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом, коли суб'єкт: 1) усвідомлює суспільно небезпечний характер свого діяння (дії чи бездіяльності), а саме – здатність спричинити шкоду охоронюваним законом інтересам у сфері державного суверенітету, територіальної цілісності, конституційного ладу та інших охоронюваних законом національних інтересів України; 2) передбачає суспільно небезпечні наслідки вчинюваного злочину у формі негативних змін у різних сферах суспільно політичного та економічного життя України;

²⁴⁹ Злочинна колаборація в умовах збройної агресії: практич. посібник з кримінально-правової оцінки та розмежування / за заг. ред. В.В. Малюка. Київ : Алерта, 2023. 312 с.

²⁵⁰ Новели кримінального законодавства України, прийняті в умовах воєнного стану: наук.-практ. комент. / А.А. Вознюк, О.О. Дудоров, Р.О. Мовчан, С.С. Чернявський та ін.; за ред. А.А. Вознюка, Р.О. Мовчана, В.В. Чернея. Київ: Норма права, 2022. 278 с.

²⁵¹ Злочинна колаборація в умовах збройної агресії: практич. посібник з кримінально-правової оцінки та розмежування / за заг. ред. В.В. Малюка. Київ : Алерта, 2023. 312 с.

²⁵² Злочинна колаборація в умовах збройної агресії: практич. посібник з кримінально-правової оцінки та розмежування / за заг. ред. В.В. Малюка. Київ : Алерта, 2023. 312 с.

3) бажає їх настання²⁵³.

Висновок про прямий умисел підтверджується і наявністю у диспозиції ст. 111-2 КК прямої вказівки на спеціальну мету злочину – завдання шкоди Україні, тобто спричинення певних негативних змін деяким складовим національної безпеки України.

Санкція даної статті передбачає покарання у вигляді позбавлення волі на строк від десяти до дванадцяти років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років та з конфіскацією майна або без такої.

4.4. Диверсія (ст. 113 КК)

Диверсією визначається вчинення з метою ослаблення держави вибухів, підпалів або інших дій, спрямованих на масове знищення людей, заподіяння тілесних ушкоджень чи іншої шкоди їхньому здоров'ю, на зруйнування або пошкодження об'єктів, які мають важливе народногосподарське чи оборонне значення, а також вчинення з тією самою метою дій, спрямованих на радіоактивне забруднення, масове отруєння, поширення епідемій, епізоотій чи епіфітотій (ч. 1 ст. 113 КК).

Основним безпосереднім об'єктом злочину є, залежно від спрямованості конкретного його акту, національна безпека в економічній, екологічній і воєнній сферах. Обов'язковим додатковим безпосереднім об'єктом виступає життя та здоров'я особи, власність, довкілля.

Предметом диверсії виступають:

1) будівлі, споруди та інші об'єкти, які мають важливе народногосподарське чи оборонне значення, від діяльності яких залежить життєдіяльність певних регіонів чи інших великих територій, належне функціонування певних галузей економіки, структур державного управління (електростанції, водо-, нафто-, газо-, нафтопродуктопроводи, мости, системи інформаційних комунікацій, вокзали, метрополітени, підприємства з виробництва грошових знаків держави чи інші важливі підприємства, незалежно від форми власності, військові частини), у тому числі підприємства, руйнування чи пошкодження яких само по собі є фактором небезпеки (хімічні, біологічні підприємства, підприємства з виготовлення отруйних, вибухових матеріалів, речовин і виробів, пожежонебезпечні виробництва чи сховища, виробництва з безперервними технологічними процесами у хімічній, мікробіологічній промисловості), транспортні комунікації (залізниця, аеропорти, морські чи річкові порти, особливо важливі автомобільні магістралі та розв'язки), об'єкти житлово-комунального господарства (магістралі тепло- та

²⁵³ Злочинна колаборація в умовах збройної агресії: практич. посібник з кримінально-правової оцінки та розмежування / за заг. ред. В.В. Малюка. Київ : Алерта, 2023. 312 с.

водопостачання, очисні споруди, колектори, насосні станції), особливо важливі захисні споруди (дамби, греблі, протизсувні, протилавинні споруди), об'єкти оборонного значення (командні пункти, військові частини, військові аеродроми), приміщення органів вищої державної влади;

2) земельні угіддя, водойми, ліси;
3) стада і колекції тварин, риба, що водиться у ставках та інших водоймищах, великі пасіки;

4) посіви сільськогосподарських чи інших культур, лісові масиви.

Об'єктивна сторона диверсії проявляється у вчиненні активних дій – вибухів і підпалів або інших суспільно небезпечних дій, спрямованих на:

а) масове знищення людей, заподіяння тілесних ушкоджень чи іншої шкоди їх здоров'ю;

б) зруйнування або пошкодження об'єктів, які мають важливе народногосподарське чи оборонне значення;

в) радіоактивне забруднення;

г) масове отруєння;

д) поширення епідемій; епізоотій; епіфітотій.

Вибух – це процес вивільнення великої кількості енергії в обмеженому об'ємі за короткий проміжок часу. Виділяють різні види вибухів: хімічний, ядерний, електричний, тепловий, кінетичний, пружного стиснення.

Підпал – це свідоме застосування джерела вогню для знищення чи пошкодження певних об'єктів.

Інші дії, спрямовані на масове знищення людей, заподіяння тілесних ушкоджень чи іншої шкоди їх здоров'ю, на зруйнування або пошкодження об'єктів, які мають важливе народногосподарське чи оборонне значення – це будь-які дії (крім вибухів і підпалів), які спрямовані на спричинення вказаних наслідків. Прикладами таких дій можуть бути пошкодження дамби гідроелектростанції, що спричинило затоплення населеного пункту, вимикання сигналу маяка, внаслідок чого загинув корабель, поміщення у воду в місці масового відпочинку людей дроту високовольтної лінії електропередач, організацію катастрофи, внесення вірусів у комп'ютерні системи з метою утруднення їхньої роботи або знищення накопиченої на магнітних носіях важливої інформації.

Масове знищення людей – це заподіяння смерті значній кількості осіб. Масовість загиблих визначається з урахуванням обставин справи: це може бути як декілька тисяч осіб, що скупчені в одному місці під час демонстрації, так і декілька десятків осіб, які знаходяться у громадському транспорті, дитячому садку, лікарні, іншому громадському місці.

Тілесні ушкодження – протиправні і винні порушення анатомічної цілості тканин, органів потерпілого та їх функцій, що виникає як наслідок дії одного чи кількох зовнішніх ушкоджуючих факторів – фізичних, хімічних, біологічних, психічних.

Інша шкода здоров'ю людей – це захворювання різного роду, у тому числі – психічні, неврологічний розлад, втрата працездатності, що не мають ознак тілесних ушкоджень.

Зруйнування об'єктів – це приведення їх у стан повної непридатності для цільового використання.

Пошкодження об'єктів – це приведення їх у стан, що істотно ускладнює чи тимчасово унеможливорює використання об'єктів за цільовим призначенням. Повноцінне використання пошкоджених об'єктів за призначенням можливе лише після їх ремонту чи відновлення.

Дії, спрямовані на радіоактивне забруднення – це будь-яка активна поведінка особи, спрямована на спричинення вказаних наслідків: руйнування чи пошкодження ядерних установок, інших джерел іонізуючого випромінювання, порушення виробу, де знаходяться радіоактивні речовини шляхом його розбирання чи підпалювання.

Законом України «Про фізичний захист ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання» диверсію визначено як будь-які навмисні дії окремої особи або групи осіб щодо ядерних установок, ядерних матеріалів, інших джерел іонізуючого випромінювання у процесі їх використання, зберігання або перевезення та радіоактивних відходів у процесі поводження з ними, які прямо чи опосередковано можуть створити загрозу для здоров'я та безпеки персоналу, населення та довкілля внаслідок впливу іонізуючого випромінювання або викиду радіоактивних речовин²⁵⁴. Обов'язковою ознакою зазначених дій є потенційна можливість спричинити вказані наслідки.

Радіаційне забруднення – це забруднення навколишнього середовища радіоактивними речовинами, яке потребує вжиття заходів для радіаційного захисту населення та інших спеціальних втручань, спрямованих на обмеження додаткового опромінення населення та забезпечення його нормальної господарської діяльності.

Масові отруєння – це заподіяння шкоди життю і здоров'ю невизначеному колу осіб шляхом їх отруєння. Дії, спрямовані на масове отруєння, полягають у домішуванні токсичних речовин до води, повітря, продуктів харчування, лікарських засобів.

Епідемія – це масове поширення інфекційної хвороби серед населення відповідної території за відносно короткий проміжок часу, коли показник інфекційної захворюваності серед населення певної місцевості та у певний час перевищує звичайний рівень, характерний для даної інфекційної хвороби (чуми, холери, віспи, тифу, дифтерії, туберкульозу, поліомієліту, кашлюку, грипу, правцю, кору, нетипової пневмонії) та характеризується відповідною динамікою. Окремі випадки

²⁵⁴ Закон України «Про фізичний захист ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання» від 19.10.2000 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2064-14#Text>

захворювання людей, навіть на особливо небезпечні інфекційні хвороби або екзотичні чи невиявленої етіології хвороби, не можуть визнаватися епідемією.

Епізоотія – це процес масового поширення заразних (інфекційних та паразитарних) захворювань (скасу, чуми, ящуру, вірусного ентериту, сапу, туберкульозу, сибірки, бруцельозу) сільськогосподарських, домашніх, зоопаркових, лабораторних, диких, циркових тварин та хутрових звірів, домашньої і дикої птиці, бджіл, риби, жаб, молосків, раків, шовкопрядів, інших представників фауни, ембріонів, інкубаційних яєць, заплідненої ікри, зиготи, сперми, що характеризується безперервністю на значній території за відносно короткий проміжок часу, що значно перевищує звичайний рівень захворюваності на цю хворобу на відповідній території.

Епіфітотія – це значне поширення на території або кількох адміністративно-територіальних одиниць грибкових, вірусних чи бактеріологічних захворювань сільськогосподарських рослинних культур, лісових насаджень, водних та інших рослин (фомопсису соняшнику, гельмінтоспориозу кукурудзи, рису чи сорго, опіку плодкових, хвороби Пірса винограду, стеблової та жовтої іржі пшениці, пірікуляріозу рису), що можуть бути спричинені дією шкідників (комах, кліщів, мікроорганізмів) чи фітопатогенів (вірусів, бактерій, грибів), що значно перевищує звичайний рівень захворюваності на цю хворобу на відповідній території.

Дії, спрямовані на поширення епідемії, епізоотії чи епіфітотії – це розповсюдження будь-яким способом на території України збудників чи переносників відповідних хвороб (гризунів, комах, кліщів) чи спроба такого розповсюдження.

Диверсія є закінченим злочином з моменту вчинення суспільно небезпечних дій, включаючи вибухи, підпали, затоплення, обвали чи інші дії відповідної спрямованості, незалежно від настання наслідків (наприклад, у результаті вибуху у зв'язку зі слабкою міцністю заряду може взагалі не статися будь-яких помітних наслідків, через дощ може не загорітися підпалене сховище або отрута чи патоген виявляться неефективними). Наявність і тяжкість фактичних наслідків у вигляді загибелі людей, заподіяння шкоди їх здоров'ю, зруйнування або пошкодження певних об'єктів, радіоактивного забруднення, масового отруєння, епідемій, епізоотій чи епіфітотій враховується судом при призначенні покарання.

Суб'єкт злочину – загальний, фізична осудна особа, якій виповнилось 14 років.

Суб'єктивна сторона диверсії характеризується виною у виді прямого умислу. Характерною ознакою диверсії є те, що вчинення зазначених вище дій не є самоцілью, а використовується винним як засіб досягнення його головної мети – ослаблення держави.

Тому слід говорити, що обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони

даного злочину є спеціальна мета – ослаблення держави, тобто зниження ефективності діяльності держави щодо протистояння загрозам національної безпеки у будь-якій сфері: зовнішньополітичній, державної безпеки, воєнній, безпеки державного кордону України, внутрішньополітичній, економічній, науково-технологічній, екологічній, інформаційній.

Спеціальна мета є відмежувальною ознакою диверсії від суміжних умисних злочинів: умисного вбивства двох чи більше осіб, умисного вбивства способом, небезпечним для життя багатьох осіб, терористичного акту, пошкодження шляхів сполучення і транспортних засобів, умисного знищення або пошкодження майна, забруднення моря, зараження венеричною хворобою, екоциду. Вказана мета означає наявність прагнення знизити економічний, науково-технічний, військовий потенціал держави. При цьому не вимагається, щоб винний намагався суттєво ослабити державу (повалити, підірвати її), достатньо його бажання хоча б певним чином вплинути на ту чи іншу складову її потенціалу. Склад злочину побудований як формальний, а тому на перший план виступає не фактичний результат (ослаблення держави чи принаймні реальна загроза такого ослаблення), а саме вороже ставлення особи до держави.

Відповідно до положень Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України в умовах дії режиму воєнного стану» від 03.03.2022 р. до ст. 113 КК додалася кваліфікуюча ознака – діяння, вчинені в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту²⁵⁵.

Особливої уваги заслуговують кримінально-правові санкції за диверсію: частиною першою аналізованої статті передбачається покарання у виді позбавлення волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна або без такої, частиною другою – позбавлення волі на строк п'ятнадцять років або довічне позбавлення волі з конфіскацією майна. Особливістю даних санкцій є доволі рідкісний для КК їх вид: абсолютно визначені санкція, якщо ми говоримо про позбавлення волі на строк п'ятнадцять років.

4.5. Шпигунство (ст. 114 КК)

Шпигунство визначається у кримінальному праві України як порушення основ національної безпеки. Згідно зі ст. 114 КК, шпигунство визначається як передача або збирання з метою передачі іноземній державі, іноземній організації або їх представникам відомостей, які

²⁵⁵ Закон України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України в умовах дії режиму воєнного стану» від 03.03.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2113-20#n7>

становлять державну таємницю, якщо ці дії вчинені іноземцем або особою без громадянства.

Об'єкт злочину відомості, що становлять державну таємницю. Тобто, **основним об'єктом** цього злочину є зовнішня безпека держави, що охоплює такі аспекти, як її суверенітет, територіальна недоторканність, обороноздатність, державна економічна чи інформаційна безпека України. **Родовим** об'єктом цього правопорушення є державна безпека України, яка є суттєвою частиною національної безпеки. **Безпосереднім** об'єктом такого злочину є державні інтереси у сферах діяльності, де містяться відомості, що складають державну таємницю. **Додатковим** (обов'язковим) об'єктом є інформаційна безпека держави.

Оскільки цей самостійний склад злочину є водночас однією з форм вчинення державної зради, то їхній предмет є ідентичним. **Предмет** злочину є відомості (інформація), які складають державну таємницю, визначені Законом України «Про державну таємницю» та конкретизовані у Зводі відомостей, які становлять державну таємницю (далі – ЗВДТ).

Державна таємниця визначається як певний тип таємної інформації, яка охоплює відомості в сфері оборони, економіки, науки і техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку. Розголошення цієї інформації може призвести до завдання шкоди національній безпеці України. Питання про те, які відомості вважаються державною таємницею, вирішується на підставі рішення державного експерта з питань таємниць, і включається до Зводу відомостей, які становлять державну таємницю (ЗВДТ). Після публікації ЗВДТ ці відомості підлягають захисту державою.

Відомості, що становлять державну таємницю, мають наступні ознаки: є інформацією, яка підлягає обмеженню поширення та доступу до конкретних секретних даних; є значущими та важливими для інтересів держави; встановлено особливий порядок обігу щодо цієї інформації; чітко визначені сфери, у яких ця інформація може існувати.

В Україні законодавчим чином встановлені обмеження щодо віднесення окремих відомостей до державної таємниці. Закон забороняє віднесення до державної таємниці будь-яких відомостей, якщо це звужує зміст і обсяг конституційних прав і свобод людини і громадянина, завдає шкоди здоров'ю та безпеці населення. Не вважається державною таємницею інформація, яка стосується: Стану довкілля; Якості харчових продуктів і предметів побуту; Впливу товарів (робіт, послуг) на життя та здоров'я людини; Аварій, катастроф, небезпечних природних явищ та інших надзвичайних подій, які загрожують безпеці громадян; Стану здоров'я населення, його життєвого рівня, включаючи харчування, одяг, житло, медичне обслуговування та соціальне забезпечення; Соціально-демографічних показників, стану правопорядку, освіти і культури населення; Фактів порушень прав і свобод людини і громадянина;

Незаконних дій державних органів, органів місцевого самоврядування та їх посадових і службових осіб; Іншої інформації, доступ до якої не може бути обмежений згідно з законами та міжнародними договорами, прийнятими Верховною Радою України. Згідно з Законом України «Про державну таємницю», іноземним громадянам може надаватися доступ до державної таємниці України, і це підтверджується угодами, укладеними і ратифікованими Україною.

Також залишаються поза обсягом захисту від злочинних дій відомості, що становлять державну таємницю інших країн, або міждержавні секрети, які не вважаються державною таємницею України, незважаючи на наявність зобов'язань України щодо їх збереження, а відомості від передачі іноземним підприємствам, установам, організаціям або їх представникам. Ст. 330 КК передбачає відповідальність за здійснення таких дій.

Об'єктивна сторона шпигунства включає такі дії: передачу іноземній державі, іноземній організації або їх представникам відомостей, які становлять державну таємницю, а також збирання таких відомостей з метою їх передачі іноземній державі, іноземній організації або їх представникам шляхом незаконних методів. Отже, кримінальною відповідальністю обтяжується особа, яка незаконно або без належних правових підстав збирає або передає інформацію, що складає державну таємницю.

З об'єктивної сторони злочин вважається закінченим з моменту вчинення самого діяння - передачі або збирання відомостей, що становлять державну таємницю. У контексті цього злочину, термін "передача відомостей" означає повідомлення таких відомостей будь-якими засобами та через будь-які засоби зв'язку адресатам. З "збиранням відомостей" розуміється добування інформації у будь-який спосіб.

Суть дії "збирання" з метою передачі відомостей, що становлять державну таємницю, визнається як пошук та отримання інформації (за допомогою візуального спостереження, опитування, створення копій документів, перехоплення інформації з каналів зв'язку) з наступним їхнім концентруванням в одному або декількох місцях. Збирання відомостей включає в себе проведення пошуків та отримання цих відомостей шляхом: Розпитування осіб: отримання інформації шляхом запитань і допиту осіб. Візуального спостереження: отримання інформації шляхом спостереження з використанням зорового сприйняття. Підслуховування: отримання інформації шляхом прослуховування конфіденційних розмов чи спілкування. Зняття інформації з каналів зв'язку: отримання інформації шляхом перехоплення чи розшифрування передаваної інформації через засоби зв'язку. Проникнення до електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж: отримання несанкціонованого доступу до інформації в електронних системах та комп'ютерних мережах. Виготовлення копій документів: створення дублікатів документів чи

іншої інформації. Придбання будь-яким способом: отримання інформації шляхом таємного чи відкритого викрадення, обміну документів чи зразків зброї, боєприпасів, макетів секретного об'єкта та інші методи, які дозволяють отримати цю інформацію. Зібрані відомості потім зосереджуються в одному чи кількох місцях для подальшого використання.

Передача відомостей включає у себе усне повідомлення (прямо чи за допомогою технічних засобів) іноземній державі, іноземній організації чи їх представникам, а також надання документів, виробів або інших матеріальних носіїв інформації (безпосередньо, через посередників, з використанням таємників тощо) або їх пересилання (за допомогою поштового, електронного зв'язку, використання тварин, птахів тощо). Якщо передача відомостей відбулася в рамках законодавства України, то це не вважається злочином. В Україні діє єдиний порядок користування іноземцями такою інформацією.

Подача чи збирання іноземцем або особою без громадянства будь-яких інших відомостей з метою передачі іноземній державі, організації чи їх представникам, за винятком тих, що становлять державну таємницю, включаючи отримання відомостей, які цікавлять іноземну розвідку (наприклад, інформацію про місткість аеродромів цивільної авіації, пропускну здатність залізниць, потреби галузей економіки в дорогоцінних металах і алмазах, номенклатуру, обсяг та фінансування операцій з експорту та імпорту певних сировин та продукції, а також науково-технічне співробітництво України з конкретною іноземною державою, відомості про фахівців в галузі військових наук, систему охорони конкретного військового арсеналу, виробничу потужність конкретного підприємства з ремонту озброєння і т. д.) та які, на думку особи, можуть бути використані на шкоду інтересам України, не становить злочину, що передбачений ст. 114 КК.

Передача або збирання з метою передачі іноземній державі, іноземній організації або їх представникам відомостей, які є міждержавними секретами, але не становлять державної таємниці України, не розглядається як шпигунство. Такі дії, вчинені на території України, щодо відомостей, що становлять державну таємницю іншої країни, також не є злочином згідно з законодавством України. Подібні дії, як передача або збирання іноземцем чи особою без громадянства з метою передачі іноземній державі, іноземній організації або їх представникам будь-яких інших відомостей, за винятком тих, що становлять державну таємницю, і які можуть бути використані на шкоду інтересам України, не вважаються складом злочину, передбаченого ст. 114 КК. Такі дії також не підпадають під склад злочину, передбаченого ст. 111 КК в формі шпигунства, якщо вони вчинені громадянином України. Передача такої інформації іноземній державі, іноземній організації або їх представникам не підпадає під склад злочину шпигунства, навіть якщо це може завдати значної шкоди державним інтересам України. Передача або збирання з

метою передачі іноземній державі, іноземній організації або їх представникам такої інформації не може розглядатися як шпигунство. Передача відомостей, що становлять державну таємницю, є закінченим злочином лише з моменту їх фактичної передачі представникові іноземної держави, коли він має можливість розпорядитися цими відомостями.

Ініціатива збирання або передачі відомостей, що становлять державну таємницю, може виникати як у того, хто вчиняє злочин, так і у того, хто отримує цю інформацію. У КК визначено кримінальну відповідальність для осіб, які збирають чи передають державну таємницю незаконно.

Також є закінченим злочином передача громадянином України відомостей, що містять державну таємницю, навіть у випадку, якщо ця "допомога" не використовується ворожим супротивником. Це може залежати від різних обставин, зокрема того, чи може інформація бути застарілою або вже відомою представникам іноземної організації з інших джерел чи адресат просто не повірить зраднику. У такому випадку визнається наявність закінченого замаху на вчинення злочину згідно зі ст. 111 КК, оскільки винуватець виконав всі необхідні дії для надання допомоги ворожій стороні.

Суб'єкт шпигунства спеціальний, а саме іноземець або особа без громадянства. Відповідно до п. 2 ст. 18 КК, цей спеціальний суб'єкт – фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, коли вона може нести кримінальну відповідальність, і суб'єктом якого може бути лише певна особа. У контексті ст. 114 КК, цим спеціальним суб'єктом є іноземний громадянин або особа без громадянства. Також суб'єктом даного злочину може бути лише особа, якій довірено або яка отримала відомості у зв'язку з виконанням службових обов'язків. Особа, обвинувачувана у державній зраді, має, крім громадянства України, також громадянство іншої держави, то можна припустити, що набуття нею іноземного громадянства виключає її з числа громадян України. В такому випадку, шпигунські дії, вчинені нею, можна кваліфікувати згідно зі ст. 114 КК.

Суб'єктивна сторона шпигунства виявляється прямим умислом, коли особа повністю розуміє, що передає або збирає відомості, які становлять державну таємницю, з метою їх передачі іноземній державі, іноземній організації або їх представникам. Важливо відзначити, що злочинною не є дії представників іноземних держав, спрямовані на насильницьке заволодіння відомостями, які становлять державну таємницю, за умови, що немає погрози вбивством особі або її рідним та близьким, і відсутні порушення правил і умов зберігання такої інформації. Суб'єктивна сторона шпигунства представляє собою незаконний процес передачі чи збирання інформації, яка є державною таємницею і законами України спеціально охороняється, з метою нелегальної передачі цієї інформації. Такі дії здійснюються виключно на користь іноземних держав, організацій або їх представників, які

виступають як ініціатори та організатори шпигунської діяльності та є споживачами отриманої інформації.

Заохочувальна норма передбачає звільнення від кримінальної відповідальності особи, яка припинила діяльність, передбачену першою частиною цієї статті, і добровільно повідомила органи державної влади про вчинене, якщо внаслідок цього та вжитих заходів було відвернено заповнення шкоди інтересам України.

Суб'єктом злочину, визначеного в ст.114 КК, може бути лише іноземець або особа без громадянства, тоді як зрада держави у формі шпигунства (ст.111 КК) може бути вчинена громадянином України. Виділення шпигунства, яке здійснюється громадянином, як форми державної зради, було обумовлено значним рівнем відповідальності громадян країни порівняно з відповідальністю іноземця чи особи без громадянства за аналогічні дії. Зараз санкції обох зазначених статей різняться наступним чином: ст.111 КК передбачає позбавлення волі (громадянина України) на строк від дванадцяти до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна або без такої, ст. 114 КК – позбавлення волі (іноземця або особи без громадянства) на строк від десяти до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна або без такої. Таким чином, вищий рівень відповідальності за ці злочини однаковий, а нижчий відрізняється на два роки і додаткове покарання також ідентичне.

За сукупністю злочинів, передбачених ст.111 і 114 КК, діяння може бути кваліфіковане у разі, якщо особа вчиняла шпигунські дії протягом певного періоду, будучи громадянином України, а протягом іншого періоду – будучи іноземцем.

Санкція даної статті передбачає позбавлення волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна або без такої.

4.6. Несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану (ст. 114-2 КК)

Відповідно до Закону № 2160-IX від 24.03.2022 р. «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо забезпечення протидії несанкціонованому поширенню інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчиненому в умовах воєнного або надзвичайного стану»²⁵⁶ КК

²⁵⁶ Закон № 2160-IX від 24.03.2022 р. «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо забезпечення протидії несанкціонованому поширенню інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння

був доповнений статтею 114-2. Згідно із Законом № 2178-IX від 01.04.2022 р. «Про внесення змін до статті 114-2 КК щодо удосконалення відповідальності за несанкціоноване розповсюдження інформації про засоби протидії збройній агресії російської федерації»²⁵⁷ дана норма зазнала змін.

Причинами запровадження кримінальної відповідальності за описані в диспозиції ст. 114-2 дії стала поведінка громадян України, які необдуманно надають допомогу ворогу шляхом розповсюдження інформації щодо направлення та переміщення міжнародної військової допомоги в Україну, а також інформації про переміщення, рух або розташування Збройних Сил України чи інших військових формувань України.

Зважаючи на спрямованість до України зброї, озброєння, бойових припасів у межах досягнутих домовленостей з іншими суб'єктами щодо забезпечення обороноздатності та військової міцї України в умовах збройної агресії з боку ворога інформація про сам факт передачі зброї, озброєння та бойових припасів, подальше їх переміщення територією зарубіжних держав чи територією України утворює суспільні відносини, які потребують посиленої охорони кримінального права. Тому **родовим об'єктом** даного злочину є суспільні відносини, які забезпечують воєнну безпеку України та її обороноздатність. **Основним безпосереднім об'єктом** визнається, залежно від спрямованості конкретного її акту, національна безпека в частині інформаційної складової воєнної безпеки. **Обов'язковим додатковим безпосереднім об'єктом** є суспільні відносини з охорони державної таємниці у сфері оборони. **Факультативним додатковим безпосереднім об'єктом** може бути життя та здоров'я особи, власність, довкілля, громадська безпека.

Предметом злочину є:

1) інформація про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, у тому числі – про їх переміщення територією України.

Направлення – це прийняття рішення про направлення, оформлення направлення, пакування, завантаження, розміщення на залізничному чи іншому транспорті²⁵⁸. Також під «направленням» слід

та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчиненому в умовах воєнного або надзвичайного стану» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2160-20#n10>

²⁵⁷ Закон № 2178-IX від 01.04.2022 р. «Про внесення змін до статті 114-2 Кримінального кодексу України щодо удосконалення відповідальності за несанкціоноване розповсюдження інформації про засоби протидії збройній агресії російської федерації» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2178-20#n5>

²⁵⁸ Новели кримінального законодавства України, прийняті в умовах воєнного стану: наук.-практ. комент. / А.А. Вознюк, О.О. Дудоров, Р.О. Мовчан, С.С. Чернявський та ін.; за ред. А.А. Вознюка, Р.О. Мовчана, В.В. Чернея. Київ: Норма права, 2022. 278 с.

розуміти передачу, відправку конкретному адресату²⁵⁹.

Переміщення в Україну – фактичне переміщення до кордону з Україною будь-яким видом транспорту чи пішки²⁶⁰. Під переміщенням розуміють різницю між початковою і кінцевою точкою розташування людини або предмета в просторі після того, як був подоланий певний шлях. Це зміна місцезнаходження зброї, озброєння, бойових припасів від суб'єкта, який їх передав, до кінцевої точки призначення на території України²⁶¹. Даний термін включає інформацію про переміщення зброї, озброєння та бойових припасів територією країн-партнерів та територією України від пункту пропуску через державний чи митний кордон до пункту призначення на території України.

Переміщення територією України – це переміщення від кордону України до проміжного чи кінцевого пункту призначення²⁶².

Під кримінально-правову охорону в контексті даної норми підпадає як вже здійснене переміщення, так і переміщення, яке тільки планується за умови, що інформація відповідає дійсності, а не була поширена з метою дезінформації ворога чи введення його в оману²⁶³.

У разі, коли суб'єкт поширює інформацію про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, у тому числі – про переміщення територією України, що не відповідає дійсності, вважаючи її при цьому достовірною, дії слід кваліфікувати як замах на злочин, передбачений ст. 114-2 КК.

Зброя – це предмети та пристрої, призначені для ураження живої цілі, кораблів, літаків, вертольотів та інших об'єктів і не мають іншого призначення²⁶⁴; це знаряддя для нападу чи оборони, сукупність засобів для ведення війни, бою²⁶⁵.

Озброєння – усі види військової зброї та боєприпасів до неї, якими оснащується військова техніка та особовий склад військових формувань, засоби керування зброєю, засоби індивідуального бронезахисту, оптичні та

²⁵⁹ Злочинна колаборація в умовах збройної агресії: практич. посібник з кримінально-правової оцінки та розмежування / за заг. ред. В.В. Малюка. Київ : Алерта, 2023. 312 с.

²⁶⁰ Новели кримінального законодавства України, прийняті в умовах воєнного стану: наук.-практ. комент. / А.А. Вознюк, О.О. Дудоров, Р.О. Мовчан, С.С.Чернявський та ін.; за ред. А.А. Вознюка, Р.О. Мовчана, В.В. Чернея. Київ: Норма права, 2022. 278 с.

²⁶¹ Злочинна колаборація в умовах збройної агресії: практич. посібник з кримінально-правової оцінки та розмежування / за заг. ред. В.В. Малюка. Київ : Алерта, 2023. 312 с.

²⁶² Новели кримінального законодавства України, прийняті в умовах воєнного стану: наук.-практ. комент. / А.А. Вознюк, О.О. Дудоров, Р.О. Мовчан, С.С.Чернявський та ін.; за ред. А.А. Вознюка, Р.О. Мовчана, В.В. Чернея. Київ: Норма права, 2022. 278 с.

²⁶³ Злочинна колаборація в умовах збройної агресії: практич. посібник з кримінально-правової оцінки та розмежування / за заг. ред. В.В. Малюка. Київ : Алерта, 2023. 312 с.

²⁶⁴ Злочинна колаборація в умовах збройної агресії: практич. посібник з кримінально-правової оцінки та розмежування / за заг. ред. В.В. Малюка. Київ : Алерта, 2023. 312 с.

²⁶⁵ Новели кримінального законодавства України, прийняті в умовах воєнного стану: наук.-практ. комент. / А.А. Вознюк, О.О. Дудоров, Р.О. Мовчан, С.С.Чернявський та ін.; за ред. А.А. Вознюка, Р.О. Мовчана, В.В. Чернея. Київ: Норма права, 2022. 278 с.

електронно-оптичні прилади, запасні частини до всіх видів зброї²⁶⁶: озброєння стрілецьке та артилерійське, системи (комплекси) ракетні і ракетно-космічні, керовані (некеровані) ракети та їх складові частини, комплекси (установки) для їх запуску та складові одиниці до них, засоби керування зброєю (вогнем), системи дистанційного керування ракетами, обладнання для транспортування і обслуговування ракет, апарати торпедні та бомбомети для глибинних бомб²⁶⁷.

Бойові припаси – це технічні пристрої одноразового застосування, включно з їх частинами, елементами та вибуховими речовинами, що є видом озброєння, призначені для ураження живої сили противника, знищення його озброєння, військової і спеціальної техніки, руйнування об'єктів чи виконання інших завдань (освітлення чи задимлення місцевості)²⁶⁸: артилерійські та стрілецькі, бомби авіаційні та їх складові одиниці, гранати, бойові частини, боеголовки та вибухові компоненти керованих (некерованих) ракет та снарядів, міни наземні та фугаси, міни морські та їх компоненти, торпеди та їх компоненти, бомби глибинні та їх компоненти, військова піротехніка, пристрої підривні, речовини вибухові та порохи, піропатрони та пристосування приводні та їх складові одиниці, інструменти та обладнання спеціальні для знешкодження наземних та підводних боєприпасів, капсулі, підривники, вибухові компоненти та інше приладдя для боєприпасів, спеціальне обладнання для експлуатації та обслуговування боєприпасів²⁶⁹.

2) інформація про переміщення, рух або розташування Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, за можливості їх ідентифікації на місцевості.

Переміщення військових формувань – це зміна місцезнаходження Збройних Сил України чи інших, утворених відповідно до законодавства України військових формувань від точки їх початкової дислокації до кінцевої точки призначення на території України без детальної прив'язки до маршруту²⁷⁰.

Рух Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань – це зміна їх розташування в режимі реального чи недавнього часу територією України, що дозволяє приблизно чи точно вирахувати їх місцезнаходження відповідно до маршруту руху²⁷¹.

²⁶⁶ Злочинна колаборація в умовах збройної агресії: практич. poradnik z kримінально-правової оцінки та розмежування / за заг. ред. В.В. Малюка. Київ : Алерта, 2023. 312 с.

²⁶⁷ Наказ ЦУ СБУ від 23.12.2020 р. № 383 «Про затвердження Зводу відомостей, що становлять державну таємницю» URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0052-21#Text>

²⁶⁸ Злочинна колаборація в умовах збройної агресії: практич. poradnik z kримінально-правової оцінки та розмежування / за заг. ред. В.В. Малюка. Київ : Алерта, 2023. 312 с.

²⁶⁹ Наказ ЦУ СБУ від 23.12.2020 р. № 383 «Про затвердження Зводу відомостей, що становлять державну таємницю» URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0052-21#Text>

²⁷⁰ Злочинна колаборація в умовах збройної агресії: практич. poradnik z kримінально-правової оцінки та розмежування / за заг. ред. В.В. Малюка. Київ : Алерта, 2023. 312 с.

²⁷¹ Злочинна колаборація в умовах збройної агресії: практич. poradnik z kримінально-правової оцінки та розмежування / за заг. ред. В.В. Малюка. Київ : Алерта, 2023. 312 с.

Розташування військових формувань – це місце, зайняте ними²⁷²; місце тимчасового (оперативного) чи постійного знаходження (дислокації), перебування будь-якого з підрозділів Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань²⁷³. Для інкримінування ознаки «поширення інформації про розташування» не обов'язково доводити, щоб поширювалися саме координати, точне географічне місце, яке займають військові формування, а також порядок, в якому розміщені їхні підрозділи. Достатнім є поширення навіть тієї інформації про зайняті військовими формуваннями місця, яка в майбутньому може бути використана для встановлення згаданої дислокації, точних координат²⁷⁴.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про Збройні Сили України», Збройні Сили України – це військове формування, на яке відповідно до Конституції України покладаються оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності²⁷⁵.

Згідно зі ст. 1 Закону України «Про оборону України», військове формування – це створена відповідно до законодавства України сукупність військових з'єднань і частин та органів управління ними, які комплектуються військовослужбовцями і призначені для оборони України, захисту її суверенітету, державної незалежності і національних інтересів, територіальної цілісності і недоторканності у разі збройної агресії, збройного конфлікту чи загрози нападу шляхом безпосереднього ведення воєнних (бойових) дій²⁷⁶. До таких формувань відносяться: добровольчі формування територіальної громади, Служба безпеки України, Служба зовнішньої розвідки України, Управління державної охорони, Державна прикордонна служба України, Національна гвардія України, Оперативно-рятувальна служба цивільного захисту України та інші військові формування, утворені відповідно до законів України.

Обов'язковою умовою інкримінування ч. 2 ст. 114-2 КК є те, що розповсюдженою повинна бути така інформація про переміщення, рух або розташування Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, яка дала змогу їх ідентифікації на місцевості, тобто можливість визначення тотожності конкретного військового формування чи його підрозділу із встановленням точних

²⁷² Новели кримінального законодавства України, прийняті в умовах воєнного стану: наук.-практ. комент. / А.А. Вознюк, О.О. Дудоров, Р.О. Мовчан, С.С. Чернявський та ін.; за ред. А.А. Вознюка, Р.О. Мовчана, В.В. Чернея. Київ: Норма права, 2022. 278 с.

²⁷³ Злочинна колаборація в умовах збройної агресії: практич. посібник з кримінально-правової оцінки та розмежування / за заг. ред. В.В. Малюка. Київ : Алерта, 2023. 312 с.

²⁷⁴ Новели кримінального законодавства України, прийняті в умовах воєнного стану: наук.-практ. комент. / А.А. Вознюк, О.О. Дудоров, Р.О. Мовчан, С.С. Чернявський та ін.; за ред. А.А. Вознюка, Р.О. Мовчана, В.В. Чернея. Київ: Норма права, 2022. 278 с.

²⁷⁵ Закон України «Про Збройні Сили України» від 06.12.1991 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12#Text>

²⁷⁶ Закон України «Про оборону України» від 06.12.1991 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text>

координат місцевості, необхідних агресору для здійснення бойових дій²⁷⁷,²⁷⁸. Іншими словами, інформація повинна бути достатньо поширеною для ідентифікації Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань на місцевості. Для цього необхідна наявність у поширеній інформації певної кількості топографічних прив'язок, які мають унікальні ознаки для можливості визначення конкретної місцевості²⁷⁹.

За ст. 114-2 КК не може кваліфікуватися поширення деякої іншої стратегічно важливої інформації, яке може бути шкідливим з військової точки зору, а саме, поширення відомостей про:

1. місця (локацію, координати) влучання ракет або артилерії ворога, на неприпустимість якого неодноразово вказував Генеральний штаб Збройних Сил України;

2. місця розташування ворожої армії, збитих ворожих літаків;

3. маршрути евакуації та скупчення цивільних осіб;

4. місця ремонту військової техніки;

5. маршрути, обсяги та місця зберігання нафтопродуктів, стратегічне значення яких у сучасних умовах важко переоцінити²⁸⁰.

В обох частинах ст. 114-2 КК зазначається, що обов'язковою ознакою злочину є нерозміщення і непоширення такої інформації у відкритому доступі Генеральним штабом Збройних Сил України, Міністерством оборони України, Головним управлінням розвідки Міністерства оборони України чи Службою безпеки України або в офіційних джерелах країн-партнерів.

Розміщення (поширення) інформації у відкритому доступі – це оприлюднення інформації у формі відкритих даних у машиночитаному форматі, а також забезпечення її подальшого вільного та безоплатного використання²⁸¹.

Об'єктивна сторона полягає у несанкціонованому поширенні інформації, яка утворює предмет даного злочину. Поширенням інформації є розповсюдження, обнародування, реалізація у встановленому законом порядку документованої або публічно чи навіть приватно оголошеної

²⁷⁷ Новели кримінального законодавства України, прийняті в умовах воєнного стану: наук.-практ. комент. / А.А. Вознюк, О.О. Дудоров, Р.О. Мовчан, С.С. Чернявський та ін.; за ред. А.А. Вознюка, Р.О. Мовчана, В.В. Чернея. Київ: Норма права, 2022. 278 с.

²⁷⁸ Мовчан Р.О. Аналіз кримінально-правової новели про несанкціоноване поширення військово значущої інформації (ст. 114-2 Кримінального кодексу України). *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 4. С. 326 – 330.

²⁷⁹ Злочинна колаборація в умовах збройної агресії: практич. посібник з кримінально-правової оцінки та розмежування / за заг. ред. В.В. Малюка. Київ : Алерта, 2023. 312 с.

²⁸⁰ Мовчан Р.О. Аналіз кримінально-правової новели про несанкціоноване поширення військово значущої інформації (ст. 114-2 Кримінального кодексу України). *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 4. С. 326 – 330.

²⁸¹ Новели кримінального законодавства України, прийняті в умовах воєнного стану: наук.-практ. комент. / А.А. Вознюк, О.О. Дудоров, Р.О. Мовчан, С.С. Чернявський та ін.; за ред. А.А. Вознюка, Р.О. Мовчана, В.В. Чернея. Київ: Норма права, 2022. 278 с.

інформації²⁸²; повідомлення інформації невизначеному числу осіб незалежно від способу таких дій²⁸³. Натомість збирання, зберігання чи інші, відмінні від поширення, дії не є кримінально караними.

Несанкціонованість поширення – це розповсюдження, обнародування, реалізація інформації до її розміщення у відкритому доступі Генеральним штабом Збройних Сил України, Міністерством Оборони чи в офіційних джерелах відповідних відомств країн-партнерів, тобто до моменту розміщення інформації на офіційних Інтернет сайтах відповідних відомств, а також сторінках у соціальних мережах, які визначені як офіційні.

Способи поширення інформації можуть бути різними (усно, письмово, розповсюдження відеофайлів, графічних зображень), обов'язковою їх ознакою є доступ до них невизначеного кола осіб. Способи поширення інформації не впливають на кваліфікацію.

Розміщенням у відкритому доступі зазначеної інформації також є заяви у друкованих чи аудіовізуальних засобах масової інформації тих офіційних представників вищевказаних відомств, що не були уповноважені їх здійснювати²⁸⁴.

Кримінально караним вважається не лише «первинне», а й «вторинне» поширення інформації: тобто, до кримінальної відповідальності може бути притягнута не лише особа, яка проводила фото-, відеозйомку відповідних об'єктів (збирання відомостей), а потім поширювала цю інформацію, а й особа, яка здійснила репост (перепост) вже опублікованої інформації у соціальних мережах. Це ж саме стосується і дій суб'єкта, який, не будучи жодним чином причетним до збору такої інформації, потім здійснив «первинне» поширення зібраної кимось іншим та ще не опублікованої інформації²⁸⁵.

Обставинкою вчинення злочину є воєнний або надзвичайний стан.

Злочин визнається закінченим з моменту поширення відповідної інформації і не залежить від того, чи стала така інформація відома ворогу, чи зміг він ідентифікувати місця розташування Збройних Сил України, чи скористався він цими даними, тому всі подальші дії винної особи (видалення інформації після її розповсюдження) на кваліфікацію впливати не повинні²⁸⁶. Для визнання злочину, передбаченого ст. 114-2 КК

²⁸² Злочинна колаборація в умовах збройної агресії: практич. посібник з кримінально-правової оцінки та розмежування / за заг. ред. В.В. Малюка. Київ : Алерта, 2023. 312 с.

²⁸³ Новели кримінального законодавства України, прийняті в умовах воєнного стану: наук.-практ. комент. / А.А. Вознюк, О.О. Дудоров, Р.О. Мовчан, С.С. Чернявський та ін.; за ред. А.А. Вознюка, Р.О. Мовчана, В.В. Чернея. Київ: Норма права, 2022. 278 с.

²⁸⁴ Злочинна колаборація в умовах збройної агресії: практич. посібник з кримінально-правової оцінки та розмежування / за заг. ред. В.В. Малюка. Київ : Алерта, 2023. 312 с.

²⁸⁵ Мовчан Р.О. Аналіз кримінально-правової новели про несанкціоноване поширення військово значущої інформації (ст. 114-2 Кримінального кодексу України). *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 4. С. 326 – 330.

²⁸⁶ Новели кримінального законодавства України, прийняті в умовах воєнного стану: наук.-практ. комент. / А.А. Вознюк, О.О. Дудоров, Р.О. Мовчан, С.С. Чернявський та ін.; за ред. А.А. Вознюка, Р.О. Мовчана, В.В. Чернея. Київ: Норма права, 2022. 278 с.

необхідно встановити, що суб'єкт створив умови для ознайомлення з інформацією про: а) направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, у тому числі – про їх переміщення територією держави; б) переміщення, рух або розташування Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань іншими особами незалежно від того, чи встиг хтось із нею ознайомитися²⁸⁷.

Суб'єкт злочину – загальний, фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку. На відміну від інших злочинів проти основ національної безпеки, ним може бути як громадянин України, так і іноземець чи особа без громадянства, що впливає зі змісту ч. 3 ст. 114-2 КК, де умовою кримінально-правової оцінки вчиненого як несанкціонованого поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану, є відсутність ознак державної зради чи шпигунства²⁸⁸.

Суб'єктивна сторона характеризується умисною формою вини, адже необережне поширення відповідної інформації виключає можливість інкримінування ст. 114-2 КК. Але при вчиненні цих умисних дій винний може повною мірою і не усвідомлювати їх суспільну небезпечність.

Мотиви та мета не є обов'язковими ознаками злочину, можуть бути будь-якими і на кваліфікацію не впливають. Винятком є поширення відповідної інформації з мотивів або з метою, які вказані у ч. 3 ст. 114-2 КК – з корисливих мотивів, з метою надання такої інформації державі, що здійснює збройну агресію проти України, або її представникам, або іншим незаконним збройним формуванням.

Кваліфікуючими ознаками злочину (ч. 3 ст. 114-2 КК) є вчинення дій, передбачених у ч. 1 або ч. 2, за відсутності ознак державної зради або шпигунства:

1. за попередньою змовою групою осіб. Відповідно до положень ч. 2 ст. 28 КК, кримінальне правопорушення визнається вчиненим за попередньою змовою групою осіб, якщо його спільно вчинили декілька осіб (дві або більше), які заздалегідь, тобто до початку кримінального правопорушення, домовилися про спільне його вчинення.

2. з корисливих мотивів – тобто внутрішніх усвідомлених спонукань до отримання матеріальних благ або уникнення матеріальних витрати чи обов'язків унаслідок вчинення кримінального правопорушення. Наявність корисливого мотиву необхідно констатувати тоді, коли винний, вчиняючи поширення відповідної інформації, бажав одержати у зв'язку з цим матеріальні блага для себе або інших осіб, одержати чи зберегти певні

²⁸⁷ Злочинна колаборація в умовах збройної агресії: практич. посібник з кримінально-правової оцінки та розмежування / за заг. ред. В.В. Малюка. Київ : Алерта, 2023. 312 с.

²⁸⁸ Злочинна колаборація в умовах збройної агресії: практич. посібник з кримінально-правової оцінки та розмежування / за заг. ред. В.В. Малюка. Київ : Алерта, 2023. 312 с.

майнові права, уникнути матеріальних витрат чи обов'язків або досягти іншої матеріальної вигоди. При цьому не має значення час виникнення корисливого мотиву – до початку чи під час вчинення злочину;

3. з метою надання предмету злочину державі, що здійснює збройну агресію проти України, або її представникам, або іншим незаконним збройним формуванням. Акт збройної агресії – це вторгнення чи напад Збройних Сил будь-якої держави на територію іншої держави або будь-яка військова окупація навіть тимчасового характеру, що є результатом такого вторгнення чи нападу, або будь-яка анексія із застосуванням сили території іншої держави чи частини її; бомбардування Збройних Сил будь-якої держави території іншої держави або застосування будь-якої зброї державою проти території іншої держави; блокада портів, берегів або територіальних вод держави Збройними Силами будь-якої іншої держави; напад Збройних Сил будь-якої держави на сухопутні, морські чи повітряні сили або морські чи повітряні флоти іншої держави; застосування Збройних Сил будь-якої держави, що перебувають на території іншої держави, за згодою останньої, на порушення умов їх перебування, передбачених угодою, або будь-яке продовження їх перебування на цій території після припинення дії угоди; дія держави, яка дозволяє, щоб її територія, яку вона надала в розпорядження іншої держави, використовувалась цією (іншою) державою для вчинення акту агресії проти третьої держави; заслання державою або від її імені збройних банд, груп, регулярних сил або найманців, які здійснюють акти застосування збройної сили проти іншої держави, котрі мають настільки серйозний характер, що це рівносильно переліченим вище актам²⁸⁹.

Збройною агресією визнаються також дії тієї держави, яка дозволяє, щоб її територія, яку вона надала в розпорядження іншої держави, використовувалась цією (іншою) державою для вчинення акту агресії проти третьої держави. У випадку України мова якраз іде про дії, які наразі вчиняє республіка білорусь. Цей факт, як і вказівка в ч. 3 ст. 114-2 КК не на «державу-агресора» (державу, яка в будь-який спосіб окупувала частину території України або яка вчиняє агресію проти України, визнана Верховною Радою України державою-агресором або державою-окупантом), а на «державу, що здійснює збройну агресію проти України», свідчить про те, що за цією нормою може кваліфікуватися поширення інформації з метою її надання не лише російській федерації, яка сьогодні Верховною Радою України визнана країною, що чинить злочин агресії проти України, а й будь-якій іншій державі, яка фактично вчиняє згадані вище дії щодо України²⁹⁰ [с. 153];

²⁸⁹ Новели кримінального законодавства України, прийняті в умовах воєнного стану: наук.-практ. комент. / А.А. Вознюк, О.О. Дудоров, Р.О. Мовчан, С.С. Чернявський та ін.; за ред. А.А. Вознюка, Р.О. Мовчана, В.В. Чернея. Київ: Норма права, 2022. 278 с.

²⁹⁰ Новели кримінального законодавства України, прийняті в умовах воєнного стану: наук.-практ. комент. / А.А. Вознюк, О.О. Дудоров, Р.О. Мовчан, С.С. Чернявський та ін.; за ред. А.А. Вознюка, Р.О. Мовчана, В.В. Чернея. Київ: Норма права, 2022. 278 с.

4. якщо вони спричинили тяжкі наслідки. Під тяжкими наслідками слід розуміти ті суспільно небезпечні зміни в об'єкті кримінально-правової охорони, що обумовлені вчиненими суспільно-небезпечними діями, але виходять за межі відповідного складу злочину. Тяжкими наслідками у ч. 3 ст. 114-2 КК є: заподіяння смерті або тяжкого тілесного ушкодження хоча б одній особі, середньої тяжкості тілесного ушкодження двом або більше особам; зрив виконання бойового завдання, вимушене залишення військовими формуваннями укріплених районів, втрата населених пунктів, знищення укріплень; зрив поставок озброєння чи боеприпасів, інформація про надання яких Україні була несанкціоновано поширена, погіршення дипломатичних відносин із певними країнами, виведення з ладу важливих інфраструктурних об'єктів; знищення озброєння чи боеприпасів, інформація про надання яких Україні була несанкціоновано поширена, настання великої матеріальної шкоди внаслідок зруйнування чи пошкодження військових об'єктів або цивільної інфраструктури; масштабна пожежа, радіоактивне, хімічне, бактеріологічне забруднення навколишнього середовища, зараження отруйними речовинами значних ділянок і землі, водойм, повітря²⁹¹.

Як зазначалося вище, Законом України № 2178-IX від 01.04.2022 р. «Про внесення змін до статті 114-2 КК щодо удосконалення відповідальності за несанкціоноване розповсюдження інформації про засоби протидії збройній агресії російської федерації»²⁹² дана норма зазнала змін: частина 3 статті 114-2 КК була доповнена спеціальним застереженням щодо того, що за цією нормою відповідні діяння можуть кваліфікуватися лише тоді, коли вони не містять ознак державної зради або шпигунства. Наявність відповідного уточнення була покликана усунути підґрунтя для потенційної небажаної конкуренції між відповідними складами кримінальних правопорушень.

Санкція даної статті передбачає покарання у вигляді позбавлення волі на строк від трьох до п'яти років (ч. 1 ст. 114-2 КК), на строк від п'яти до восьми років (ч. 2 ст. 114-2 КК), від восьми до дванадцяти років (ч. 3 ст. 114-2 КК).

²⁹¹ Новели кримінального законодавства України, прийняті в умовах воєнного стану: наук.-практ. комент. / А.А. Вознюк, О.О. Дудоров, Р.О. Мовчан, С.С. Чернявський та ін.; за ред.. А.А. Вознюка, Р.О. Мовчана, В.В. Чернея. Київ: Норма права, 2022. 278 с.; Хавронюк М. Поширення інформації про військову допомогу та дії військових України: кримінальна відповідальність. Аналіз статті 114-2 КК із серії науково-практичних коментарів Миколи Хавронюка про зміни до Кримінального кодексу, прийняті під час воєнного стану. URL: <https://pravo.org.ua/blogs/poshyrennya-informatsiyi-pro-vijskovu-dopomogu-ta-diyi-vijskovykh-ukrayiny-kryminalna-vidpovidalnist/>

²⁹² Закон № 2178-IX від 01.04.2022 р. «Про внесення змін до статті 114-2 Кримінального кодексу України щодо удосконалення відповідальності за несанкціоноване розповсюдження інформації про засоби протидії збройній агресії Російської Федерації» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2178-20#n5>

РОЗДІЛ 5

КРИМІНАЛЬНО-ПРОВАА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ПОЛІТИКА МІЖНАРОДНИХ ІНСТИТУЦІЙ ЩОДО СУБ'ЄКТІВ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ МИРУ, БЕЗПЕКИ ЛЮДСТВА ТА МІЖНАРОДНОГО ПРАВОПОРЯДКУ

В умовах систематичного вчинення військовими рф воєнних злочинів гостро постають питання притягнення винних до кримінальної відповідальності за вчинення правопорушень проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку. Ефективність цього процесу напряму залежить від правильної кваліфікації вчинених діянь, складність якої зумовлена як масштабністю збройного конфлікту, так і потребою в урахуванні широкого спектра ознак, що впливають на їх кваліфікацію. Від правильного врахування ознак, що впливають на кваліфікацію злочину під час застосування норм КК залежить реалізація принципу справедливості, диференціації відповідальності винних осіб та індивідуалізація покарання за воєнні злочини. Враховуючи безпрецедентність ситуації, в якій опинилася Україна, а також відсутність чітких нормативних орієнтирів та неоднозначну правозастосовну практику, дослідження цієї проблеми набуває особливої актуальності та значущості.

Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку об'єднують групи особливо небезпечних для усього людства злочинів, передбачених як міжнародним кримінальним правом, так і нормами КК. Їх особливістю є зв'язок з міжнародним кримінальним правом, що обумовлюється суспільною значимістю правовідносин, які є об'єктом кримінальних правопорушень.

Відповідно до положень ч. 2 ст. 216 КПК, слідчі органи безпеки здійснюють досудове розслідування кримінальних правопорушень, передбачених статтями 436, 436-2, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 442-1, 443, 444, 446, 447 КК.

Характерною ознакою кримінальних правопорушень проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку є їх міжнародний характер.

5.1. Пропаганда війни (ст. 436 КК)

Відповідно до статті 436 КК, під **пропагандою війни** визнаються публічні заклики до агресивної війни або до розв'язування воєнного конфлікту, а також виготовлення матеріалів із закликами до вчинення таких дій з метою їх розповсюдження або розповсюдження таких матеріалів.

Агресія – застосування збройної сили державою проти суверенітету, територіальної недоторканності чи політичної

незалежності іншої держави або будь-яким іншим чином, що несумісний зі Статутом Організації Об'єднаних Націй (Резолюція XXIX сесії Генеральної Асамблеї ООН від 14 грудня 1974 року). Актом збройної агресії можуть бути визнані: вторгнення чи напад збройних сил держави на територію іншої держави або будь-яка військова окупація, у т.ч. тимчасового характеру, яка є результатом такого вторгнення чи нападу, або будь-яка анексія із застосуванням сили території іншої держави чи її частини; бомбардування збройними силами держави території іншої держави або застосування будь-якої зброї державою проти території іншої держави; блокада портів, берегів або територіальних вод держави збройними силами іншої держави; напад збройних сил держави на сухопутні, морські чи повітряні сили або морські чи повітряні флоти іншої держави; застосування збройних сил однієї держави, що знаходяться на території іншої держави за згодою останньої, на порушення умов їх перебування, передбачених угодою, або будь-яке продовження їх перебування на цій території після припинення дії угоди; дія держави, яка дозволяє, щоб її територія, яку вона надала в розпорядження іншої держави, використовувалась цією (іншою) державою для вчинення акту агресії проти третьої держави; заслання державою або від імені збройних банд, груп, регулярних сил або найманців, які здійснюють акти застосування збройної сили проти іншої держави, котрі мають настільки серйозний характер, що це рівносильне переліченим вище актам тощо.

Агресивна війна і воєнний конфлікт є **видами агресії**. Агресивна війна вирізняється масштабістю дій, поєднанням використання збройних сил з іншими засобами боротьби, постановкою та реалізацією певних політичних завдань. Воєнний конфлікт характеризується використанням збройних сил для вирішення певних спірних питань між державами, наприклад, щодо кордону між ними.

Основним безпосереднім об'єктом злочину є суспільні відносини у сфері охорони миру та мирного співіснування держав, їх взаємовигідної співпраці, що ґрунтується на принципах міжнародного права, зокрема, незастосування сили, недоторканності кордонів, територіальної цілісності, невтручання у внутрішні справи суверенних держав.

Предмет. Матеріали із закликами до агресивної війни або до розв'язування воєнного конфлікту (друкована і рукописна продукція, аудіо- і відеокасети, дискети, лазерні диски та інші матеріальні носії інформації).

Об'єктивна сторона кримінального правопорушення:

Формальний склад кримінального правопорушення передбачає наступні форми:

1) публічні заклики до агресивної війни або до розв'язування воєнного конфлікту – активний відкритий

вплив (усно чи письмово, з використанням будь-яких технічних засобів) на невизначену кількість людей;

Публічність закликів передбачає, що вони та форма їх прояву розраховані на обов'язкове сприйняття іншими особами, тобто які повідомляються багатьом особам у їх присутності або із застосуванням технічних засобів масового інформування (наприклад, виступ по радіо чи телебаченню).

Такі заклики можуть бути здійснені в кількох формах: при безпосередній присутності третіх осіб (особистий виступ перед аудиторією тощо), із застосуванням технічних засобів масового інформування (наприклад, виступ по радіо чи телебаченню).

У статті 436 КК йдеться про заклики до агресивної війни або до розв'язування воєнного конфлікту між Україною та іншою державою, або лише між третіми державами. Для кваліфікації цього злочину не має значення, яка саме держава закликається до вчинення акту агресії.

2) **Виготовлення матеріалів, що містять заклики до вчинення зазначених дій** – це первинне створення матеріалів, внесення до них змін, а також їх розмноження для розповсюдження;

3) **розповсюдження цих матеріалів** – це будь-яке їх відчуження іншим особам або розміщення для самостійного ознайомлення з ними (наприклад, розклеювання листівок і плакатів, розміщення відповідної інформації в мережі Інтернет, підкидання листівок до поштових скриньок), дії, метою яких є доведення змісту відповідних матеріалів до відома невизначеної кількості або певного кола осіб.

Цей злочин вважається закінченим, коли вчинена будь-яка із зазначених дій.

Суб'єкт злочину може бути будь-яка осудна фізична особа, яка досягла 16-річного віку. Пропаганда війни є більш тяжким правопорушенням, розглядуване правопорушення за ч. 3 ст. 111-1 КК може частково виглядати як привілейований склад пропаганди війни (якщо вона має на меті сприяння збройній агресії проти України та здійснюється в закладах освіти).

Суб'єктивна сторона характеризується прямим умислом. При цьому винний бажає нав'язати певному колу осіб думку про необхідність агресивної війни чи розв'язування воєнного конфлікту. Не обов'язково, щоб винний сам вважав агресивну війну чи розв'язування воєнного конфлікту необхідними. Він може, наприклад, діяти за корисливим мотивом (з метою отримати матеріальну винагороду за свою пропагандистську діяльність, одержати державне замовлення на виробництво зброї тощо), або з метою перешкодити процесу укладення договору про дружбу та співробітництво з іншою державою, із помсти певним державним діячам. Метою агресивної війни може бути, зокрема, відторгнення частини території іншої держави, здійснення у ній

військового перевороту. Для виготовлення матеріалів обов'язковою є мета їх розповсюдження.

Санкція даної статті передбачає виправні роботи на строк до двох років або пробацийним наглядом на строк до трьох років, або позбавленням волі на той самий строк.

5.2. Кримінальна відповідальність за виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії російської федерації проти України, глорифікація її учасників (436-2КК)

Оскільки виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії російської федерації проти України у 2014 році, шляхом представлення збройної агресії російської федерації проти України, як «внутрішнього конфлікту», «громадянського конфлікту», «громадянської війни», заперечення тимчасової окупації частини території України; прославлення осіб, які здійснювали збройну агресію російської федерації проти України у 2014 році, представників як збройних формувань російської федерації, так і іррегулярних незаконних збройних формувань, озброєних банд та груп найманців, створених, підпорядкованих, керованих та фінансованих російською федерацією, а також представників окупаційної адміністрації російської федерації, у тому числі, шляхом їх визначення як «повстанці», «ополченці», «ввічливі військові люди». Також це стосується виявлення та документування діяльності осіб, які, діючи в інтересах країни-агресора та на шкоду обороноздатності й державній безпеці України, допомагають окупантам у зборі інформації про місцезнаходження об'єктів критичної інфраструктури та місць дислокації підрозділів ЗСУ, з метою подальшого їх знищення. Аналізуючи діяльності вказаної категорії осіб встановлюються факти поширення в соцмережах інформації із запереченням збройної агресії рф або її виправдовування. Було криміналізовано виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії російської федерації проти України, глорифікація її учасників у будь-якій формі, в тому числі шляхом виготовлення та поширення матеріалів, також каратимуть тих, хто називає війну внутрішнім громадянським конфліктом.

Як приклад, Лебединським відділом Сумської окружної прокуратури повідомлено про підозру 25-річній жительці с.Малий Бобрик Сумського району, яка визнає правомірною збройну агресію російської федерації проти України (ч. 1 ст. 436-2 КК). За даними слідства, дівчина в присутності односельців виправдовувала дії військовослужбовців російської федерації, а також висловила думку, що президент російської федерації по відношенню до України «зробив все правильно», тому її дії було кваліфіковано за ч. 1 ст. 436- 2, за яку передбачено покарання у вигляді виправних робіт на строк до двох років

або арешту на строк до шести місяців, або позбавлення волі на строк до трьох років, дану особу було засуджено до 6 місяців арешту. Також, Чернігівською обласної прокуратури слідчим відділом УСБУ в Чернігівській області повідомлено про підозру мешканці Чернігівщини у виправдовуванні та визнанні правомірними дій російської федерації, глорифікації її учасників, запереченні збройної агресії росії в Україні (ч. 3 ст. 436-2 КК). За даними слідства, під час російського вторгнення в Україну, 25 березня 2022 року, фігурантка провадження розмістила на власному телеграм-каналі допис, в тексті якого містяться глорифікація учасників збройної агресії російської федерації проти України. Цей інформаційний матеріал став доступним для ознайомлення необмеженому колу користувачів. 5 квітня 2022 року підозрювана розмістила на своєму телеграм-каналі ще один інформаційний матеріал, в якому йдеться про виправдовування і визнання правомірною збройної агресії російської федерації проти України — її дії було кваліфіковано за ч. 3 ст. 436- 2, за яку передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк від п'яти до восьми років з конфіскацією майна або без такої. У подальшому, 5 квітня 2022 року, підозрювана розмістила на своєму телеграм-каналі ще один інформаційний матеріал, в якому йдеться про виправдовування і визнання правомірною збройної агресії російської федерації проти України.

Крім того, Куп'янською окружною прокуратури Харківської області повідомлено про підозру 35-річній жінці за фактом поширення матеріалів, у яких міститься виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії рф проти України, з використанням засобів масової інформації (ч. 3 ст. 436-2 КК). За даними слідства, 35-річна мешканка смт Куп'янськ-Вузловий наприкінці травня публічно висловила свою позицію на підтримку дій країни-агресорки в Україні. Так, прибічниця окупантів надала інтерв'ю російському телеканалу «Звезда», в якому розповіла, що вона підтримує російську армію та з її приходом стала почувати себе у безпеці. Жінка розповідала про те, як її дитину «задавили с этим украинским языком». Але після деокупації прихильниця «руського миру» швидко «перевзулась» та дякувала за отриману гуманітарну допомогу від України. Її дії було кваліфіковано за ч. 3 ст. 436-2, за яку передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк від п'яти до восьми років з конфіскацією майна або без такої.

Якщо звернутися до міжнародного законодавства, то переслідування тих, хто заперечує явні факти агресій, здійснення воєнних злочинів, прагнення знищення цілих народів під час війн — стала світова практика. Закони, які прямо забороняють публічне применшення, схвалення або виправдання злочинів, скоєних нацистами, зокрема Голокосту, ухвалені в Австрії, Бельгії, Німеччині, Литві, Люксембурзі, Молдові, Польщі, Словенії, Франції, Швейцарії, Канаді, Ізраїлі, Ліхтенштейні, Португалії, Чехії, Словаччині та Угорщині.

Генеральна Асамблея ООН ще в 1947 р. засудила пропаганду війни, а в Декларації про право народів на мир від 12 листопада 1984 р. проголосила, що народи нашої планети мають священне право на мир. Збереження цього права і сприяння його здійсненню визнається одним з основних обов'язків кожної держави.

Визначення агресії дається в резолюції XXIX сесії Генеральної Асамблеї ООН від 14 грудня 1974 р. Під агресією слід розуміти застосування збройної сили державою проти суверенітету, територіальної недоторканності чи політичної незалежності іншої держави або будь-яким іншим чином, що несумісний зі Статутом ООН. Свідченням агресії, як правило, є таке застосування збройних сил державою першою. Встановлення наявності акту агресії входить до повноважень Ради Безпеки ООН.

Актом агресії може визнаватися будь-яке із таких діянь:

1) вторгнення або напад збройних сил держави на територію іншої держави або будь-яка воєнна окупація, яка є результатом такого вторгнення чи нападу, або будь-яка анексія із застосуванням сили території іншої держави або частини її;

2) бомбардування збройними силами держави території іншої держави або застосування будь-якої зброї державою проти території іншої держави;

3) блокада портів або берегів держави збройними силами іншої держави;

4) напад збройними силами держави на сухопутні, морські або повітряні сили чи морські та повітряні флоти іншої держави;

5) застосування збройних сил однієї держави, що перебувають на території іншої держави за угодою з приймаючою державою, на порушення умов, передбачених угодою, або будь-яке продовження їх перебування на такій території після закінчення дії угоди;

6) дії держави, яка дозволяє, щоб її територія, яку вона надала в розпорядження іншої держави, використовувалась цією іншою державою для вчинення акту агресії проти третьої держави;

7) засилання державою або від імені держави озброєних банд, груп і регулярних сил або найманців, які здійснюють акти застосування збройної сили проти іншої держави, які мають настільки серйозний характер, що це рівнозначно переліченим вище актам, або її значна участь у них.

Наведений перелік актів агресії, передбачений у резолюції Генеральної Асамблеї ООН від 14 грудня 1974 р., не є вичерпним. Рада Безпеки ООН може визначити, що інші акти є агресією відповідно до положень Статуту ООН. В ст. 1 Законі України «Про оборону України» від 06.12.1991 року збройна агресія визначена як застосування іншою державою або групою держав збройної сили проти України.

Збройною агресією проти України вважається будь-яка з таких дій: вторгнення або напад збройних сил іншої держави або групи держав на

територію України, а також окупація або анексія частини території України; блокада портів, узбережжя або повітряного простору, порушення комунікацій України збройними силами іншої держави або групи держав; напад збройних сил іншої держави або групи держав на військові сухопутні, морські чи повітряні сили або цивільні морські чи повітряні флоти України; засилання іншою державою або від її імені озброєних груп регулярних або нерегулярних сил, що вчиняють акти застосування збройної сили проти України, які мають настільки серйозний характер, що це рівнозначно переліченим; дії іншої держави (держав), яка дозволяє, щоб її територія, яку вона надала в розпорядження третьої держави, використовувалася цією третьою державою (державами) для вчинення дій.

Агресивна війна і воєнний конфлікт є видами агресії. Агресивна війна характеризується масштабністю дій, поєднанням використання збройних сил з іншими засобами боротьби (зокрема, економічними, дипломатичними, ідеологічними, інформаційними), постановкою та реалізацією певних політичних завдань: захоплення чужої території, поневолення, звернення в рабство чи пограбування іншого народу. Воєнний конфлікт характеризується використанням збройних сил для вирішення певних спірних питань між державами, наприклад, щодо кордону між ними.

Об'єктивна сторона злочину передбачена в таких формах:

1) представлення збройної агресії рф проти України як внутрішнього громадянського конфлікту;

2) вчинене в будь-який інший спосіб виправдовування збройної агресії рф проти України, розпочатої у 2014 році (виправдовування – доведення нібито своєї правоти, тобто такої, що відповідає приписам правових норм, не суперечить основним принципам права);

3) визнання правомірною цієї агресії (визнання правомірною – доведення, ніби агресія чи окупація спирається на право);

4) заперечення зазначеної агресії (заперечення – заявлення про свою незгоду з тим, ніби агресія (окупація) має місце);

5) виправдовування тимчасової окупації частини території України;

Крім того, передбачено в ст. 436-2 КК виправдовування, тобто доведення особою своєї правоти, що стосується визнання правомірною, тобто доведення, що агресія чи окупація спирається на правові засади, враховуючи міжнародне законодавство.

6) визнання правомірною цієї окупації;

7) заперечення зазначеної окупації;

При цьому під виправданням слід розуміти визнання кого-небудь невинним, правим, доводити це, а запереченням – невизнання існування збройної агресії росії проти України.

8) глорифікація (глорифікація– схвалення, звеличення): осіб, які здійснювали збройну агресію РФ проти України, розпочату у 2014 році; представників збройних формувань РФ (збройні формування РФ – збройні сили, прикордонні війська, війська цивільної оборони, внутрішні війська («росгвардія»), федеральна служба безпеки, служба зовнішньої розвідки, органи державної охорони, військова прокуратура, військові слідчі органи слідчого комітету РФ, федеральний орган забезпечення мобілізаційної підготовки органів державної влади РФ, військові підрозділи федеральної протипожежної служби, спеціальні формування, створювані у воєнний; представників іррегулярних незаконних збройних формувань (іррегулярні незаконні збройні формування– формування осіб-комбатантів, що входять до складу озброєних сил сторони в збройному конфлікті (міжнародному чи внутрішньому), але не належать до її регулярних сил, діють всередині або за межами власної території (Boczek, Boleslaw Adam, “International law: a dictionary”, Scarecrow Press, 2005)); представників озброєних банд та груп найманців, створених, підпорядкованих, керованих та фінансованих РФ; представників окупаційної адміністрації РФ, яку складають її державні органи і структури, функціонально відповідальні за управління тимчасово окупованими територіями України; представників підконтрольних РФ самопроголошених органів, які узурпували виконання владних функцій на тимчасово окупованих територіях України.

Отже, **глорифікація** (від англ.glorу – слава, – прославлення чогонебудь, тобто схвалення, звеличення; від лат. glorificatio, що у перекладі означає прославлення, розхвалення, звеличення; захоплена похвала; спів дифірамбів, славослів'я), які здійснювали збройну агресію РФ проти України, не вважає злочинцями членів незаконних збройних формувань і тих, хто узурпував владні функції на тимчасово окупованих територіях України, іншими словами, йдеться мова про героїзацію загарбників.

Глорифікація в контексті норми, що аналізується, - це надання ореолу героїчності, підкреслено позитивне ставлення, патетичне наділення позитивними якостями з одночасним запереченням негативних (чи без такого) наступних адресатів: – осіб, які здійснювали збройну агресію російської федерації проти України, розпочату у 2014 році, – представників збройних формувань російської федерації, – іррегулярних незаконних збройних формувань, – озброєних банд та груп найманців, створених, підпорядкованих, керованих та фінансованих російською федерацією, – представників окупаційної адміністрації російської федерації, яку складають її державні органи і структури, функціонально відповідальні за управління тимчасово окупованими територіями України, – представників підконтрольних російській федерації самопроголошених органів, які узурпували виконання владних функцій на тимчасово окупованих територіях України.

Глорифікація може бути вчинена як в усній формі, так і шляхом виготовлення відповідних матеріалів, дописів в мережі Інтернет. Вчинена в усній формі, глорифікація кваліфікується за ч. 1 ст. 436-2, всі інші форми можуть підпадати під ознаки ч. 2 ст. 436-2 КК.

9) виготовлення та наступне поширення матеріалів, у яких міститься виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії РФ проти України чи тимчасової окупації частини території України, або глорифікації перелічених вище осіб (виготовлення, поширення матеріалів – створення та подальше розповсюдження примірників відповідної інформаційної продукції. Виготовлення охоплює первинне створення матеріалів, внесення змін до них, а також їх розмноження для розповсюдження. Поширення матеріалів – будь-яке їх відчуження іншим особам або розміщення для самостійного ознайомлення з ними (наприклад, розклеювання листівок і плакатів, розміщення в Інтернеті). Поширення хоча б одного примірника відповідного матеріалу містить склад кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 436-2 КК. Поняття виготовлення охоплює первинне створення матеріалів, внесення змін до них, а також їх розмноження для розповсюдження. Поширення матеріалів – будь-яке їх відчуження іншим особам або розміщення для самостійного ознайомлення з ними (наприклад, розклеювання листівок і плакатів, розміщення в Інтернеті). Поширення хоча б одного примірника відповідного матеріалу містить склад кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 436-2 КК.

Кваліфікований склад злочину передбачений в ч. 3 має місце у разі вчинення кримінального правопорушення: • службовою особою; • повторно; • організованою групою; • з використанням засобів масової інформації.

Оскільки закон про кримінальну відповідальність, що встановлює кримінальну протиправність діяння, не має зворотної дії в часі (ч. 2 ст. 5 КК), то не несуть відповідальність за перелічені діяння особи, які вчинили їх до 16 березня 2022 р.

Суб'єктом кримінального правопорушення може виступати крім загального, також і спеціальний - службова особа (по ч.3 ст. 436-2 КК).

Виходячи з положень ст. 8 КК, якщо зазначені діяння вчинені за межами України іноземцем чи особою без громадянства, що не проживає постійно в Україні, відповідальність за них настає лише якщо такі діяння були вчинені службовою особою, або повторно, або організованою групою, або з використанням засобів масової інформації (ч. 3 ст. 436-2 КК).

Також до кримінальної відповідальності за вчинення дій, зазначених у запропонованій статті 436-2 КК, необхідно притягувати виключно тих осіб, які мають вплив на суспільну свідомість (наприклад, національних публічних діячів, перелік яких встановлений Законом

України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення»).

Суб'єктивна сторона характеризується прямим умислом, оскільки винний бажає нав'язати певному колу осіб певну думку, при цьому не обов'язково, щоб винний сам вважав агресію рф правомірною, а може діяти, наприклад, з корисливих мотивів або на виконання завдання.

Виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії російської федерації проти України, глорифікація її учасників (ст. 436-2 КК) слід відмежовувати від злочину, передбаченого ст. 436 КК (Пропаганда війни) у формі публічних закликів до агресивної війни або до розв'язування воєнного конфлікту. По-перше, у ст. 436 КК передбачено публічність закликів, тобто заклики до війни чи конфлікту, які ще не розпочалися, а метою закликів є схилення до війни чи конфлікту, а ст. 436-2 КК передбачає збройну агресію російської федерації проти України, яка триває з 2014 року. Відсутність у ст. 436-2 КК вказівки на «публічність» дій означає лише те, що вони можуть бути як публічними, так і не публічними. У ст. 436 КК: 1) йдеться про діяння у формі закликів; 2) ці заклики стосуються війни чи конфлікту, які ще не розпочалися, метою закликів є схилення до війни чи конфлікту, а у ч. 1 ст. 436-2 КК – про конкретну війну, яка триває з 2014 року; 3) ознакою закликів у ст. 436 КК є їхня публічність, у той час як діяння, передбачені ст. 436-2 КК, можуть вчинюватися і не публічно.

Широкомасштабну організаційну діяльність громадянина України із виправдовування і визнання правомірною збройною агресією рф проти України, керівництва мережею осіб, які здійснюють дії, передбачені ст. 436-2 КК, необхідно кваліфікувати за ст. 111 КК як державну зраду у формі надання допомоги у здійсненні підривної діяльності.

Крім того, у ч. 3 ст. 436-2 КК передбачена кваліфікуюча ознака у виді використання ЗМІ, яка на законодавчому рівні визнано однією з рис публічного заперечення у ч. 1 ст. 111-1 КК, а тому так само може означати публічність вчинення відповідних дій, що в такому випадку ще більше ускладнює відмежування розглядуваних складів кримінальних правопорушень. розмежовувати їх за ознаками публічності заперечення (у ст. 436-2 КК заперечення може бути і не публічним), суб'єкта (у ч. 1 ст. 111-1 спеціальний суб'єкт – громадянин України), а також обстановки (за ч. 1 ст. 111-1 зазначене заперечення здійснюється в умовах окупації, у формі співпраці з державою-агресором та з метою спричинити шкоду державі Україна, її патріотам чи союзникам) Передбачено дії у вигляді виготовлення, поширення матеріалів, у яких міститься виправдовування, визнання правомірною збройною агресією рф проти України у ст. 436-2 КК, а в ст. 436 КК виготовлення матеріалів із закликами до агресивної війни або до розв'язування воєнного конфлікту з метою їх розповсюдження або розповсюдження таких матеріалів.

Широкомасштабну організаційну діяльність громадянина України із виправдовування і визнання правомірною збройної агресії рф проти України, керівництва мережею осіб, які здійснюють дії, передбачені ст. 436-2 КК, необхідно кваліфікувати за ст. 111 КК як державну зраду у формі надання допомоги у здійсненні підривної діяльності. З точки зору кримінальної відповідальності за пропаганду вказаних діянь, то чинним КК України уже встановлено відповідальність за публічне заперечення громадянином України здійснення збройної агресії російської федерації проти України (ч. 1 ст. 111-1 КК), заперечення збройної агресії російської федерації проти України, розпочатої у 2014 році (ч. 2 ст. 436-2 КК) та поширення матеріалів, у яких міститься виправдовування, визнання правомірною збройної агресії російської федерації проти України, розпочатої у 2014 році (ч. 2 ст. 436-2 КК). Таким чином, з перелічених діянь, що становлять пропаганду за Законом, у КК України не передбачено відповідальність за публічне використання символіки воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну, використання створення, поширення продукції, що містить таку символіку в Україні та (або) за кордоном. Обидві статті в певних частинах криміналізують заперечення здійснення збройної агресії проти України, а також підтримку держави-агресора. Розмежовування їх за ознаками публічності заперечення (у ст. 436-2 КК України заперечення може бути і не публічним), суб'єкта (у ч. 1 ст. 111-1 спеціальний суб'єкт – громадянин України), а також обстановки (за ч. 1 ст. 111-1 зазначене заперечення здійснюється в умовах окупації, у формі співпраці з державою-агресором та з метою спричинити шкоду державі Україна, її патріотам чи союзникам) Також передбачають дуже різні санкції за вчинення того ж діяння – від позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років (ч.1 ст. 111-1 КК) до позбавлення волі на строк від п'яти до восьми років з конфіскацією майна або без такої (ч. 3 ст. 436-2 КК).

Виготовлення, поширення матеріалів, у яких міститься виправдовування, визнання правомірною збройної агресії рф проти України (ч. 2 ст. 436-2 КК), слід відмежовувати від виготовлення матеріалів із закликами до агресивної війни або до розв'язування воєнного конфлікту з метою їх розповсюдження або розповсюдження таких матеріалів (ст. 436 КК). Тут ознаками для розмежування є те, що у ст. 436 КК: 1) йдеться про матеріали, що містять заклики до війни чи конфлікту; 2) ці війна чи конфлікт ще не розпочалися, – а у ч. 2 ст. 436-2 КК – про матеріали щодо виправдовування чи визнання правомірною війни, яка вже триває.

Організаційну діяльність громадянина України із виправдовування і визнання правомірною збройної агресії рф проти України, керівництва мережею осіб, які здійснюють дії, передбачені ст. 436-2 КК, слід кваліфікувати за ст. 111 КК як державну зраду у формі надання допомоги іншій державі у здійсненні підривної діяльності.

Слід відмежовувати заперечення збройної агресії рф проти України, розпочатої у 2014 році, у тому числі шляхом представлення збройної агресії рф проти України як внутрішнього громадянського конфлікту, заперечення тимчасової окупації частини території України (ч. 1 ст. 436-2 КК) та виготовлення, поширення матеріалів, у яких міститься зазначене заперечення (ч. 2 ст. 436-2 КК) від публічного заперечення громадянином України здійснення збройної агресії проти України, встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України (ч. 1 ст. 111 КК) – за такими ознаками: у ст. 436-2 КК немає ознаки публічності, властивої для ч. 1 ст. 111-1 КК; суб'єктом злочину, передбаченого ч. 1 ст. 111-1 КК, може бути будь-яка особа, а для злочину, передбаченого ст. 436-2 КК, характерним є спеціальний суб'єкт – громадянин України; відповідно до ч. 1 ст. 111-1 КК зазначене заперечення здійснюється у формі співпраці з державою-агресором та з метою спричинити шкоду державі Україна, її патріотам чи союзникам; для злочину, передбаченого ст. 436-2 КК, ці ознаки не обов'язкові. Водночас, якщо громадянин України в умовах окупації, діючи у формі співпраці з державою-агресором та з метою спричинити шкоду державі Україна, публічно заперечує здійснення збройної агресії проти України, то відповідно до правил вирішення конкуренції кримінально-правових норм таке діяння мало би бути кваліфіковане за ч. 1 ст. 111-1 КК.

Звільненню від кримінальної відповідальності будуть підлягати особи, які вчинили нетяжкий злочин, передбачений частинами 1 і 2 ст. 436-2 КК, можуть бути звільнені від кримінальної відповідальності на підставі ст. 47 (з передачею особи на поруки) або ст. 48 КК (у зв'язку із зміною обстановки).

Санкція даної статті передбачає по ч. 1 караються виправними роботами на строк до двох років або пробаційним наглядом на строк до трьох років, або позбавленням волі на той самий строк, по ч.2 караються обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк, з конфіскацією майна або без такої, а по ч.3. караються позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років з конфіскацією майна або без такої.

5.3. Злочин агресії (ст. 437 КК)

Безпосереднім об'єктом складу злочину агресії, який полягає у плануванні, підготовці, розв'язуванні та веденні агресивної війни, є міжнародні суспільні відносини з охорони суверенітету, територіальної цілісності або політичної незалежності іншої держави, що унеможливорює вирішення дилем та суперечностей за опосередком сили або за допомогою неї.

Додатковим факультативним об'єктом можуть бути суспільні відносини щодо охорони життя та здоров'я, прав та свобод людини і громадянина, громадського порядку.

Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 437 КК, охоплює:

1. планування агресивної війни чи воєнного конфлікту. Планування – це визначення за заздалегідь складеним планом терміну виконання або здійснення певних дій; розробка системи чи сукупності дій, операцій, стратегії або тактики дій, які планується вчинити у майбутньому²⁹³; розроблення системи діяльності, яка передбачає порядок, послідовність, строки та інші суттєві умови щодо їхньої підготовки та розв'язування (обґрунтування ідеї війни, розробка її політичної концепції, стратегії і тактики мобілізації та початку воєнних дій)²⁹⁴;

2. підготовку агресивної війни чи воєнного конфлікту. Підготовкою слід вважати дії, пов'язані з попереднім готуванням засобів ведення війни. Підготовка до воєнних дій полягає у збільшенні чисельності збройних сил; спеціальному навчанні, передислокації військових; накопиченні запасів зброї (боєприпасів); проведенні розвідувальних заходів, спеціальній ідеологічній підготовці населення (схиляння їх до ненависті до народів інших держав) та в іншому створенні умов для ведення агресивної війни або розв'язання воєнного конфлікту;

3. розв'язування агресивної війни чи воєнного конфлікту – це пред'явлення ультиматуму іншій державі, а також дії, які спрямовані на реалізацію плану початку агресивної війни чи воєнного конфлікту, що знаходять виявлення у створенні чи інсценуванні ситуації конфлікту або приводу чи провокації сторони супротивника на початок збройних дій. Розв'язування війни полягає у знищенні останніх ідеологічних, дипломатичних, політичних перешкод, наданні можливостей для розвитку агресії;

4. участь у змові, що спрямована на вчинення таких дій. Змова – це таємна угода для досягнення будь-якої цілі; взаємодомовленість осіб про спільні дії із політичною чи іншою метою. Участь у змові – це домовленість, що полягає у досягненні попереднього погодження кількох осіб щодо взаємообумовлених дій, завданням яких є планування, підготовка або розв'язування агресивної війни чи воєнного конфлікту або приєднання до такої домовленості після її досягнення іншими особами. Іншими словами, участь у змові, що спрямована на планування, підготовку та розв'язування агресивної війни, передбачає наявність попередньої змови двох чи більше осіб про вчинення таких дій.

Кримінально-правове поняття змови слід розглядати у двох аспектах:

²⁹³ Олійник Х.В. Кримінальна відповідальність за пропаганду, планування, підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни : дис. ... д-ра філософії : 12.00.08. Львів, 2022. 255 с

²⁹⁴ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. 7-ме вид., переробл. та допов. Київ: Юридична думка, 2010. 1288 с

а) як один із способів готування до вчинення злочину. У такому випадку змова відбувається до початку виконання хоча б одним із учасників групи діяння, передбаченого в якості обов'язкової ознаки об'єктивної сторони злочину. Проміжок часу між домовленістю і початком вчинення злочину може бути різним і вирішального значення для кваліфікації не має;

б) як закінчене посягання, що є характерним для своєчасного виявлення та запобігання вчиненню злочинів із підвищеним ступенем суспільної небезпеки. Такі склади злочинів є усіченими, оскільки момент їх закінчення визначається на стадії готування.

Законодавець встановив кримінально-правову заборону за участь у змові лише щодо планування, підготовки або розв'язування агресивної війни чи воєнного конфлікту. Натомість за участь у змові щодо ведення агресивної війни така відповідальність не передбачена, незважаючи на те, що безпосереднє ведення агресивної війни є більш суспільно небезпечним діянням порівняно з її плануванням, підготовкою або розв'язуванням;

5. ведення агресивної війни або агресивних воєнних дій – це здійснення будь-якого акту агресії проти іншої держави; це діяння, що полягають в управлінських діях із реалізації агресивних планів: керівництво усіма задіяними силами у війні або у воєнному конфлікті, проведення військових операцій. Зазначені дії можуть вчинятися, коли агресивна війна вже розв'язана, а також можуть включати в себе створення нових планів розпочатої війни, внесення до них відповідних змін. Але слід вказати, що ведення агресивної війни чи воєнного конфлікту не може обмежуватись лише управлінськими діями, оскільки насильницьке захоплення частини території іншої держави є можливим із використанням силового блоку, тобто безпосереднім веденням бойових дій: обстріли ствольної артилерії, мінометні та гранатометні обстріли.

Злочин має формальний або усічений склад, тобто наслідки злочину, передбаченого ст. 437 КК, знаходяться за межами його об'єктивної сторони. Даний факт є свідченням того, що відповідальність за описані в диспозиції ст. 437 КК дії настає незалежно від спричинення наслідків, що пояснюється високим ступенем суспільної небезпеки агресії чи її пропаганди. При цьому ступінь заподіяної шкоди складно визначити, оскільки спричинені дії важко піддаються конкретизації.

Суб'єкт злочину загальний: фізична осудна особа, що досягла 16-річного віку. Але у перших трьох та у п'ятій формах об'єктивної сторони цей злочин може вчинюватися лише службовою особою Збройних Сил України чи інших військових формувань України або службовою особою вищого органу державної влади чи центрального органу державної виконавчої влади, яка за своїми повноваженнями фактично може спланувати, підготувати чи розв'язати агресивну війну (воєнний конфлікт), або ініціювати ведення агресивної війни чи віддати наказ про

здійснення агресивних воєнних дій. Такими особами є глава держави, Верховний головнокомандувач Збройних Сил України, секретар Ради національної безпеки та оборони, міністр оборони, начальник Генерального штабу Збройних Сил України. Тобто, суб'єктом даного злочину є службова особа, яка займає особливо відповідальне становище, із використанням владних повноважень має потенційну можливість та відповідні засоби для участі у змові, плануванні, підготовці або розв'язуванні агресивної війни чи воєнного конфлікту.

Пропаганда, планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни вчиняються винятково з умисною формою вини у виді прямого умислу. Винна особа повинна два моменти: направленість власних дій на шкоду суверенітету, територіальній цілісності або політичній незалежності іншої держави, проти якої використовуються збройні сили та факт повідомлення широкому колу осіб інформацію, зміст якої має викликати у них бажання до ведення агресивної війни чи розв'язання воєнного конфлікту.

Мета та мотив (корисливі мотиви, політичні мотиви, кар'єризм, ідеологічні спонукання, помста) не є обов'язковими ознаками розглядуваних складів злочинів, а тому на кваліфікацію не впливають.

Санкція даної статті передбачає покарання у вигляді позбавлення волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років (ч. 1 ст. 437 КК) та від дванадцяти до п'ятнадцяти років або довічним позбавленням волі (ч. 2 ст. 437 КК).

5.4. Воєнні злочини (ст. 438 КК)

У статті 438 КК йдеться про міжнародно-правові закони та звичаї війни, які застосовуються: 1) у випадку оголошеної війни або будь-якого іншого збройного конфлікту між державами (навіть якщо одна з держав не визнає стану війни); 2) у всіх випадках окупації всієї або частини території другої держави, навіть якщо ця окупація не зустріла ніякого збройного опору; 3) у збройних конфліктах, в яких народи ведуть боротьбу проти колоніального панування, іноземної окупації та расистських режимів для здійснення свого права на самовизначення, закріпленого в Статуті ООН та в Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН. Тобто у випадках війни та збройних конфліктів міжнародного характеру. Такий висновок впливає, зокрема, із Женевських конвенцій про захист жертв війни від 12 серпня 1949 р. та Додаткового протоколу I 1977 р.

Статтею 438 КК не передбачена відповідальність за порушення воєнних злочинів неміжнародного характеру. Хоча ці злочини за своїм змістом споріднені з указаними, все ж юридично вони розглядаються як окремі і мають свої особливості. Зокрема, у Додатковому протоколі II 1977 р. до Женевських конвенцій про захист жертв війни від 12 серпня

1949 р. ідеться про збройні конфлікти, що відбуваються на території однієї держави між її збройними силами або іншими організованими збройними групами, які, перебуваючи під відповідальним командуванням, контролюють частину її території, що дає їм змогу здійснювати безперервні й погоджені воєнні дії та застосовувати цей Протокол. За Римським статутом Міжнародного кримінального суду названі види воєнних злочинів також називаються окремо, проте порушення їх визнаються видами воєнних злочинів.

У зв'язку з повномасштабною агресією росії проти України особливого значення набуло здійснення судового розгляду кримінальних проваджень про вчинення кримінальних правопорушень, передбачених розд. XX «Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку і проблем кримінально-правової охорони миру й безпеки від воєнних злочинів і ст. 438 КК є основою для кваліфікації воєнних злочинів при тому, що у КК немає такого терміна, але у міжнародному праві воно є визнаним. Зазначені закони та звичаї війни мають бути передбачені міжнародними договорами, що мають юридичну силу для України, тобто чинними міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. За ст. 438 КК не може настати відповідальність за воєнний злочин, який не отримав юридичного закріплення у відповідному міжнародному договорі.

Міжнародне гуманітарне право стосується винятково збройних конфліктів як міжнародних, так і внутрішніх, також не працює в мирні часи, під час заворушень усередині країн. У статті 438 КК йдеться про міжнародно-правові воєнні злочини, які застосовуються:

1) у випадку оголошеної війни або будь-якого іншого збройного конфлікту між державами (навіть якщо одна з держав не визнає стану війни);

2) у всіх випадках окупації всієї або частини території другої держави, навіть якщо ця окупація не зустріла ніякого збройного опору;

3) у збройних конфліктах, в яких народи ведуть боротьбу проти колоніального панування, іноземної окупації та расистських режимів для здійснення свого права на самовизначення, закріпленого в Статуті ООН та в Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН, тобто у випадках війни та збройних конфліктів міжнародного характеру це зазначено в Женевській конвенції про захист жертв війни від 12 серпня 1949 р. та Додаткового протоколу I 1977 р. Положення Римського статуту Міжнародного кримінального суду (МКС) є орієнтиром до застосування норм міжнародного гуманітарного права, водночас, але Україною не ратифіковані його положення.

На даний час, Римський статут МКС є неофіційною кодифікацією, яка містить не виключний перелік правопорушень, що не є ідентичними тим, про які йдеться в Женевських конвенціях від 12 серпня 1949 року та

Додатковому протоколі до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року., для обґрунтування ознак об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 438 КК України, потрібно звертатися до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року (Женевська конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях; Женевська конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі; Женевська конвенція про поводження з військовополоненими; Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни), Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року, Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується прийняття додаткової відмітної емблеми (Протокол III), від 8 грудня 2005 року.

Римський статут Міжнародного кримінального суду ратифікований Україною, що є важливим і корисним документом, до якого можна звертатися, щоб зрозуміти, які елементи злочину в ньому виокремлені, яким чином вони співвідносяться з положеннями, закріпленими в національному законодавстві. Римський статут встановлює чотири основні міжнародні злочини: геноцид, злочини проти людяності, воєнні злочини і злочини агресії²⁹⁵.

Таким чином, бланкетний характер ст. 438 КК є міжнародно-правовою (відсилає і до міжнародного гуманітарного, і до міжнародного кримінального права). На відміну від традиційної структури складу кримінального правопорушення (суб'єктивні та об'єктивні ознаки), для воєнних злочинів притаманна інша структура, яка передбачена нормативними документами Міжнародного кримінального суду: матеріальний елемент, ментальний елемент і контекстуальний елемент (або контекстуальні обставини) і має бути встановлена наявність збройного конфлікту, усвідомлення особою, яка притягується до кримінальної відповідальності, того, що вона порушує норми міжнародного гуманітарного права.

Об'єктом кримінального правопорушення є встановлений відповідними міжнародними актами порядок ведення війни. **Безпосередній об'єкт кримінального правопорушення** - мир та міжнародний правопорядок у сфері війни та збройних конфліктів.

Предметом кримінального правопорушення передбачено – національні цінності (належить будь-яка власність, що є загальнонаціональною, державною або власністю окремих юридичних та фізичних осіб і щодо якої державою встановлено особливий

²⁹⁵ Римський статут Міжнародного кримінального суду від 17.07.1998, URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text

охоронний режим, у тому числі культурні цінності (пам'ятники архітектури, мистецтва, історії), а види інших предметів можна встановити на підставі тлумачення положень ст. 438 КК та відповідних норм міжнародного гуманітарного права (чуже майно, будівлі та споруди, об'єкти рослинного і тваринного світу). Це стосується однієї з форм об'єктивної сторони кримінального правопорушення, як розграбування національних цінностей на окупованій території (примусове вилучення таких цінностей із музеїв, інших приміщень та сховищ, із житла чи іншого володіння фізичних осіб та вивезення їх за межі окупованої території з метою обернення у власність іншої держави або окремих осіб).

Об'єктивна сторона кримінального правопорушення характеризується переважно діями; в окремих випадках воєнних злочинів можуть порушуватися шляхом бездіяльності.

Форми кримінального правопорушення²⁹⁶:

1) жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням;

Військовополоненими визнаються особи, які потрапили під владу супротивної сторони і належать до будь-якої з категорій, передбачених у ч. А ст. 4 Женевської конвенції про поводження з військовополоненими 1949 р. та у ст. 44 Додаткового протоколу I 1977 р. Основні правила поводження з військовополоненими і цивільним населенням передбачені у Женевських конвенціях від 12 серпня 1949 р.: Про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях; Про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, із складу збройних сил на морі; Про поводження з військовополоненими; Про захист цивільного населення під час війни, а також у Додатковому протоколі I до цих конвенцій від 10 червня 1977 р.

Це такі категорії осіб: 1) особовий склад збройних сил сторони, що перебуває у конфлікті; 2) особовий склад ополчення та добровільних загонів, що входять до складу збройних сил; 3) особи, які супроводжують збройні сили, проте до них не входять; 4) населення неокупованої території, яке добровільно береться за зброю для боротьби з окупаційними військами, відкрито носить цю зброю і дотримується законів та звичаїв війни.

Цивільне населення складається з усіх осіб, які є цивільними особами, тобто особами, що не належать до жодної з категорій осіб, зазначених у пп. 1, 2, 3 та 6 ч. А ст. 4 Женевської конвенції про поводження з військовополоненими 1949 р. та у ст. 43 Додаткового протоколу I 1977 р. та особи не входять до складу збройних сил сторони, що перебуває у конфлікті, і не беруть участі у воєнних діях.

²⁹⁶ Пилипенко В. П. Воєнні злочини за Римським Статутом Міжнародного кримінального суду: питання теорії та практики : дис. ... докт. наук : 12.00.11. Одеса : Міжнародний гуманітарний університет, 2024. 465 с.

Ст. 27 Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни визначено право цивільних осіб, за будь-яких обставин, на особисту повагу, повагу до своєї честі. Статтею 31 цієї Конвенції передбачено, що жодний примус фізичного чи морального характеру не може застосовуватися до осіб, зокрема з метою отримання від них або від третіх осіб якихось відомостей. Крім того, державам забороняється застосування будь-яких заходів, які можуть завдати фізичних страждань або призвести до знищення осіб, що перебувають під захистом, які є під їхньою владою. Ця заборона поширюється не лише на вбивства, тортури, тілесні покарання, калічення та медичні чи наукові досліді, які не викликані потребою лікування особи, що перебуває під захистом, а й на будь-яке інше брутальне поводження з боку як цивільних, так і військових властей (ст. 32 Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни). Заборонені колективні покарання, так само як і будь-які залякування та терор (ст. 33 Конвенції). В умовах міжнародного збройного конфлікту, судові гарантії для військовополонених відповідають мінімальним стандартам ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, дотримання яких має обов'язковий характер. Що стосується національного законодавства, то відповідно до наказу Міністерства оборони України від 23 березня 2017 року № 164 було затверджено Інструкцію про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України. У цій Інструкції наведені заборонені методи і засоби ведення воєнних дій (відтворено положення міжнародних договорів).

Відповідні міжнародні акти містять норми, які забороняють: убивати чи ранити ворога, який здався; застосовувати щодо цивільного населення та військовополонених тортури, мордування, образливе, принижуюче та жорстоке поводження, взяття заручників, інші акти насильства, що мають на меті тероризувати цивільне населення; піддавати військовополонених науковим чи медичним дослідженням, які не виправдовуються їхнім лікуванням та інтересами, тощо. Усі подібні дії, вчинені щодо військовополонених або цивільного населення, мають визнаватися жорстоким поводженням.

Статтею 31 Конвенції передбачено, що жодний примус фізичного чи морального характеру не може застосовуватися до осіб, зокрема з метою отримання від них або від третіх осіб якихось відомостей. Державам забороняється застосування будь-яких заходів, які можуть завдати фізичних страждань або призвести до знищення осіб, що перебувають під захистом, які є під їхньою владою. Ця заборона поширюється не лише на вбивства, тортури, тілесні покарання, калічення та медичні чи наукові досліді, які не викликані потребою лікування особи, що перебуває під захистом, а й на будь-яке інше брутальне поводження з боку як цивільних, так і військових властей (ст. 32 Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни).

Заборонені колективні покарання, так само як і будь-які залякування та терор (ст. 33 Конвенції).

В умовах міжнародного збройного конфлікту, судові гарантії для військовополонених відповідають мінімальним стандартам ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, дотримання яких має обов'язковий характер. Відповідні міжнародні акти містять норми, які забороняють: убивати чи ранити ворога, який здався; застосовувати щодо цивільного населення та військовополонених тортури, мордування, образливе, принижуюче та жорстоке поводження, взяття заручників, інші акти насильства, що мають на меті тероризувати цивільне населення; піддавати військовополонених науковим чи медичним дослідженням, які не виправдовуються їхнім лікуванням та інтересами, тощо. Усі подібні дії, вчинені щодо військовополонених або цивільного населення, мають визнаватися жорстоким поводженням.

Жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням може виражатися у вбивствах, каліцтвах, тортурах і мордуванні, біологічних експериментах, взятті заручників, тілесному або колективному покаранні, каторжній праці, порузі над людською гідністю тощо.

2) вигнання цивільного населення для примусових робіт;

Так, ст. 27 Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни визначено право цивільних осіб, за будь-яких обставин, на особисту повагу, повагу до своєї честі. Примусові роботи - це такі, під час яких цивільне населення без його добровільної згоди примушується брати участь у військових операціях, роботи, які виконуються за межами окупованої території, де знаходиться це населення, які не оплачуються чи оплачуються несправедливо, які явно не відповідають фізичним чи інтелектуальним здатностям працівників, до яких залучаються особи, що не досягли 18-річного віку, а так само роботи, пов'язані з мобілізацією працівників в організацію, що носить військовий чи напіввійськовий характер. Примусові роботи це проведення яких вимагається від населення під загрозою будь-якого покарання, причому у цій статті КК маються на увазі тільки ті примусові роботи, які спеціально заборонені міжнародним правом. Наприклад, роботи, що примушують населення брати участь у військових операціях, або роботи в організаціях військового або напіввійськового характеру. Проте, примусове направлення цивільних осіб, які досягли 18-річного віку, для виконання робіт, необхідних для потреб окупаційної армії (наприклад, робіт по спорудженню оборонних рубежів противника), або робіт, пов'язаних з комунальними підприємствами, харчуванням, житлом, одягом, транспортом і здоров'ям населення зайнятої місцевості, не може потягти відповідальність за ст. 438 КК, оскільки такі дії прямо дозволяються Конвенцією про захист цивільних осіб під час війни. До

примусових не належать також роботи, виконання яких зазвичай вимагається під час ув'язнення, призначеного відповідно до встановленої законом процедури, а також інші роботи, перелічені у ст. 4 Європейської конвенції з прав людини.

3) розграбування національних цінностей на окупованій території;

Міжнародні акти прямо забороняють захоплювати власність ворога, крім випадків воєнної необхідності, віддавати на пограбування міста і місцевості, розграбувати громадську чи приватну власність. До національних цінностей як предмета цієї форми злочину належить будь яка власність, що є загальнонаціональною, державною або власністю окремих юридичних та фізичних осіб, і щодо якої державою встановлено особливий охоронний режим, у т.ч. культурні цінності (пам'ятники архітектури, мистецтва, історії тощо). Під розграбуванням національних цінностей на окупованій території слід розуміти примусове вилучення таких цінностей із музеїв, інших приміщень та сховищ, із житла чи іншого володіння фізичних осіб та вивезення їх за межі окупованої території з метою обернення у власність іншої держави або окремих осіб. Розграбування національних цінностей на окупованій території охоплює довільне їх вилучення будь-яким способом, що поєднується з подальшим їх оберненням на користь іншої держави або окремих осіб, а також, як правило, із вивезенням за межі окупованої території. Предметом цих дій виступає майно, що має культурну або іншу національну цінність. Визначення культурних цінностей та їх особливий міжнародно-правовий захист передбачений Конвенцією про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту від 14 травня 1954 р. Незаконне, довільне і у великому масштабі привласнення іншого майна, що не викликається воєнною необхідністю, кваліфікується за ст. 438 КК як воєнних злочинів (ст. 147 Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949р.).

4) застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом;

Під засобами ведення війни слід розуміти предмети, речовини та гази, що використовуються збройними силами для знищення противника або придушення його сили і здатності до опору, завдання шкоди довкіллю. Ці предмети, речовини та гази можуть бути спеціально створені як різновиди зброї чи військової техніки або ж лише фактично використовуватися як зброя. Заборона міжнародним правом означає, що засоби ведення війни спеціально заборонені нормами, наведеними в міжнародних договорах, згода на обов'язковість яких надана ВРУ, або ж вони є предметом всеосяжної заборони іншими нормами чи принципами міжнародного права.

Заборони застосування певних засобів ведення війни закріплені у Гаазькій декларації про заборону застосування куль, що легко сплющуються і розвертаються у тілі людини від 29 липня 1899 р.,

Гаазькій конвенції про закони і звичаї сухопутної війни від 18 жовтня 1907 р., Гаазькій конвенції про встановлення підводних мін, що автоматично вибухають від доторку від 18 жовтня 1907 р., Женевському протоколі про заборону застосування на війні задушливих, отруйних та інших подібних газів і рідин та бактеріологічних засобів від 17 червня 1925 р., Женевських конвенцій про захист жертв війни від 12 серпня 1949 р. і Додатковому протоколі I від 10 червня 1977 р., Конвенції про заборону розробки, виробництва і нагромадження запасів бактеріологічної (біологічної) і токсинної зброї та про їх знищення від 10 квітня 1972 р., Конвенції про заборону воєнного або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище від 10 грудня 1976 р., Конвенції про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що заподіюють надмірні пошкодження або мають невибіркову дію від 10 жовтня 1980 р. і Додатковому протоколі IV про засліплюючу лазерну зброю від 13 жовтня 1995 р., Конвенції про заборону розробки, виробництва, накопичення, застосування хімічної зброї та про її знищення від 13 січня 1993 р., Конвенції про заборону застосування, накопичення запасів, виробництва і передачі протипіхотних мін та про їхнє знищення від 18 вересня 1997 р.

Такі заборони можуть бути загальними або стосуватися конкретних видів засобів ведення війни. Наприклад, загальною є заборона застосовувати зброю, снаряди і речовини, що здатні заподіяти зайві ушкодження або зайві страждання, або велику, довготривалу і серйозну шкоду природному середовищу (ст. 35 Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій 1949 р.). До конкретних видів заборонених засобів ведення війни належать: зброя «не вибіркової» дії, напалмові, кулькові, касетні, фосфорні бомби, нейтронна бомба, зброя, основна дія якої полягає в завданні пошкоджень осколками, що не виявляються в людському тілі за допомогою рентгенівського проміння, міни-пастки (наприклад, які маскуються під виглядом дитячих іграшок, продуктів харчування або напоїв тощо), лазерна зброя, спеціально призначена для використання у бойових діях виключно або в тому числі для того, щоб спричинити постійну сліпоту органам зору людини та інші.

Міжнародні акти забороняють застосування певних видів зброї, методів ведення війни, обмежують об'єкти військових дій. Застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, означає:

а) застосування під час війни та збройних конфліктів окремих видів зброї; деяких видів наземних і підводних мін, куль і розривних снарядів, мін-пасток, запалювальної та лазерної зброї, що осліплює; бактеріологічної (біологічної) зброї і токсинів; нейтронної зброї; будь-якої зброї, що раниť осколками, які не можна виявити в тілі за допомогою рентгенівського опромінення; задушливих, отруйних та інших газів і рідин;

б) використання як зброї штучно викликаних явищ природи (землетрусів, цунамі тощо);

в) використання присутності чи пересування цивільного населення для захисту певних пунктів чи районів від військових дій, або використання голоду серед цивільного населення; оголошення про те, що нікому не буде дано пощади;

г) бомбардування незахищених міст, сіл, осель і будівель, інших споруджень і засобів транспорту, що використовуються виключно цивільним населенням; бомбардування госпіталів та інших місць та будівель, де зібрані хворі і поранені, якщо ці місця та будівлі позначені помітними знаками та не служать одночасно військовим потребам; затоплення торговельних суден, які не відмовляються зупинитися та не вчинюють опору при огляді та обшуку;

д) піддавання нападу гребель та дамб, нафтопромислів та супер-танкерів, атомних електростанцій та інших об'єктів, що містять небезпечні сили, об'єктів, необхідних для виживання цивільного населення (запасів продуктів харчування, посівів, споруджень для постачання питної води тощо) і т. ін.

Проте такий вид порушення законів і звичаїв війни, як застосування забороненої зброї масового знищення, кваліфікується за ст. 439 КК, якщо поєднане з умисним вбивством, то за ч. 2 ст. 438 КК і ч. 2 ст. 439 КК. Застосування зброї масового знищення, забороненої міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана ВРУ, кваліфікується за ст. 439 КК.

4) інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України;

Вказані закони та звичаї війни повинні бути передбачені міжнародними договорами, що мають юридичну силу для України, тобто чинними міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. За ст. 438 КК не може настати відповідальність за порушення звичаю війни, який не отримав юридичного закріплення у відповідному міжнародному договорі.

Інші порушення законів та звичаїв війни вчинюються на порушення міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана ВРУ. Найбільш небезпечними порушеннями є застосування заборонених методів ведення війни, тобто певних способів застосування зброї, проведення воєнної операції чи окремих воєнних дій, вирішення воєнних завдань. Наприклад, таким забороненим методом є віроломство, тобто дії, спрямовані на те, щоб викликати довіру противника і примусити його повірити, що він має право на захист і зобов'язаний надати такий захист згідно з нормами міжнародного права, застосовуваного в період збройних конфліктів, з метою обману такої довіри. Віроломством, зокрема, визнаються: симулювання наміру вести переговори під прапором перемир'я або симулювання капітуляції;

симулювання виходу зі строю внаслідок поранення або хвороби; симулювання володіння статусом цивільної особи або некомбатанта тощо (ст. 37 Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій 1949 р.).

Злочинними порушеннями законів та звичаїв війни також визнаються:

- 1) використання голоду серед цивільного населення;
- 2) бомбардування і атаки незахищених міст, селищ, помешкань і будов;
- 3) умисний напад на цивільне населення чи на осіб, які надають гуманітарну допомогу;
- 4) депортація або насильницьке переміщення населення окупованої території;
- 5) вчинення нападу на установки і споруди, що містять небезпечні сили (греблі, дамби, атомні електростанції), якщо це може викликати звільнення небезпечних сил і наступні тяжкі втрати серед цивільного населення; перетворення не оборонних місцевостей і нейтральних зон на об'єкт нападу; вчинення нападу на особу, коли відомо, що вона припинила брати участь у воєнних діях;
- 6) віддання наказу не залишати нікого живим, погроза цим противнику або ведення воєнних дій таким чином та ін. Переліки таких порушень, зокрема, передбачені у ст. 85 Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій 1949 р., а також у ст. 8 Римського статуту міжнародного кримінального суду.

До інших порушень законів та звичаїв війни можна віднести примушування підданих ворога брати участь у військових діях, спрямованих проти їх країн; порушення недоторканності парламентарів; порушення договору про перемир'я; взяття в полон представників санітарного складу, священнослужителів та деяких інших категорій осіб, які користуються спеціальним захистом; незаконне користування парламентськими чи національними прапорами, військовими відзнаками і форменим одягом ворога, знищення культурних цінностей та споруд, головним призначенням яких є збереження цих цінностей (музеї, бібліотеки, архіви). Вид порушення законів і звичаїв війни, як застосування забороненої зброї масового знищення, кваліфікується за ст. 439 КК, якщо воно поєднане з умисним вбивством, - за ч. 2 ст. 438 КК і ч. 2 ст. 439 КК.

5) віддання наказу про вчинення таких дій.

Накази про ті чи інші порушення законів та звичаїв війни можуть віддаватися не тільки військовим, а й політичним керівництвом країни. Висновками Нюрнберзького, Токійського і Гаазького трибуналів підтверджено, що провідну роль під час війни чи збройного конфлікту відіграють саме представники військового командування. Це пояснюється централізацією керівництва, єдиноначальністю та військовою дисципліною, а в Україні, крім того, і розширенням в умовах воєнного стану повноважень військового командування, якому за

рішенням Верховної Ради України можуть передаватися функції органів державного управління у сфері оборони.

Кримінальну відповідальність за ст. 438 КК щодо віддання наказу про вчинення таких дій поширюється як на осіб – безпосередніх виконавців, так і на тих, хто віддає накази вчиняти злочини. Під відданням наказу про вчинення передбачених ч. 1 ст. 438 КК розуміють пряму, обов'язкову для виконання вимогу начальника про вчинення підлеглими певних дій по службі, відповідно до яких вони повинні жорстоко поводитися з військовополоненими або цивільним населенням, виганяти цивільне населення для примусових робіт, розграбовувати національні цінності на окупованій території, застосовувати засоби ведення війни, заборонені міжнародним правом, вчиняти інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

У випадках, коли особа, громадянин України, вчиняє кримінальні правопорушення, а потім переходить на бік агресора, наймається на службу до збройного формування країни-агресора і продовжує вчиняти кримінальні правопорушення, але вже як службовець регулярної армії, тому ці та інші дії правопорушення слід кваліфікувати за сукупністю кримінальних правопорушень. Також воєнні злочини за ст. 438 КК України можуть вчинятися одноособово, за попередньою змовою чи групою осіб, тому при кваліфікації враховуються норми, що стосуються відповідальності за співучасть.

Під командну відповідальність можуть підпадати як офіційні військові командири, що мають владу в тому чи іншому підрозділі, так і особи, які не є офіційними військовими командирами, але відіграють важливу роль завдяки своєму авторитету. Крім того, під командну відповідальність можуть потрапляти так звані цивільні начальники, які здійснюють керівництво діями своїх підлеглих. Підставою для кримінальної відповідальності таких осіб може бути те, що особа-командир знала про злочини своїх підлеглих, але не вчинила дій, щоб запобігти їм чи припинити. Тобто командир не наказував знущатися з військовополонених, але знає, що підлеглі роблять це, і не перешкоджає чи не припиняє такі кримінально протиправні дії, не повідомив компетентному органу про те, щоб він перевінив ці факти. У разі віддання військовою службовою особою наказу про порушення законів та звичаїв війни, вчиненого в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці, її дії слід кваліфікувати за ч. 4 ст. 424 КК, а якщо такі дії були поєднані з умисним вбивством додатково за ч. 2 ст. 438 КК.

Вчинення військовослужбовцем воєнних злочинів, як мародерство, насильство над населенням у районі воєнних дій, погане поводження з військовополоненими або цивільним населенням, вчинене неодноразово, пов'язане з особливою жорстокістю чи спрямоване проти хворих і поранених, тягнуть відповідальність за статтями 432, 433 і 434.

Ст. 438 КК не охоплює діяння, що вчиняються стосовно цивільного населення чи військовослужбовців власної сторони, а поширюються лише на діяння протилежної сторони збройного конфлікту.

Обов'язковою ознакою складу кримінального правопорушення є *місце вчинення* - район воєнних дій, тобто територія, на якій ведуться воєнні (бойові) дії. Визначення конкретних меж такого району є питанням факту, яке має вирішуватися з урахуванням інтенсивності бойових дій, чисельності військ, а окупованою є територія держави, зайнята збройними силами ворожої держави.

До осіб, які вчинили злочин, передбачений ст. 438 КК, не застосовується давність притягнення до кримінальної відповідальності та виконання обвинувального вироку (відповідно до ч. 5 ст. 49 та ч. 6 ст. 80 КК).

Злочин вважається закінченим, коли особа вчинила будь-яке діяння, передбачене ст. 438 КК.

Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення характеризується умисною формою вини.

Суб'єкт злочину в перших п'яти його формах загальний. В окремих випадках ним не може бути військовослужбовець. Суб'єкт злочину в його шостій формі спеціальний: ним є службова особа, яка за своїми повноваженнями може віддавати накази, які стосуються права війни. За ст. 438 КК України до відповідальності можуть бути притягнуті як комбатанти, так і некомбатанти. Таким чином, віддання наказу про вчинення зазначених у ст. 438 КК дій може бути лише службова особа (як військова, так і цивільна). Ознаки такої особи зазначені у статтях 18 КК та 423 КК. В інших випадках учинення цього злочину суб'єктом може виступати будь-яка особа, яка досягла 16-річного віку. Дії військовослужбовців можуть бути кваліфіковані за статтями 432-434 КК, у яких передбачені спеціальні норми.

Кваліфікованим видом кримінального правопорушення є вчинення дій, передбачених ч. 1 ст. 438 КК, якщо вони спричинили загибель людини. У частині 2 ст. 438 КК встановлена відповідальність за вчинення будь-якого діяння, передбаченого ч. 1, якщо воно поєднане з умисним бачивством. Додаткова кваліфікація за ст. 115 КК у цих випадках не потрібна.

Санкція статті по ч.1. передбачає покарання у вигляді позбавлення волі на строк від восьми до дванадцяти років., а по ч. 2 карається позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років або довічним позбавленням волі.

5.5. Екоцид (ст. 441 КК)

Екоцид – це використання геофізичних, метеорологічних та інших засобів з метою зміни динаміки, складу чи структури Землі, включаючи її біосферу, літосферу, гідросферу та атмосферу, а також

космічного простору, що може потягнути або потягло масове знищення рослинного або тваринного світу, отруєння атмосфери, водних ресурсів або інші тяжкі наслідки.

Родовим об'єктом екоциду є життєво важливі інтереси міжнародного співтовариства (міжнародний мир і безпека), видовим – безпека людства. Основним безпосереднім об'єктом екоциду є безпека природи як середовища проживання людини та екологічна безпека людства як загальнолюдська соціальна цінність. Додатковими безпосередніми об'єктами є здоров'я кожної окремої людини, яке зазнало чи може зазнати негативного впливу внаслідок вчиненого злочину, та економічні інтереси окремої держави чи декількох держав.

Предмет екоциду – навколишнє природне середовище: рослинний та тваринний світ, атмосфера, водні ресурси, земля, надра, інші компоненти екосистеми і космічний простір. Екосистема – це єдиний природний комплекс, утворений живими організмами і середовищем їх проживання, зв'язаними між собою обміном речовин і енергії.

Рослинний світ (флора) – це сукупність усіх видів рослин, а також грибів та утворених ними угруповань на певній території. До рослин належать живі рослини та їхні частини (насіння і гермоплазма).

Тваринний світ (фауна) – один з компонентів навколишнього природного середовища, національне багатство України, об'єкт наукових досліджень, а також важлива база для одержання промислової і лікарської сировини, харчових продуктів та інших матеріальних цінностей. До складу тваринного світу належать біологічні об'єкти, що віднесені до фауни: сільськогосподарські, домашні, дикі тварини (у т. ч. птиця, хутрові, лабораторні, зоопаркові, циркові), риба, раки, молюски, жаби, бджоли, шовкопряди, а також сперма, зиготи, запліднена ікра, інкубаційні яйця, ембріони.

Атмосфера – це життєво важливий компонент навколишнього природного середовища, який являє собою природну суміш газів, що перебуває за межами житлових, виробничих та інших приміщень. До складу атмосфери входять тропосфера, стратосфера та іоносфера.

Водні ресурси – це обсяги поверхневих, підземних і морських вод відповідної території, тобто усі води, що належать до складу природних ланок кругообігу води, а також водні живі ресурси (водна флора і фауна) – сукупність водних організмів (гідробіонтів), життя яких неможливе без перебування у воді (прісноводні, морські, анадромні риби на всіх стадіях розвитку; морські ссавці; водні безхребетні; водорості).

З об'єктивної сторони злочин може проявитися у таких формах:

1. масове знищення рослинного або тваринного світу – повне знищення флори та/або фауни певного регіону Землі або часткове їх знищення, що поширюється на велику кількість (множину) рослин та/або тварин;

2. отруєння атмосфери або водних ресурсів – поширення отрути різних видів у повітряному просторі, у водах Світового океану, морів,

озер, рік, інших водойм;

3. вчинення інших дій, що можуть спричинити екологічну катастрофу. Такими діями можуть бути застосування: а) зброї масового знищення (зброї об'ємного вибуху, нейтронної, інфразвукової, радіологічної, лазерної, променевої) чи небезпечної зброї невибіркової дії (запалювальної); б) геофізичних методів – стимулювання землетрусів та вулканічної діяльності, вплив на вічну мерзлоту та льодовий шар полюсів, знищення озонового шару та інші штучні зміни динаміки, складу або структури Землі; в) метеорологічних методів – викликання цунамі, смерчів, ураганів, лавин, селів, зсувів, інших кліматичних явищ. Наслідками вказаних дій можуть бути надзвичайно великі за площами поширення лісові пожежі, катастрофічне затоплення місцевості, виснаження чи знищення окремих природних комплексів та ресурсів унаслідок надмірного забруднення довкілля, що обмежує або виключає можливість життєдіяльності людини та провадження господарської діяльності в цих умовах.

Екоцид є злочином з матеріальним складом, його об'єктивна сторона характеризується: 1) діями у вигляді масового знищення рослинного чи тваринного світу, отруєння атмосфери або водних ресурсів, а також інших дій, що можуть спричинити екологічну катастрофу; 2) наслідком у вигляді принаймні небезпеки виникнення екологічної катастрофи; 3) причинним зв'язком між діями і наслідками. Злочин буде закінченим вже з моменту створення загрози настання екологічної катастрофи, яка по черговості є другим наслідком, але за змістом є похідним від первинних наслідків і остаточним, оскільки юридичний склад екоциду за ст.441 КК не включає наслідки у вигляді реального настання екологічної катастрофи.

Суб'єктом даного злочину може бути будь-яка осудна особа, якій виповнилось 16 років. Виходячи ж із його специфіки та можливості вчинення, реально суб'єктом можуть бути службові особи Збройних Сил України або особи, які обіймають інші державні посади, що дають можливість залучення необхідних фінансових, технічних та/або людських чи інших ресурсів для його вчинення. Однак це не виключає можливості вчинення екоциду і іншими суб'єктами, що мають відповідні фінансові, технічні і людські ресурси: вчинення екоциду керівництвом певної приватної юридичної особи з використанням її фінансових можливостей для забезпечення корпоративних інтересів (отруєння навколишнього природного середовища з метою поширення діяльності компанії на певну територію після вилучення цих земель з сільськогосподарського обороту та відселення населення).

Суб'єктивна сторона екоциду характеризується прямим або непрямым умислом, тобто психічне ставлення винного і до діяння, і до його наслідків характеризується умисною формою вини. В такому випадку особа усвідомлює суспільно небезпечний характер своїх дій, передбачає їх суспільно небезпечні наслідки і бажає їх настання (прямий

умисел) або усвідомлює суспільно небезпечний характер своїх дій, передбачає їх суспільно небезпечні наслідки і хоча не бажає, але свідомо припускає їх настання непрямий умисел. При цьому психічне ставлення особи має визначатись не до фактичного настання екологічної катастрофи, якої може і не бути, а до реальності загрози її настання.

Мотив і мета не є обов'язковими ознаками суб'єктивної сторони екоциду, на кваліфікацію не впливають, але можуть бути враховані при розмежуванні екоциду із суміжними злочинами.

Санкція даної статті передбачає покарання у вигляді позбавлення волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років.

5.6. Геноцид (ст. 442 КК)

Геноцид є міжнародним злочином, до якого не застосовуються строки давності, за його вчинення настає кримінальна відповідальність за нормами міжнародного або національного права, незалежно від того, чи є суб'єкт цього злочину посадовою або іншою особою та чи поширюється на нього недоторканість, встановлена окремою державою.

Кодифікованість норм міжнародного права є періоди розвитку міжнародної кримінальної відповідальності за геноцид: а) "нюрнберзький" період пов'язаний зі створенням і діяльністю Нюрнберзького і Токійського трибуналів. У цей період був уперше запропонований термін "геноцид", сформульовані ознаки складу цього злочину та створені передумови для їх юридичного закріплення. Обвинувальний висновок Нюрнберзького трибуналу був першим офіційним документом, в якому вживався термін "геноцид"; б) "постнюрнберзький" період характеризується прийняттям низки міжнародно-правових норм, у яких визначені підстави та принципи кримінальної відповідальності за геноцид. Основними з них є Конвенція ООН "Про запобігання злочину геноциду та покарання за нього" від 9 грудня 1948 року та Конвенція ООН "Про незастосування строків давності до військових злочинів і злочинів проти людства" від 26 листопада 1968 року. Організація Об'єднаних Націй Конвенції "Про запобігання злочину геноциду та покарання за нього" від 9 грудня 1948 року, яка надала геноциду статусу міжнародного злочину та визначила принципи і підстави кримінальної відповідальності за його вчинення "гаазький" період зумовлений створенням і діяльністю Югославського та Руандійського міжнародних трибуналів, які розглядали кримінальні справи щодо геноциду, в ході чого були виявлені проблеми, пов'язані із кваліфікацією цього злочину, призначення покарання за його вчинення та запропоновані шляхи їх вирішення; "римський" період пов'язаний зі створенням постійно діючого органу міжнародної кримінальної юстиції – Міжнародного Кримінального суду, до юрисдикції якого входить геноцид, що надало можливість переслідування цього злочину на міжнародному рівні.

Геноцид був визнаний міжнародним злочином в Резолюції Генеральної Асамблеї ООН від 11 грудня 1946 року. Резолюція 1947 року встановила, що геноцид є міжнародним злочином, який тягне за собою національну та міжнародну відповідальність окремих осіб і держав. 9 грудня 1948 року була прийнята й відкрита для підписання Конвенція про попередження злочину геноциду і покарання за нього, вона набула чинності 1951 року. На основі норм міжнародного права як геноцид можна кваліфікувати лише ті випадки знищення національних, етнічних, расових та релігійних груп, вчинені після набрання чинності Конвенції ООН 1948 року, тобто після 12 квітня 1951 року, а інші подібні діяння, які відбувалися раніше, геноцидом, у правовому розумінні, не можуть бути визнані. Випадки знищення національних, етнічних, расових та релігійних груп, вчинені з 12 квітня 1951 року по 1 вересня 2001 року слід кваліфікувати відповідно до норм міжнародного права.

У Конвенції ООН “Про запобігання злочину геноциду і покарання за нього” зазначається особи, що чинять геноцид чи які - небудь інші діяння (змова з метою здійснення геноциду; пряме і публічне підбурювання до вчинення геноциду; замах на здійснення геноциду; співучасть у геноциді), підлягають покаранню, незалежно від того, чи є вони відповідальними за конституцією правителями, посадовими чи приватними особами (ст. 4).

В якій зазначено, що під геноцидом розуміють дії, які вчиняються з наміром знищити повністю або частково будь-яку національну, етнічну, расову або релігійну групу як таку: вбивство членів такої групи; заподіяння серйозних тілесних ушкоджень чи розумового розладу членам такої групи; навмисне створення для якої-небудь групи таких життєвих умов, які розраховані на повне або часткове фізичне її знищення; заходи розраховані на запобігання народженню дітей у середовищі такої групи; насильницька передача дітей з однієї людської групи в іншу.

Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього (ст. 2) визначає геноцид як дії, що здійснюються з метою знищити повністю або частково певну національну, етнічну, расову чи релігійну групу як таку, що полягає, серед іншого, у вбивстві членів такої групи та заподіянні серйозних тілесних чи психічних ушкоджень членам такої групи. Вбивство; нанесення тяжких тілесних або психічних ушкоджень; навмисне створення життєвих умов, які розраховані на повне або часткове знищення; дії, розраховані на унеможливлення народження дітей; насильницька передача дітей цієї групи іншій.

У Римському статуті (ст. 6) під *геноцидом* розуміють будь-яке з діянь, які вчинено з наміром знищити повністю або частково будь-яку національну, етнічну, расову чи релігійну групу як таку:

- вбивство членів такої групи;
- заподіяння тяжких тілесних ушкоджень або психічної травми членам такої групи;

- умисне створення для такої групи умов життя, розрахованих на її повне або часткове фізичне знищення;
- заходи, спрямовані на запобігання дітонародженню в такій групі;
- насильницька передача дітей цієї групи до іншої групи.

Також визначення злочину геноциду міститься в статті VI Римського статуту Міжнародного кримінального суду. За вчинення воєнних злочинів, геноциду не має строку давності притягнення до відповідальності. Особливістю цих злочинів є те, що відповідальність за їх вчинення несуть конкретні особи, які віддають накази вчинити такі злочинні дії.

В 17.07.1998 р. було прийнято Римський статут Міжнародного кримінального суду (Римський статут МКС). Римський статут МКС є створення постійного судового органу – Міжнародного кримінального суду, який має повноваження здійснювати юрисдикцію стосовно осіб, які вчинили діяння, відповідальність за які передбачена Римським статутом МКС. До таких діянь відносяться злочини геноциду, проти людяності, воєнні злочини, а також злочини агресії, склади яких деталізовано врегульовані Римським статутом МКС у статтях 6–8, а також поправкою, якою його доповнено статтею 8 bis. Міжнародний суд ООН (МС) підтвердив, що норма, яка забороняє геноцид, належить до імперативних норм міжнародного права.

Відповідно до Ст. 3 Конвенції 1948 крім безпосередньо геноциду покаранню підлягають такі діяння: змова з метою вчинення геноциду; пряме та публічне підбурювання до вчинення геноциду; замах на вчинення геноциду та співучасть у ньому. Згідно з Конвенцією особи, звинувачені у злочині геноциду, мають бути піддані суду або в державі, в якій вчинено цей злочин, або таким міжнародним кримінальним трибуналом, що має юрисдикцію щодо тих Договірних Сторін, які визнали юрисдикцію цього суду (ст. 6). У сучасному міжнародному праві також визнано, що будь-яка держава може претендувати на юрисдикцію щодо злочину геноциду незалежно від того, де його вчинено, і незалежно від національності злочинців та їхніх жертв. Сучасні підходи до індивідуальної кримінальної відповідальності за злочин геноциду вироблені у практиці міжнародних кримінальних трибуналів щодо Руанди і колишньої Югославії.

Відповідно до статті 442 КК злочином визнається **геноцид**, тобто діяння, умисно вчинене з метою повного або часткового знищення національної, етнічної, расової чи релігійної групи як такої шляхом: 1) позбавлення життя членів цієї групи; 2) заподіяння членам групи серйозної шкоди; 3) створення для групи життєвих умов, спрямованих на повне чи часткове її фізичне знищення; 4) впровадження заходів, спрямованих на запобігання дітонародженню в такій групі; 5) насильницької передачі дітей з однієї групи в іншу.

Ніякі строки давності не застосовуються до геноциду в частині застосування частини першої статті 442 КК, незалежно від часу його вчинення.

Об'єктом геноциду є безпека існування національних, етнічних, расових та релігійних груп. **Родовим об'єктом** геноциду є міжнародний правопорядок; **видовим** – безпека людства, основним **безпосереднім об'єктом** геноциду є безпека існування національних, етнічних, расових та релігійних груп. **Додатковим обов'язковим об'єктом**, що передбачений ч. 1 ст. 442 КК, є життя, здоров'я, воля, честь і гідність осіб, що належать до національних, етнічних, расових та релігійних груп, додатковим обов'язковим об'єктом злочину, що передбачений ч. 2 ст. 442 КК, є честь і гідність особи.

Потерпілими від геноциду, згідно з ч. 1 ст. 442 КК є члени національної, етнічної, расової чи релігійної групи, на знищення якої спрямоване діяння винних осіб - як громадяни України, так і іноземні громадяни чи особи без громадянства. До найбільш небезпечних сучасних форм дискримінації належать расизм, антисемітизм, нетерпимість стосовно арабів і мусульман, негрофобія, ксенофобія (ворожість до будь-яких іноземців). Видом геноциду є апартеїд - обмеження прав громадян за расовою ознакою.

Національна група (нація) - це така, що історично склалася стійка спільнота людей, для якої характерні спільна територія, економічні зв'язки, своя мова, відмітні особливості побуту, культури духовності.

Етнічна група (етнос) - така, що історична склалася стійка соціальна група людей, для якої характерні єдність культури і духовності, особливості побуту, звичаїв (плем'я, народність, народ). Для неї можуть не бути характерними ознаки, що є визначальними для національної групи (наприклад, євреї тривалий час не мали спільної території, не були пов'язані між собою економічно, багато із них не володіли своєю мовою).

Расова група (раса) - така, що історично склалася група людства, об'єднана спільністю фізичних ознак, що наслідуються (колір шкіри, волосся та розріз очей, форма черепа, зріст тощо), , які дозволять відрізнити такі групи людей від інше лише за своїм зовнішнім виглядом, яким їх наділили природа та обумовлених спільністю походження і початкового розселення.

Релігійна (конфесійна) група - група людей, для якої спільною є сукупність духовних уявлень про надприродні сили та істоти, яким ця група поклоняється (віддає певне вшанування).

Об'єктивна сторона злочину проявляється в суспільне небезпечних діях або бездіяльності, формами якого є умисне вчинення з метою повного або часткового знищення національної, етнічної, расової чи релігійної групи як такої:

- 1) позбавлення життя членів цієї групи;**
- 2) заподіяння членам групи серйозної шкоди.**

Під *серйозною шкодою* слід розуміти заподіяння тяжких тілесних ушкоджень або тілесних ушкоджень середньої тяжкості, вчинення зґвалтування або інших форм сексуального насильства, заподіяння сильного фізичного болю або фізичного чи морального страждання.

3) створення для групи життєвих умов, розрахованих на повне чи часткове її фізичне знищення; Передбачає економічну блокаду групи та позбавлення її реальної можливості забезпечувати для себе достатнє харчування і медичне забезпечення, заборону існування групи за межами невеликої території резервації чи гетто, експропріація землі, що належить групі або її членам, примусове переміщення населення з місця його споконвічного проживання, насильницьке переселення (депортацію) в місцевість, несприятливу для проживання людей, поширення епідемій тощо.

4) впровадження заходів, спрямованих на запобігання дітонародженню в такій групі. Може відбуватися шляхом застосування методів генної інженерії, примусової кастрації і стерилізації, насильницької контрацепції, примушування жінок до вчинення абортів, незаконного позбавлення волі чоловіків групи або створення умов для окремого проживання чоловіків та жінок, заборони шлюбів між членами однієї расової, етнічної чи національної групи тощо. Способом запобігання дітонародженню є і кастрація, яка водночас розглядається як заподіяння тяжких тілесних ушкоджень;

5) насильницька передача дітей з однієї групи в іншу²⁹⁷. Метою цієї передачі звичайно є стирання із пам'яті дитини інформації, що ідентифікує її у власному уявленні як члена певної групи з наступним біологічним розчиненням її нащадків серед представників іншої групи.

Значну частку потерпілих у скоєних росіянами злочинах становлять діти. Уповноважений Верховної Ради з прав людини заявив про 3800²⁹⁸ (дані на момент проведення дослідження) кримінальних проваджень за фактом вчинення подібних злочинів. Однак саме злочин насильницького переміщення українських дітей став підставою для видачі Міжнародним кримінальним судом ордеру на арешт російського президента та вагомою причиною для початку розслідування ймовірного факту вчинення росіянами злочину геноциду, шляхом передачі дітей з однієї групи в іншу.

3 травня 2023 року Організація з безпеки і співробітництва в Європі оприлюднила звіт²⁹⁹ про порушення та недотримання

²⁹⁷ Розвиток галузевого законодавства України: виклики воєнного стану: збірник наукових праць / за заг. ред. О.О. Кота, А.Б. Гриняка, Л.В. Крasiцької. Київ: Алєрта, 2024. 146 с.

²⁹⁸ В Україні розслідують близько 3800 злочинів, вчинених військовими РФ проти дітей. Укрінформ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3854556-v-ukraini-rozsliduut-blizko-3800-zlociniv-vcinenih-vijskovimi-rf-proti-ditej.html>.

²⁹⁹ Moscow Mechanism: "Report on Violations and Abuses of International Humanitarian and Human Rights Law, War Crimes and Crimes Against Humanity, related to the Forcible Transfer

міжнародного гуманітарного права та права прав людини, воєнні злочини та злочини проти людяності, пов'язані з насильницьким переміщенням та/або депортацією українських дітей до російської федерації. Росія здійснює переміщення українських дітей як всередині тимчасово окупованих територій, так і на територію рф і в більшості випадків переміщення дітей супроводжувалось невинуватим тривалим їх перебуванням, необґрунтованими логістичними перешкодами у процесі возз'єднання цих дітей із сім'ями, відсутністю механізмів для відстеження дітей, застосування заходів асиміляції та цілеспрямованого перевиховання.

Для кваліфікації злочину геноциду, вчиненого шляхом насильницької передачі дітей з однієї групи в іншу є наступні ознаки:

1. Дитина або діти належать до конкретної національної, етнічної або релігійної групи (так званої захищеної групи). Об'єктивний критерій характеризує групу як соціально обумовлену, стабільну та постійну, а особи, які до неї належать, майже незворотно та автоматично набувають статусу членів такої групи за народженням. Міжнародна слідча комісія по Дарфуру у своєму звіті від 25.01.2005³⁰⁰ (параграф 494) окреслила, що під національною групою потрібно розуміти тих осіб, які мають характерну ідентичність з точки зору національності або національного походження. У свою чергу суб'єктивний критерій включає в себе самоідентифікацію як члена такої групи або ідентифікацію як члена групи особами, що вчинили злочин геноциду. Звісно встановлення факту наявності у дитини національності та громадянства, набутого з народження, свідчить про її приналежність до певної групи та в цілому задовольняє вимоги об'єктивного критерію. Разом з тим, наявність формального суб'єктивного критерію може і не бути встановлена в конкретному випадку, оскільки навіть до моменту вчинення злочину активна пропаганда з великою ймовірністю змінює самоідентифікацію дитини, зокрема, в контексті приналежності до певної групи, а також ідентифікацію дитини особами, які здійснили її насильницьку передачу. Такі особи можуть сприймати дитину як частину своєї групи, але яка потребує певного перевиховання в дусі традицій, набутих чи нав'язаних цій групі, або зміни статусу, наприклад, набуття громадянства своєї країни. Визначення суб'єктивного критерію повинен враховувати пропаганду як штучний чинник, що спотворює уявлення дітей та злочинців про їх приналежність до певної групи.

2. Учасники насильницької передачі дитини або дітей мали намір знищити повністю або частково, національну, етнічну, расову чи релігійну групу, до якої належить дитина або діти. Злочинні дії

and/or Deportation of Ukrainian Children to the Russian Federation". Warsaw : Organization for Security and Co-operation in Europe, 2023. 97 p. URL: <https://www.osce.org/odihr/542751>.

³⁰⁰ Report of the International Commission of Inquiry on Darfur to the United Nations Secretary-General. Pursuant to Security Council Resolution 1564 of 18 September 2004. Geneva, 2005. 176 p. URL: <https://www2.ohchr.org/english/darfur.htm>.

включають: встановлення та вбивство чоловіків, знищення приватної власності та насильницьке переміщення жінок та дітей, як невід'ємної частини плану.

3. Насильницька передача дітей з однієї групи в іншу мала місце в контексті явної моделі подібної поведінки, спрямованої проти групи, до якої ці діти належать, або якщо така передача могла спричинити знищення цієї групи сама по собі. Суб'єктивна складова елементу також передбачає усвідомлення учасниками насильницької передачі дітей факту наявності зазначеної моделі поведінки, а також того, що їх дії є частиною такої моделі, або що ці дії можуть спричинити знищення групи самі по собі.

4. Учасники злочину геноциду насильницьким шляхом передали одну або більше дітей. Вказаний елемент потребує доведення факту примусу, ступеня залучення особи до процесу насильницького переміщення, а також її уявлення щодо власних дій та наслідків таких дій.

Під терміном «наси́льство» слід розуміти не тільки застосування фізичної сили, але і загрози застосування такої сили або іншого примусу, що спричинений страхом насильства, ув'язнення, психологічного тиску, зловживання владою або використання переваг обстановки примусу, воно повинно мати недобровільний характер, коли постраждалі особи не мають права вибору. Таким чином, відсутність обмежувального тлумачення терміну «наси́льство» фактично дозволяє його прирівняти до терміну «примус». По-друге, учасники насильницької передачі дитини або дітей бажали (прямо або опосередковано) реалізувати таку передачу, а також розуміли, що така передача відбудеться за звичайного перебігу подій.

Важливим аспектом є встановлення форми та виду співучасті особи – учасника насильницької передачі дитини. Доказами співучасті є як дії чи бездіяльність, так і документи або навіть вислови особи. Формами участі осіб у насильницькому переміщенні, які є повністю схожі до ймовірних форм насильницької передачі дітей:

- організація планів або видання наказів на насильницьке переміщення;
- заклики, захоплення або відбір осіб для подальшого переміщення;
- організація або участь у транспортуванні осіб;
- контроль або спостереження за ходом проведення насильницького переміщення;
- не забезпечення переміщених осіб необхідними для проживання умовами при наявності реальної можливості чи обов'язку організувати чи реалізувати таке забезпечення;
- також інші дії, пов'язані з пособництвом, приховуванням або виправданням насильницького переміщення, за умови, що особи, які їх вчиняють, дотримувались загального плану насильницького

переміщення або ідеології, невід'ємною частиною якої є насильницьке переміщення.

Суб'єктивна сторона є: участь у зборах під час обговорення плану або наміру примусового переміщення, участь у підготовці нормативних актів, що мають врегулювати таке переміщення, присутність під час примусового переміщення, часте відвідування території поблизу місця проведення переміщення, публічне оголошення про факт проведення переміщення, що відбудеться або вже відбулося. По-третє, злочин буде вважатись вчиненим з моменту насильницької передачі принаймні однієї дитини. Потребує усвідомлення учасниками злочину того факту, що особи, переміщені насильницьким шляхом, не повернуться на своє початкове місце проживання³⁰¹.

5. Передача дитини або дітей відбулась з однієї групи в іншу. Учасники знали або повинні були знати про те, що передача дитини або дітей відбувається з однієї групи в іншу. Для наявності ознак складу злочину необхідно встановлювали примусове переміщення населення: визначати приналежність переміщених осіб до групи та подальше місце призначення такого переміщення (в межах чи за межами кордону країни, в межах якої традиційно проживала захищена група). Про передачу дитини з однієї групи в іншу можуть свідчити наступні доведені перед судом факти: вилучення дитини у батьків, переміщення її за межі кордону країни традиційного проживання, усиновлення чи опіка дитини представниками групи, що має інші національні, культурні, релігійні характеристики. Ознакою насильницької передачі дитини, як є створення учасниками геноциду умов для подальшої втрати цією дитиною сталого зв'язку з групою свого походження та її перевиховання в дусі традицій та правил, набутих чи штучно нав'язаних іншій групі.

6. Дитина чи діти, що не досягли віку 18 років, а учасники злочину геноциду знали або повинні були знати про це. Дії учасників злочину геноциду як переміщення дітей до спеціальних виховних закладів, передача дітей опікунам чи усиновителям або документальне оформлення громадянства передбачають обізнаність злочинців із віком таких дітей.

Об'єктивна сторона, передбачена ч 1 ст. 442 КК має формально-матеріальний склад: вчинений у формі вбивства і заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, він є закінченим з моменту спричинення суспільно-небезпечних наслідків одному члену національної, етнічної, расової чи релігійної групи; вчинений у формі створення життєвих умов, розрахованих на повне чи часткове її фізичне знищення, скорочення дітонародження чи запобігання йому або насильницької передачі дітей з однієї національної, етнічної, расової чи релігійної групи в іншу, він є

³⁰¹ International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia. Judgment Prosecutor v. Mladen Naletilić and Vinko Martinović (Case No. IT-98-34-T), of 31.03.2003. URL: <https://ucr.irmct.org/scasedocs/case/IT-98-34#eng>.

закінченим з моменту вчинення діяння незалежно від настання суспільно-небезпечних наслідків.

Злочин, передбачений ч. 2 ст. 442 КК має формальний склад і є закінченим з моменту публічного звернення до багатьох осіб із закликами до вчинення геноциду, виготовлення матеріалів із закликами до геноциду з метою їх розповсюдження або розповсюдження таких матеріалів.

Цей злочин вважається закінченим: у перших двох формах — з моменту настання наслідків у вигляді відповідно біологічної смерті та тяжких тілесних ушкоджень, а в інших формах — коли вчинено зазначені діяння.

З **суб'єктивної сторони** злочин характеризується виною у вигляді прямого умислу. Основна складова доведення суб'єктивної сторони злочину геноциду, це доведення загрози втрати групою своєї ідентичності прирівнюється до загрози знищення цієї групи як такої.

Спеціальною ознакою геноциду у перших його п'яти формах є мета - повне або часткове знищення будь-якої національної, етнічної, расової або релігійної групи. Тому дискримінаційні дії, що позбавляють громадян певної групи можливості повністю використовувати свої права і свободи - право на свободу пересування, на підприємницьку діяльність, на судовий захист, на охорону здоров'я, на освіту, на користування і навчання рідною мовою, на розвиток національних культурних традицій, на створення культурних і навчальних закладів національних меншин, на участь у діяльності міжнародних неурядових організацій тощо, але не спрямовані на знищення цієї групи, кваліфікуються за ст. 161 КК.

Метою виготовлення матеріалів із закликами до геноциду є їх розповсюдження. Для таких форм злочину, як публічні заклики до геноциду і розповсюдження матеріалів із закликами до геноциду, мета не є обов'язковою ознакою складу.

Суб'єкт злочину загальний, може бути фізична, осудна особа, яка досягла 16-річного віку. Встановлення загального віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність за геноцид, є цілком виправданим, адже навряд чи особа у віці до 16 років може у повному обсязі розуміти, яким чином слід створювати умови, розраховані на повне чи часткове фізичне знищення групи або застосовувати заходи, спрямовані на скорочення дітонародження та усвідомлювати суспільну небезпеку таких дій. Для складу злочину не має значення, чи вчинено злочин представником так званої титульної нації або національної меншини, європейської раси або негроїдної, віруючим або атеїстом. Так само не має значення, чи належать суб'єкт злочину і потерпілі до однієї раси, національності, етносу, конфесії.

За вчинення геноциду фізичні особи несуть кримінально-правову відповідальність, яка передбачена нормами міжнародного законодавства, вони можуть бути притягнуті до відповідальності

міжнародним трибуналом, міжнародним судом або судом держави. За вчинення інших злочинів, які передбачені міжнародними конвенціями, фізичні особи несуть відповідальність згідно національного кримінального законодавства. При цьому особа у віці від чотирнадцяти до шістнадцяти років, буде підлягати кримінальній відповідальності за вчинення у складі геноциду умисного вбивства та спричинення умисного тяжкого тілесного ушкодження за ст. 115 та (або) ст. 121 КК.

Крім індивідуальної кримінальної відповідальності за геноцид, Конвенція 1948 встановлює міжнародно-правову відповідальність держави за порушення зобов'язань, прийнятих нею в межах цієї Конвенції (ст. 9). Сторона Конвенції може порушувати справу в МС ООН, заявляючи, що інша держава винна у геноциді. Відповідні заяви подавали до МС Боснія і Герцеговина проти Югославії (Сербії та Чорногорії) 1993 та Хорватія проти Сербії 1999. Ст. 8 Конвенції передбачає заходи, спрямовані на перешкоджання вчиненню геноциду. Відповідно до неї держава — учасниця Конвенції може просити у Ради Безпеки ООН санкціонувати застосування військової сили для того, щоб припинити вчинення злочину геноциду в іншій країні.

14.04.2022 Верховною Радою України було ухвалено Заяву «Про вчинення російською федерацією геноциду в Україні». Текст заяви адресований до провідних міжнародних організацій (ООН, Європейського Парламенту, ПАРЕ, Парламентської Асамблеї ОБСЄ, Парламентської Асамблеї НАТО) урядів та парламентів іноземних держав. Містить заклик визнати вчинення рф геноциду українського народу, а також злочинів проти людяності та воєнних злочинів на території України.

Кримінальне правопорушення, передбачений ч. 1 ст. 442 КК може бути вчинений тільки з прямим умислом за наявності спеціальної мети — повного або часткового знищення певної національної, етнічної, расової чи релігійної групи шляхом позбавлення життя членів такої групи чи заподіяння їм тяжких тілесних ушкоджень, створення для групи життєвих умов, розрахованих на повне чи часткове її знищення, скорочення дітонародження чи запобігання йому в такій групі або шляхом насильницької передачі дітей з однієї групи в іншу. У диспозиції ч. 1 ст. 442 КК прямо говориться не тільки про умисний характер дій, але й на їх мету — повне або часткове знищення певної національної, етнічної, расової чи релігійної, тобто мета — обов'язкова ознака суб'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ч. 1 ст. 442 КК.

Геноцид містить дві обов'язкові складові — це сам **фізичний акт** у формі перелічених вище дій і **намір** знищити певну групу людей як таку повністю або частково. Термін "часткове знищення" розуміється як щонайменше суттєва частина захищеної групи, знищення якої матиме вплив на групу в цілому.

Кримінальне правопорушення, передбачений ч. 2 ст. 442 КК може бути вчинений тільки з прямим умислом, хоча його суб'єктивна сторона

не містить вказівку на спеціальну мету. Тим не менш, мета публічних закликів до вчинення геноциду, виготовлення матеріалів із закликами до геноциду або власне розповсюдження таких матеріалів полягає у тому, щоб шляхом поширення їх серед населення чи його окремих категорій схилити певну кількість осіб до вчинення геноциду, тобто, викликати у них бажання повного або часткового знищення національної, етнічної, расової чи релігійної групи.

Розмежування геноциду із суміжними кримінальними правопорушеннями здійснюється за ознакою суб'єктивної сторони, яка проявляється у формі мети повного або часткового знищення національної, етнічної, расової чи релігійної групи. Мета виступає основним критерієм для розмежування геноциду і диверсії (ст.113 КК), умисного вбивства (ст.115 КК), умисного тяжкого тілесного ушкодження (ст.121 КК), терористичного акту (ст.258 КК), порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності або ставлення до релігії (ст.161 КК), порушення законів та звичаїв війни (ст.438 КК).

Складовими геноцидальних практик російської федерації проти Українського народу є: 1. *Популіцид* – фізичне знищення українців, тих хто не готовий відмовлятися від власної української ідентичності. (є масові вбивства цивільного населення в рамках політики держави-агресора). 2. *Ідентоцид* – стирання національно-культурної ідентичності Українського народу. (систематичне, планомірне впровадження стандартів освіти російської федерації в українських закладах освіти на тимчасово окупованих територіях; заборона використання української мови та україномовних книг, знищення таких книг, невідкладне запровадження освіти російською мовою та з російським ідеологічним спрямуванням; політична пропаганда, політичні переслідування на тимчасово окупованих територіях; практика незаконного позбавлення волі, переміщення громадян України, особливо дітей, на територію рф. 3. *Урбіцид* – знищення міст як соціокультурних просторів, осередків виробничих, побутових, культурних відносин.

Прямі та публічні заклики до вчинення діянь, передбачених ч.1 ст. 438 КК, проголошені з метою повного або часткового знищення національної, етнічної, расової чи релігійної групи як такої, а також виготовлення матеріалів із закликами до вчинення таких діянь з метою їх розповсюдження або розповсюдження таких матеріалів.

Прямий заклик – це найбільш радикальна, явна форма словесного впливу на поведінку суб'єкта, що містить дієслово спонукального наказового способу. *Публічні заклики*, які повідомляються багатьом особам в їх присутності або із застосуванням технічних засобів масового інформування (наприклад, виступ по радіо чи телебаченню). Під *матеріалами* слід розуміти будь-які матеріальні носії інформації: друковану і рукописну продукцію, аудіо- і відеокасети, дискети, лазерні диски тощо. Поняттям «виготовлення» охоплюються первинне створення матеріалів, внесення змін до них, а також їх розмноження для

розповсюдження. Розповсюдження матеріалів - будь-яке їх відчуження іншим особам або розміщення для самостійного ознайомлення з ними (наприклад, розклеювання листівок і плакатів, розміщення в Інтернеті).

Публічні заклики до геноциду — це такі заклики, що повідомляються багатьом особам у їх присутності або із застосуванням технічних засобів масового інформування (наприклад, виступ по радіо чи телебаченні). Під матеріалами слід розуміти будь-які матеріальні носії інформації, друковану і рукописну продукцію, аудіо- та відеокасети, дискети, лазерні диски. Поняттям «виготовлення» охоплюються первинне створення матеріалів, внесення змін до них, а також їх розмноження та розповсюдження. Розповсюдження таких матеріалів— будь-яке їх відчуження іншим особам або розміщення для самостійного ознайомлення з ними (наприклад, розклеювання листівок і плакатів, розміщення в інтернеті).

Санкція статті по ч.1. передбачає покарання у вигляді позбавлення волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років або довічним позбавленням волі, а в ч. 2 караються позбавленням волі на строк від трьох до семи років.

5.6. Найманство (ст. 447 КК)

Родовим об'єктом найманства є мир, міжнародний правопорядок та зовнішньополітична безпека України. Основним безпосереднім об'єктом злочину виступає мирне співіснування держав, а також стабільність міжнародних відносин. Додатковими факультативними об'єктами найманства є: 1) регламентовані міжнародним правом засоби і методи ведення війни; 2) законні формування національних збройних сил; 3) суспільні відносини у сфері підприємницької, банківської і фінансової діяльності; 4) інтереси державних і недержавних організацій, де найманець служить за договором або контрактом; 5) інтереси неповнолітнього.

3 об'єктивної сторони злочин виражається у таких формах:

1. вербування найманців – безпосереднє наймання, тобто запрошування і набір добровольців для участі у збройних конфліктах інших держав або у насильницьких діях, спрямованих на повалення державної влади або порушення територіальної цілісності, а також створення із них певних груп, загонів, банд, формувань, також це набір громадян третьої країни для участі у збройному конфлікті за певну винагороду, який може виражатись у записуванні бажаних, агітації, направленні до місця навчання чи дислокації, укладенні угоди про оплачувану участь найманця у збройному міждержавному конфлікті чи воєнних чи бойових діях;

2. фінансування найманців – це забезпечення їх коштами в національній валюті України чи в іноземній валюті для виплати матеріальної винагороди, закупівлі для них зброї, військової техніки чи

іншого майна, використання під час вчинення злочинів, створення матеріальної бази для навчання, вербування і використання найманців у збройному конфлікті чи воєнних діях, відкриття рахунків у банках на осіб, які є найманцями, виплата їм грошової чи іншої винагороди, виділення засобів на утримання найманців, виплата одноразової допомоги чи регулярної винагороди, компенсація витрат на транспорт;

3. матеріальне забезпечення найманців – постійне тилове забезпечення або разове чи кількаразове надання їм обмундирування, спорядження, засобів зв'язку, харчування, медикаментів, зброї, боєприпасів, засобів пересування та зв'язку, засобів захисту від зброї масового знищення, створення для них навчальних баз, полігонів, шпиталів;

4. навчання найманців – проведення спеціальних занять із метою оволодіння ними найбільш ефективними формами, способами, методами, тактикою ведення бойових дій, а також передача їм знань, навичок і вмінь щодо використання зброї і військової техніки, планування і забезпечення бойових та інших насильницьких дій, аналізу й оцінки тактичної та оперативної обстановки, управління підлеглими, взаємодії і прийняття рішень;

5. використання найманців у збройних конфліктах, воєнних або насильницьких діях – безпосереднє залучення найманців до виконання бойових завдань під час збройних конфліктів, воєнних або насильницьких дій, а також для участі у військових переворотях, захопленнях важливих об'єктів чи заручників, убивствах політичних діячів, диверсіях, актах тероризму на території інших держав, направлення їх до місця ведення воєнних дій, віддання наказів про ведення цих дій, керівництво діями формувань, їх підрозділів чи окремих найманців, проведення терористичних і диверсійних акцій чи у воєнних діях, пов'язаних із веденням агресивної війни;

6. участь найманця у збройному конфлікті, воєнних або насильницьких діях – індивідуальна або спільна з іншими діяльність найманця з виконання бойових завдань, що ставлять перед ним особи, які здійснювали вербування, фінансування, матеріальне забезпечення чи навчання найманця або від яких залежить отримання ним матеріальної винагороди.

Злочин вважається закінченим з моменту вчинення хоча б однієї із зазначених у диспозиції коментованої статті дій.

Суб'єктом злочину, передбаченого ч. 1 ст. 447 КК, є загальний суб'єкт, тобто осудна особа, яка досягла 16-річного віку. Суб'єктом злочину, передбаченого ч. 2 ст. 447 КК, є тільки найманець, який є громадянином України.

Відповідно до примітки до ст. 447 КК, найманець – це особа, спеціально завербована в Україні чи за її межами для того, щоб брати на території України чи території інших держав участь у збройному конфлікті, воєнних або насильницьких діях, спрямованих на

наси́льницьку зміну чи повале́ння консти́туційного ладу, захо́плення державної влади, перешко́джання дія́льності о́рганів державної влади чи пору́шення тери́торіальної цілі́сності; бере участь у воєнних або наси́льницьких діях з метою одержання будь-якої особистої вигоди; не є ні громадянином (підданим) сторони, що перебуває у конфлікті, ні особою, яка постійно на законних підставах проживає на території, яка контролюється стороною, що перебуває у конфлікті; не входить до особового складу збройних сил держави, на території якої здійснюються такі дії; не послана державою, яка не є стороною, що перебуває у конфлікті, для виконання офіційних обов'язків як особи, яка входить до складу її збройних сил.

Таким чином, найманець – це спеціально завербована особа, як правило, за кордоном, для фактичної безпосередньої участі у воєнних діях; не має прямого юридичного зв'язку зі сторонами, що перебувають у конфлікті; отримує матеріальну винагороду у більш значному розмірі, порівняно з особовим складом збройних сил сторони, яка його завербувала.

Найманець відрізняється від комбатанта – учасника збройного конфлікту на законних підставах: солдата, сержанта чи офіцера, який служить у збройних силах тієї або іншої конфліктуючої сторони за призовом, контрактом, а також добровільно, має відповідні документи, особистий номер і військову форму. Комбатант може не бути громадянином тієї держави, якій належать збройні сили. Крім того, комбатантами є також партизани, які мають відповідні документи та розпізнавальні знаки, і добровольці, які воюють з ідейних чи моральних міркувань. Не можуть визнаватися найманцями особи, які безпосередньо не беруть участі у воєнних діях (медичний персонал, духовенство, журналісти), особи, які працюють технічними інструкторами, радниками, пілотами транспортних літаків, а зброю носять лише для самозахисту.

З суб'єктивної сторони злочин характеризується прямим умислом. Це означає, що особа повинна усвідомлювати суспільну небезпечність дій по вербуванню, фінансуванню, матеріальному забезпеченню, навчанню найманців або їх використанню у військових конфліктах чи діях і бажати вчинення цих дій.

Вербування, фінансування, матеріальне забезпечення і навчання найманців є кримінально караними лише у разі, коли вони вчинені з **метою** використання їх у збройних конфліктах, воєнних або наси́льницьких діях, спрямованих на наси́льницьку зміну чи повале́ння консти́туційного ладу, захо́плення державної влади, перешко́джання дія́льності о́рганів державної влади чи пору́шення тери́торіальної цілі́сності.

Для такої форми об'єктивної сторони злочину, як використання найманців, наявність спеціальної мети не є обов'язковою ознакою, достатньо того, щоб винний усвідомлював факт використання осіб, які

відповідають ознакам найманців, для виконання бойових завдань під час збройних конфліктів, воєнних або насильницьких дій.

Кваліфікуючими ознаками злочину є:

1. вчинення злочину службовою особою з використанням службового становища. Відповідно до положень КК, службовими особами є особи, які постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням здійснюють функції представників влади чи місцевого самоврядування, а також обіймають постійно чи тимчасово в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на державних чи комунальних підприємствах, в установах чи організаціях посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, або виконують такі функції за спеціальним повноваженням, яким особа наділяється повноважним органом державної влади, органом місцевого самоврядування, центральним органом державного управління із спеціальним статусом, повноважним органом чи повноважною особою підприємства, установи, організації, судом або законом;

2. настання наслідків у вигляді загибелі людини – це спричинення смерті хоча б одній особі.

Найманець звільняється від кримінальної відповідальності за дії, передбачені частиною четвертою статті 447 КК (участь у збройному конфлікті, воєнних або насильницьких діях), якщо він до притягнення до кримінальної відповідальності добровільно припинив участь у збройному конфлікті, воєнних або насильницьких діях та повідомив про свою участь у конфлікті, воєнних або насильницьких діях або іншим чином сприяв припиненню або розкриттю злочинів, передбачених частинами першою, другою та третьою статті 447 КК, якщо в його діях немає складу іншого злочину.

Санкція даної статті передбачає покарання у вигляді позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років; від семи до дванадцяти років з конфіскацією майна або без такої; від десяти до п'ятнадцяти років або довічним позбавленням волі з конфіскацією майна або без такої.

ВИСНОВКИ

Результати наукового пошуку щодо розкриття досліджуваної проблеми надали можливість зробити ряд узагальнень, що акумулюються у наступних положеннях:

1. Аналіз наукових позицій вчених щодо розуміння безпеки її співвідношення з іншими спорідненим поняттями орієнтує на множинність її інтерпретацій, зокрема як: соціального явища; атрибуту, властивості чи якості об'єкта і суб'єкта чи їх стану, що мінімізує наявність або можливість виникнення небезпечних подій та настання їх несприятливих наслідків; умови діяльності або системи заходів, що забезпечують захист об'єкта від небезпечних впливів; соціальної мети, що спрямована на стійкий і прогресивний їх. Множинність таких інтерпретацій зумовлена тим, що безпека, як правило, визначається в контексті певного дослідження, або реально існуючого феномену.

Розуміння безпеки як нормального існування явищ та процесів необхідно відрізняти від інших форм їх існування, що можливо за критерієм діалектичної нерозривності, але розрізнення, взаємозв'язків, взаємопереходів безпеки-небезпеки.

При дослідженні державної політики у сфері безпеки доцільним є використання не одного, а сукупності методологічних підходів, що обґрунтовується складністю самих явищ безпеки та державної політики, які складають такі підходи, як діяльнісний, функціональний, порівняльно-правовий, системний тощо.

Діяльнісний підхід проявляється у дослідженні динаміки явища, з урахуванням його змінюваності, гнучкості та процедурності. Системний підхід виходить із самої складності явища, що є взаємодіючою сукупністю безлічі елементів: державного управління, державної політики, суб'єктів, процедур, норм тощо. Функціональний підхід надає можливість ураховувати напрями впливу при проведенні державної політики у сфері безпеки. Основу порівняльно-правового підходу становить порівняння вже досліджених явищ для виявлення розбіжностей та схожостей подібних один одному явищ, і аксіологічний підхід, що будується на визначенні безпеки як позитивного, цінного явища для особи суспільства та держави.

2. Плюралізм інтерпретацій поняття «безпека» в соціально-гуманітарних науках зумовлений: об'єктивною складністю безпеки як феномену дійсності; її зв'язками з різними природничими, технічними, соціальними явищами та процесами; особливостями осмислення поняття «безпека» в різних соціально-гуманітарних науках; проблемами формування як міждисциплінарного його визначення, так і загального розуміння в межах окремих наук. У цьому контексті безпека розуміється як: соціальне явище; атрибут об'єкта і суб'єкта; стан об'єкта, що

виключає наявність або можливість настання небезпечних подій та їх несприятливі наслідки; властивість або критерій якості соціальної системи; умови діяльності; система заходів, що забезпечують захист об'єкта від небезпечних впливів; соціальна мета, що виражається через сукупність внутрішніх зв'язків системи і спрямована на її стійкий і прогресивний розвиток; діяльність уповноважених державних органів та інших суб'єктів, мова про які йде у третьому розділі дослідження.

3. Попри всі відмінності в розумінні безпеки, загальним є те, що у: – «статичному» розумінні безпека розглядається у співставленні з певними об'єктами (матеріальними і нематеріальними суб'єктами) як їх характеристика;

– «динамічному» розумінні безпека пов'язується з певною діяльністю, спрямованою на безпеку, інакше кажучи, на забезпечення її безпеки;

– безпека та її забезпечення в різних варіаціях співвідносяться з існуванням, розвитком, цілісністю, незалежністю, спокоєм об'єкта безпеки та відсутністю небезпеки;

– безпека і небезпека мають взаємозалежні виміри, відносні одне до одного значення. Так, безпека – це відсутність небезпеки, небезпека за своїм впливом на безпеку – гранична, неприпустима, надмірна, мінімальна, обмежена до прийнятного рівня.

Для розуміння безпеки важливим є її нерозривність з небезпекою, дуалістичність характеристики об'єкта безпеки як його нормального існування та наявності чи можливості небезпеки такому існуванню, диференціації безпеки та її забезпечення. Зазначене має суттєве значення й для інтерпретації забезпечення безпеки.

Проблеми правової безпеки та її забезпечення потребують подальшого наукового осмислення і не тільки в напрямі з'ясування загального з їх міждисциплінарним розумінням, але й виявлення своєрідності саме правового розуміння, його імплементації в понятійно-категоріальний апарат юридичної науки, зокрема через співвідношення з такими традиційними юридичними науковими конструкціями, як правопорядок, злочинність, правовий вплив, правове регулювання, функції права та держави, гарантії тощо.

4. Законодавчі дефініції безпеки на відміну від інших її дефініцій характеризують безпеку як своєрідне явище, що регулюється правом, закріплюється в текстах нормативно-правових актів з використанням юридичної техніки, а тим самим дозволяють визначити властивості безпеки як предмету правового регулювання, забезпечити єдність та варіативність розуміння безпеки в процесах правотворчості, правозастосування та правореалізації норм права, що регулюють суспільні відносини у сфері безпеки тощо.

Аналіз множини законодавчих дефініцій безпеки надав можливість виокремити не тільки загальні ознаки законодавчих формулювань безпеки як легальних дефініцій у співставленні з

науковими визначеннями, але й нормативно закріплені особливі ознаки безпеки з їх диференціацією залежно від того до якого роду явищ або їх властивостей відноситься безпека (стан, заходи, відсутність, характеристика, властивість, захист, здатність, спроможність, межі, процес, діяльність, відповідність), а також спеціальних ознак, що залежать від природи цих явищ та є конкретним предметом правового регулювання (ризиків, загрози, галузь цивільної авіації, повітряний транспорт, радіаційний вплив, норми, правила, стандарти, інтереси людини і громадянина, суспільства та держави тощо).

5. Теоретико-правове усвідомлення законодавчих термінів «безпека», «безпека об'єктів, процесів», «охорона» і «захист» фіксує:

- багатоманітність значень термінів безпеки та її забезпечення у вітчизняному законодавстві та міжнародно-правових документах, їх використання для позначення таких властивостей різних соціальних явищ і процесів, як захищеність від загроз або стан такої захищеності, відсутність небезпек, стан ризиків, а також безпеки об'єктів, процесів та її забезпечення, видів, характеристик і складових безпеки тощо;

- інтерпретацію терміна «забезпечення» у законодавстві переважно як комплексу, сукупності заходів чи дій, що спрямовані на досягнення відповідності певної діяльності визначеним нормам, правилам, вимогам, тоді як термін «забезпечення безпеки» в різних варіантах його використання орієнтований, передусім, на запобігання загрозам, небезпекам, впливам негативних факторів;

- те, що у безпековій інтерпретації «охорона» і «захист» розглядаються як форми забезпечення безпеки, причому якщо охорона є комплексом, сукупністю заходів, способів і засобів, діянь тощо, спрямованих на попередження, протидію чи припинення загроз (небезпек) суб'єктам чи об'єктам охорони, то захист, окрім цього, передбачає й зміцнення, покращення станів об'єктів, суб'єктів тощо в тих сферах їх існування, на які впливають чи можуть впливати вірогідні негативні фактори.

Удосконалення законодавчої техніки щодо використання в законодавстві безпекової термінології потребує подальших наукових досліджень з метою з'ясування загального, особливого та специфічного між її складовими.

6. Проведений аналіз нормативно-правового матеріалу щодо забезпечення безпеки свідчить про відсутність єдності у законодавчих термінах забезпечення як безпеки, що зумовлено як широким спектром суспільних відносин, які є предметом правового регулювання, так і з відносністю поняття самої безпеки та відсутністю єдності поглядів на її визначення в нормативно-правових актах і науковій літературі.

Виокремлення спільного та відмінного у визначенні безпеки можна використати для подальшої уніфікації власне нормативно-правового розуміння безпеки з метою більш ефективного правового регулювання безпекового напрямку.

7. Під засадами державної політики у сфері безпеки пропонується розуміти основні правила, концептуальні положення, вихідні ідеї, на яких ґрунтується існуюча у суспільстві система забезпечення безпеки. Диференціація засад державної політики у сфері безпеки дозволяє виокремити за критеріями свого походження теоретичні, правові, організаційні, економічні, політичні, організаційні засади тощо. При цьому, якщо аналізувати правові засади, то за характером свого походження вони можуть бути поділені на доктринальні та нормативні, що дає можливість більш повно зрозуміти їх сутність і регулятивне значення. В межах кожної групи засад державної політики у сфері безпеки доцільно виокремлювати відповідний зміст, завдяки якому відбувається характеристика засадничих положень, висвітлюються способи та форми прояву тієї чи іншої засади, що закладає частинку фундаменту для подальшої аналітики ефективності та цілеспрямованості функціонування державної політики у безпековій сфері.

8. Надано авторське визначення поняття суб'єктів державної політики у сфері національної безпеки, під якими варто розуміти сукупність державних та недержавних учасників (фізичних та юридичних осіб) національної безпекової та оборонної політики держави, діяльність яких спрямована на формування, реалізацію та забезпечення стратегії розвитку країни в цілому.

Виявлено ознаки суб'єктів державної політики у сфері національної безпеки, що з огляду на загальнотеоретичні положення правовідносин, є спільними для усіх учасників формування, реалізації та забезпечення такого роду політики. Зокрема, до них (ознак) варто віднести наступні: правосуб'єктність, активність, цілеспрямованість, наявність ресурсної бази для здійснення поставлених задач, безпосереднє вирішення завдань та подолання конфліктів, взаємодія між суб'єктами встановленої політики.

Встановлено, що державна політика у сфері національної безпеки має доволі широке коло суб'єктів, що покликані її формувати, реалізовувати та забезпечувати. При цьому варто врахувати, що деякі із них можуть комбінувати усі функціональні властивості і таким чином виконують усі три призначення.

Тим не менш, до суб'єктів формування державної політики у сфері національної безпеки відносять: Верховну Раду України, Президента України, Кабінет міністрів України, Раду національної безпеки та оборони України, її апарат, Національний інститут стратегічних досліджень, Міністерство внутрішніх справ України, Міністерство оборони України, Національний координаційний центр кібербезпеки, координаційний орган з питань розвідувальної діяльності, державні органи (зокрема, центральні органи виконавчої влади), інституції громадянського суспільства, а також можуть залучатися іноземні експерти.

Щодо питання системи суб'єктів, які здійснюють реалізацію та забезпечення державної політики у сфері національної безпеки, то теорії відносно їх класифікації у правовій науці є неоднозначними та дискусійними, що відображається на плюралізмі наукових поглядів критеріїв їх поділу, мова про які йшла у розділі 1. Відтак, за різними критеріями до суб'єктів реалізації та забезпечення державної політики у сфері національної безпеки можна віднести як органи державної влади в особі Верховної Ради України, Президента України, Збройних Сил України, Кабінету Міністрів України та відповідних міністерств (Міністерство оборони України, Міністерство внутрішніх справ України), Державної спеціальної служби транспорту, Національної гвардії України, Національної поліції України, Державної прикордонної служби України, Державної міграційної служби України, Державної служби України з надзвичайних ситуацій, Служби безпеки України, Антитерористичного центру при Службі безпеки України, Служби судової охорони, Управління державної охорони України, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, Апарату Ради національної безпеки і оборони України, розвідувальних органів України, центральних органів виконавчої влади, що забезпечують формування та реалізацію державної військово-промислової політики, правоохоронні органи, органи місцевого самоврядування, освітні та наукові установи, вищі (військові) навчальні заклади, а також заклади вищої освіти із специфічними умовами навчання, так і суб'єктів приватного спектру спрямування, зокрема: громадські та політичні організації, рухи, недержані юридичні особи й громадяни.

9. Правова охорона як функція правового регулювання, насамперед, має превентивний, попереджувальний характер, спрямовується на правове регулювання суспільних відносин, забезпечення їх нормального функціонування та недопущення загроз щодо них. У разі порушення їх нормального існування – на припинення та відновлення правопорушення, а отже, відновлення безпекового стану. Кримінально-правова охорона є одним із видів правової охорони за її формою, поряд з іншими – конституційною, адміністративною, цивільною тощо.

10. Під кримінально-правовою охороною потрібно розуміти «заходи щодо збереження існуючих суспільних відносин та інтересів і утримання громадян від злочинних посягань шляхом визначення в кримінальному законі небезпечних для особи, суспільства та держави злочинних діянь і встановлення за їх вчинення кримінальних покарань та інших заходів кримінально-правового характеру».

Об'єкт злочину та об'єкт кримінально-правової охорони безпеки – поняття хоча і схожі, проте не тотожні. Вони можуть існувати паралельно, тобто об'єкт правової охорони безпеки в один із моментів може бути одночасно і об'єктом злочину. Об'єкт правової охорони безпеки – це завжди абстрактні суспільні відносини, об'єктом же

злочину виступають конкретно існуючі суспільні відносини між передбаченими нормами права та реально існуючими суб'єктами права.

11. Аналіз визначень державної політики у вітчизняній науковій літературі свідчить про наявність широкого спектру визначень державної політики і варіантів її розуміння, проте кожна точка зору ґрунтується на відповідному критерії, або висвітлює певний концептуальний аспект. Все це дає змогу констатувати, що питання поняття та змісту державної політики постійно перебувають в центрі уваги науковців, які намагаються охопити всі аспекти державної політики: процес, інститут, інструмент, модель, мету, напрям тощо.

З огляду на плюралізм інтерпретацій поняття державної політики найчастіше вона визначається як особлива суспільна діяльність, що відрізняється від природних процесів, технічної діяльності через інші, пов'язані з діяльністю поняття, такі як дії, мета, напрям, засоби, суб'єкти, функції, процес, відносини, інститути, програми тощо.

Разом з тим аналіз таких визначень дозволяє зробити висновок, що основою для розуміння державної політики є її інтерпретація саме через поняття діяльності, оскільки всі інші зазначені вище поняття не існують поза нею, а, відповідно, можуть бути інтерпретовані на основі цього поняття як певні її характеристики, складові або види тощо.

Наведені положення не є дефініціями поняття «державна політика», адже не дають цілісного уявлення про сам процес. Вони радше є її характеристиками, основними моментами, які допомагають зрозуміти суть державної політики, виокремивши її складові. Склавши їх до купи, ми зможемо отримати цілісну картину цього багатоаспектного явища.

В перспективі досліджень державної політики перевагу потрібно надати основним науковим напрямам теоретико-методологічних досліджень державної політики щодо вивчення супроводжуючих її інституцій, процедур, норм, моделей і мотивів поведінки учасників цих процесів та можливостям становлення їхньої соціальної взаємодії у формуванні державно-політичних процесів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Balkin J.M. Understanding Legal Understanding: The Legal Subject and the Problem of Legal Coherence *The Yale Law Journal*. Vol. 103, No. 1, Oct., 1993 URL: <http://www.yale.edu/lawweb/jbalkin/articles/understanding-legalunderstanding.pdf> (дата звернення: 22.08.2024).
2. Subjet of law URL: <https://www.lawinsider.com/clause/subject-of-law> (дата звернення: 22.08.2024).
3. Авакян Т.А. Суб'єкти й форми реалізації державної політики у сфері внутрішніх справ *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2015. № 1. С. 37-43.
4. Авдєєв О.О. Геноцид як найтяжчий міжнародний злочин в контексті збройної агресії російської федерації. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2023. № 1 (28). С. 134-140.
5. Актуальні питання кримінально-правової кваліфікації, документування та розслідування колабораціонізму : матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Одеса, 21 липня 2023 р.). Одеса : Видавництво «Юридика», 2023. 256 с.
6. Аль-Захарна М.С. Міжнародно-правова відповідальність індивідів за злочин геноциду : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. Київ, 2001. 21 с.
7. Андрейченко С.С. Принципи міжнародного кримінального права. *Теорія та практика міжнародного кримінального права: підручник / Зелінська Н.А., Андрейченко С.С., Дрьоміна-Волок Н.В., Коваль Д.О.*; за ред. проф. Зелінської Н.А. Одеса: Фенікс, 2017. 582 с.
8. Андріяш В.І. Державна політика: концептуальні аспекти визначення. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2013. № 9. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=626>.
9. Антонюк Н. Державна зрада і колабораційна діяльність. *Слово Національної школи суддів України*. 2021. № 4. С. 56–68.
10. Базов В.П. Кримінальна відповідальність за порушення законів та звичаїв війни (аналіз складу злочину) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2009. 21 с.
11. Берзін П. С. Механізм кримінально-правового регулювання: загальнотеоретичні аспекти. *Право і громадянське суспільство*. 2014. № 1. С. 46 URL: <http://lcslaw.knu.ua/index.php/item/168-mekhanizm-kryminalno-pravovoho-rehulyuvannya-zahalnoteoretychni-aspekty-berzin-p-s>.
12. Бондаренко М. С. Контекстуальні та спеціальні елементи складів воєнних злочинів: С. 20–23. URL: <https://cutt.ly/KwyXu5D8>.
13. В Україні розслідують близько 3800 злочинів, вчинених військовими РФ проти дітей. *Укрінформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3854556-v-ukraini-rozsliduut-blizko-3800-zlociniv-vcinenih-vijskovimi-rf-proti-ditej.html>.

14. Герасименко М.М. Деякі аспекти притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення геноциду. *Вісник пенітенціарної асоціації України*. 2020. № 1. С. 130–136

15. Державна політика : підручник / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України за ред. Ю.В. Ковбасюк, К.О. Ващенко, Ю.П. Сурмін та ін. Київ : НАДУ, 2014. С.19.

16. Державна політика забезпечення національної безпеки України: основні напрямки та особливості здійснення : монографія / Криштанович М.Ф., Пушак Я.Я., Флейчук М.І., Франчук В.І. Львів : Сполом, 2020. С. 38 – 39.

17. Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 6 серп. 2014 р. № 385. *Офіційний вісник України*. 2014. № 70. Ст. 1966.

18. Дімітрова Є.В. Суб'єкти та об'єкти державної кадрової політики. *Вісник НУЦЗ України. Серія: Державне управління*. Харків. 2019. 1(10). С. 340 – 342;

19. Дудоров О.О., Мовчан Р.О. Відповідальність за пособництво державі-агресору: проблеми кваліфікації та вдосконалення кримінального закону. *Вісник асоціації кримінального права*. 2022. Том 2 (№ 18).

20. Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Кримінальне право: навч. посіб. / за заг. ред. М.І. Хавронюка. Київ : Ваїте, 2014. 944 с.

21. Єрмоменко Я.С., Гаріна Д.А., Гельдт С.В., Онищенко Ю.М. Военні злочини Росії під час війни з Україною та юридична відповідальність за скоєне. Львів: 2022. 931 с.

22. Завальний А.М. Юридичні факти в сфері здійснення правоохоронної діяльності : дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 Київ, 2007. С. 113 – 114.

23. Загальна декларація з прав людини від 10 грудня 1948 року. *Права людини і професійні стандарти для юристів в документах міжнародних організацій / упоряд. Т. Яблонська*. 3-тє вид., доп. і перероб. К.: Сфера, 2002. С. 9 – 12.

24. Загальна теорія держави і права: [Підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів] / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; За ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О.В. Петришина. Харків: Право, 2011. С. 339.

25. Закон «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо забезпечення протидії несанкціонованому поширенню інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчиненому в умовах воєнного або надзвичайного стану» від 24.03.2022 р. : URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2160-20#n10>

26. Закон «Про внесення змін до статті 114-2 Кримінального кодексу України щодо удосконалення відповідальності за несанкціоноване розповсюдження інформації про засоби протидії збройній агресії

Російської федерації» від 01.04.2022 р. : URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2178-20#n5>

27. Закон України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України в умовах дії режиму воєнного стану» від 03.03.2022 р. № 2113-IX : URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2113-20#n7>

28. Закон України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України в умовах дії режиму воєнного стану» від 03.03.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2113-20#n7>

29. Закон України «Про державну таємницю» від 21.01.1994 р. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3855-12/print1389895678219646>.

30. Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15.04.2014 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text>

31. Закон України «Про Збройні Сили України» від 06.12.1991 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12#Text>

32. Закон України «Про Кабінет Міністрів України» від 27 лютого 2014 року № 794-VII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18#Text> (дата звернення: 20.08.2024).

33. Закон України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 року № 2469-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 20.08.2024).

34. Закон України «Про оборону України» від 06.12.1991 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text>

35. Закон України «Про фізичний захист ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання» від 19.10.2000 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2064-14#Text>

36. Закони і звичаї війни: звідки вони беруться і про що в них йдеться. URL: <http://bug.org.ua/article/zakony-i-zvychayi-vijny-zvidky-vony-berutsya-i-pro-shho-v-nyh-jdetsya-651303/>

37. Закону України «Про вищу освіту» від 1 липня 2014 року № 1556-VII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (дата звернення: 29.08.2024).

38. Звід відомостей, що становлять державну таємницю: Наказ СБУ від 12 серпня 2005 р. № 440 зі змінами. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0902-05> (дата звернення: 21.12.2023).

39. Злочини проти миру та безпеки людства: генезис, еволюція, сучасна регламентація у кримінальному праві та законі [Текст] : монографія / С.М. Мохончук ; Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». Харків : Право, 2013. 526 с.

40. Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку [Текст] : монографія / Романюк Б.В., Бантишев О.Ф. Київ : Крок, 2018. 234 с.

41. Злочинна колаборація в умовах збройної агресії: практич. порадник з кримінально-правової оцінки та розмежування / за заг. ред. В.В. Малука. Київ : Алерта, 2023. 312 с.

42. Зубанський М. Проблематика розуміння законодавчої конструкції «закони та звичай війни» в контексті статті 438 Кримінального кодексу України. *Теоретико-прикладні проблеми правового регулювання в Україні*: мат-ли V Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Львів, 10 груд. 2021 р.) / за заг. ред. І. В. Красницького. Львів: Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2021. С. 248–251.

43. Зубчик Ю.В. Суб'єкти правових відносин: теоретичні інтерпретації : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2013. С. 70 – 71.

44. Іськів І.Я. Державна політика у сфері забезпечення національної безпеки України: Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань 28 «Публічне управління та адміністрування» за спеціальністю 281 «Публічне управління та адміністрування». – Житомир: Державний університет «Житомирська політехніка», 2023. – 215 с.

45. Козюбра М.І. Верховенство права в Україні. URL: <https://npu.edu.ua/media/kunena/attachments/legacy/files/03.pdf>

46. Конвенція ООН «Про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства» від 26.11.1968 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_168

47. Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього від 9 грудня 1948 року. *Права людини і професійні стандарти для юристів в документах міжнародних організацій* / упоряд. Т. Яблонська. 3-тє вид., допов. і переробл. К.: Сфера, 2002. С. 182 – 185.

48. Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 року. *Права людини і професійні стандарти для юристів в документах міжнародних організацій* / упоряд. Т. Яблонська. 3-тє вид., доп. і перероб. К.: Сфера, 2002. С. 46 – 58.

49. Кононенко С.В., Власюк О.С. Актуальні аспекти вдосконалення моделі національної безпеки. *Стратегічна панорама*. 2017. № 1. С. 17–23.

50. Конституція України від 28.06.1996. *Відомості Верховної Ради України*, 1996, № 30, ст. 141 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 20.08.2024).

51. Кончук Н.С. Кримінальна відповідальність за державну зраду : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08; Львів. держ. ун-т внутр. справ. Львів, 2019. 217 с.

52. Корнієнко В.П. Соціально-правова характеристика діяльності громадських формувань з охорони правопорядку. Київ: Основи, 1993. С. 75.

53. Коршунова Н.В. Конституційно-правові засади державної політики України. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 3 (104). URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/2403/1/>.

54. Коршунова Н.В. Поняття державної політики: теоретико-правове дослідження : дис. ... канд. юрид. наук. Київ : 2018. С. 92.

55. Кравчук О., Бондаренко М. Пособництво державі-агресору: нові склади злочинів за ст. 111-2 Кримінального кодексу України. URL: <http://hrvector.org/podivi/22-05-03-art3>. Том 2 № 18 (2022)

56. Краснікова О. Ознаки геноциду українського народу. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2003 № 5. С. 409–412. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-5/101>.

57. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 року № 2314-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

58. Кузнецов В. В. Кримінально-правова охорона: проблеми визначення поняття. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*: Серія: Право / голов. ред. Ю. М. Бисага. Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», 2015. Вип. 30. Т. 2. С. 107–110.

59. Куцевич М. П. Кримінальна відповідальність за екоцид: міжнародний та національний аспекти : Монографія. Київ : Юридична думка, 2009. 332 с.

60. Кучевська С. П. Проблеми гармонізації законодавства України про кримінальну відповідальність та Статуту Міжнародного кримінального суду : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2009. 231 с.

61. Лобо Ф. Примусове переміщення українських дітей як культурний геноцид: виклики та альтернативи переслідування і покарання. Центр громадянських свобод. URL: <https://ccl.org.ua/en/positions/the-forcible-transfer-of-ukrainian-children-as-cultural-genocide-challenges-and-alternatives-for-prosecution-and-punishment>. [Англійською мовою].

62. Лобода А. М. Правова безпека особи в сучасній Українській державі (теоретико-правове дослідження): дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 / Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2013. 19 с.

63. Маєвська А. А. Злочини проти людяності: міжнародно-правовий аспект : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2002. 182 с. 1

64. Маркович Х. М. Національна безпека України: понятійно-категоріальне осмислення. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. Серія економічна. Сер юридична. 2023, Вип. 38. С. 10–15.

65. Медяник В. А. Суб'єкти формування та реалізації державної соціальної політики: адміністративно-правовий аспект. *Юридичний вісник*. Одеса : Гельветика 2021. № 3. С. 128 – 130.

66. Миронова В. О. Кримінальна відповідальність за порушення законів та звичаїв війни : дис. ... канд. наук: 12.00.08. Одеса, 2008. 282 с. http://www.lsej.org.ua/6_2023/107.pdf

67. Мовчан Р. О. «Воєнні» новели Кримінального кодексу України: правотворчі та правозастосовні проблеми: монографія. Київ: Норма права, 2022. 244 с.

68. Мовчан Р. О. Аналіз кримінально-правової новели про несанкціоноване поширення військово значущої інформації (ст. 114-2 Кримінального кодексу України). *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 4. С. 326 – 330.

69. Мовчан Р. О. Кримінально-правова новела про виправдовування збройної агресії рф проти України (ст. 436-2 КК): правозастосовні та правотворчі проблеми. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*: Серія Право. № 13 (25), 2022. С. 197–204.

URL:<https://visnyk.iful.edu.ua/wpcontent/uploads/2022/06/%Do%9C%Do%BE%Do%B2%D1%87%Do%Bo%Do%BD.pdf>

70. Морозов С. Міжнародна поліцейська енциклопедія: у 10 т. / відп. редактори В.В. Коваленко, Є.М. Моїсєєв, В.Я. Тацій, Ю.С. Шемшученко. К.: Атіка, 2010. Т. VI. Оперативно-розшукова діяльність поліції (міліції). С. 1044 – 1045.

71. Мохончук С. Юридичний склад найманства та його особливості в системі злочинів проти миру та безпеки людства. *Вісник Академії правових наук України*. 2012. № 2 (69). С. 227–236.

72. Мохончук С.М. Злочини проти миру та безпеки людства: генезис, еволюція, сучасна регламентація у кримінальному праві та законі : Монографія. Харків : Право, 2013. 528 с.

73. Музика Л.А. Концепція цивільно-правової політики України: монографія. Національний університет «Києво-Могилянська академія». Київ : Паливода А.В., 2020. С.18 – 20; 189.

74. Наден О.В. Найманство як соціальне та кримінально-правове явище: сутність, новітні тенденції розвитку та проблеми протидії. Монографія. Київ: Атіка, 2005. 264 с.

75. Наказ ЦУ СБУ від 23.12.2020 р. № 383 «Про затвердження Зводу відомостей, що становлять державну таємницю» URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0052-21#Text>

76. Науково-практичний коментар до статті 111 Кримінального кодексу України. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/ККо04614>

77. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. 7-ме вид., переробл. та допов. Київ: Юридична думка, 2018. 1288 с.

78. Негодченко О.В. *Щоб забезпечити права та свободи людини. Безопасность жизнедеятельности в XXI веке: V международный симпозиум*, январь 2005. Днепропетровск, 2005. С. 23.

79. Нікіфорова Т.І. Звільнення від кримінальної відповідальності за найманство. *Університетські наукові записки*. 2016. № 57. С. 175–182.

80. Новели кримінального законодавства України, прийняті в умовах воєнного стану: наук.-практ. комент. / А.А. Вознюк, О.О. Дудоров, Р.О. Мовчан, С.С. Чернявський та ін.; за ред.. А.А. Вознюка, Р.О. Мовчана, В.В. Чернея. Київ: Норма права, 2022. 278 с.

81. Олійник Х.В. Кримінальна відповідальність за пропаганду, планування, підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни : дис. ... д-ра філософії : 12.00.08. Львів, 2022. 255 с.

82. Основні документи міжнародного гуманітарного права : зб. документів / укл. Робочою групою щодо виконання норм міжнародного гуманітарного права та участі у наданні правових послуг Сил територіальної оборони ЗСУ та ГО «Українська правова консультативна група». Київ ; Одеса : Фенікс, 2023. 388 с.

83. Пекар П.В. Кримінально-правова характеристика пропаганди війни : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2017. 20 с.

84. Пендюра М.М. Право людини на безпеку в зарубіжній та вітчизняній історико-правовій думці/ М.М. Пендюра, О.В. Кришевич //

Науковий вісник Ужгородського університету: серія: Право / голов. ред. Ю. М. Бисага – Ужгород, 2023. – Т. 1. Вип. 80. – С. 61-67.

85. Пилипенко В.П. Воєнні злочини за Римським Статутом Міжнародного кримінального суду: питання теорії та практики : дис. ... докт. наук : 12.00.11. Одеса : Міжнародний гуманітарний університет, 2024. 465 с.

86. Під час кваліфікації дій особи як порушення законів та звичаїв війни важливим є встановлення контекстуального аспекту. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1291154>

87. Поддержка жертв насилия. *Уроки Руанды: Организация Объединенных Наций и предупреждение геноцида*. URL: <http://www.un.org/russian/preventgenocide/rwanda/sexualviolence.shtml>.

88. Політологія: навчальний посібник / М.П. Гетьманчук, В.К. Гришук, Я.Б. Турчин та ін.; За заг. ред. М.П. Гетьманчука. Київ: Знання, 2011. 415 с. URL: http://pidruchniki.com/14860110/politologiya/subyekti_osnovni_formi_realizatsiyi_pravovoyi_politiki (дата звернення: 29.08.2024).

89. Положення про Антитерористичний центр та його координаційні групи при регіональних органах Служби безпеки України. Затверджене Указом Президента України від 14 квітня 1999 року № 379/99 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/379/99#Text> (дата звернення: 20.08.2024).

90. Порушення законів та звичаїв війни: особливості кваліфікації ст. 438 КК України проаналізувала суддя ВС Наталія Марчук. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1345046/>

91. Про встановлення основних норм безпеки для захисту від загроз, зумовлених впливом іонізуючого випромінювання, і скасування директив 89/618/Євратом, 90/641/Євратом, 96/29/Євратом, 97/43/Євратом і 2003/122/Євратом: Директива Європейського Союзу від 5 груд. 2013 р. № 2013/59/Євратом. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_006-13/ed20131205#n188.

92. Про Державне бюро розслідувань: Закон України від 12 листоп. 2015 р. № 794-VIII (в редакції від 20 берез. 2020 р.). *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2016. № 6. Ст. 55. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19>.

93. Про державну службу: Закон України від 10 груд. 2015 р. № 889-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19>.

94. Про державну службу: Закон України від 16 груд. 1993 р. № 3723-XII (втратив чинність 10 груд. 2015 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3723-12>.

95. Про добровільне об'єднання територіальних громад: Закон України від 5 лют. 2015 р. № 157-VIII (в редакції від 20 груд. 2019 р.). *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2015. № 13. Ст. 91). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-VIII>.

96. Про затвердження Інструкції з проведення аналізу ризиків у Державній прикордонній службі України: Наказ МВС України № 1007 від 11 груд. 2017 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0091-18>

97. Про затвердження Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України: Наказ *Міноборони України* від 23 берез. 2017 р. № 164. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17/ed20170323#n176>.

98. Про затвердження Морської доктрини України на період до 2035 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 7 жовт. 2009 р. № 1307 (у редакції постанови Кабінету Міністрів України від 18 груд. 2018 р. № 1108). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1307-2009-%D0%BF>.

99. Про затвердження плану заходів з проведення комплексного огляду сектору безпеки і оборони України та методичних рекомендацій щодо його проведення: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 25 лют. 2015 р. № 139-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/139-2015-%D1%80>.

100. Про затвердження плану заходів з реалізації Стратегії розвитку органів системи Міністерства внутрішніх справ на період до 2020 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 21 серп. 2019 р. № 693-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/693-2019-%D1%80>.

101. Про інформацію: Закон України від 2 жовт. 1992 р. № 2657-XII. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12/ed20170101#n21>.

102. Про Кабінет Міністрів України: Закон України від 27 лют. 2014 р. № 794-VII (в редакції від 20 берез. 2020 р.). *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2014. № 13. Ст. 222. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18>.

103. Про Кабінет Міністрів України: Закон України від 7 жовт. 2010 р. № 2591-VI (втратив чинність на підставі Закону № 794-VII (794-18) від 27 лют. 2014 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2591-17>.

104. Про комітети Верховної Ради України: Закон України від 4 квіт. 1995 р. № 116/95-ВР (редакція від 2 квіт. 2020 р.). *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1995. № 19. Ст. 134. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/116/95-%D0%B2%D1%80#n33>.

105. Про Конституційний Суд України: Закон України від 13 лип. 2017 р. № 2136-VIII (в редакції від 20 берез. 2020 р.). *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2017. № 35. Ст. 376. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19>.

106. Про Концепцію боротьби з тероризмом в Україні: Указ Президента України від 5 берез. 2019 р. № 53/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/53/2019>.

107. Про Концепцію діяльності органів виконавчої влади у забезпеченні енергетичної безпеки України: Постанова Кабінету Міністрів України від 19 січ. 1998 р. № 48. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/48-98-%D0%BF>.

108. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 трав. 1997 р. № 280/97-ВР (в редакції від 2 квіт. 2020 р.). *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1997. № 24. Ст. 170. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80>.

109. Про місцеві державні адміністрації: Закон України від 9 квіт. 1999 р. № 586-XIV (в редакції від 2 квіт. 2020 р.). *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1999. № 20–21. Ст. 190. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14>

110. Про Національне антикорупційне бюро України: Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1698-VII (в редакції від 4 берез. 2015 р.). *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2014. № 47. Ст. 2051. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/1698-18/ed20150304>.

111. Про національну безпеку України: Закон України від 21 черв. 2018 р. № 2469-VIII (редакція від 15 берез. 2020 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>.

112. Про Національну доктрину розвитку фізичної культури і спорту: Указ Президента України від 28 верес. 2004 р. № 1148/2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1148/2004>.

113. Про Національну поліцію: Закон України від 2 лип. 2015 р. № 580-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19>.

114. Про оборону України: Закон України від 6 груд. 1991 р. № 1932-XII (в редакції від 27 берез. 2020 р.). *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1992. № 9. Ст. 106. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12>.

115. Про організацію службової діяльності поліції охорони з питань забезпечення фізичної охорони об'єктів: Наказ МВС України від 7 лип. 2017 р. № 577. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0989-17/ed20170707#n35>.

116. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України: Закон України від 5 жовт. 2017 р. № 2163-VIII. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19/ed20171005#n13>.

117. Про особливості забезпечення громадського порядку та громадської безпеки у зв'язку з підготовкою та проведенням футбольних матчів: Закон України від 8 лип. 2011 р. № 3673-VI (в редакції від 9 груд. 2015 р.). *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 9. Ст. 64. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3673-17/ed20151209>.

118. Про охорону атмосферного повітря: Закон України від 16 жовт. 1992 р. № 2707-XII. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2707-12/ed20171218#n18>.

119. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25 черв. 1991 р. № 1264-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12/ed20150101>.

120. Про прокуратуру: Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1697-VII (в редакції від 20 берез. 2020 р.). *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2015. № 2–3. Ст. 12. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18>.

121. Про Раду національної безпеки і оборони України: Закон України від 5 берез. 1998 р. № 183/98-ВР (в редакції від 11 січ. 2019 р.). *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1998. № 35. Ст. 237. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183/98-vr>

122. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 18 лютого 2020 року «Про основні показники державного оборонного

замовлення на 2020 рік та 2021, 2022 роки»: Указ Президента України № 59/2020 від 27 лют. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/59/2020>.

123. Про Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки: Указ Президента України від 20 трав. 2015 р. № 276. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/276/2015>.

124. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 2 черв. 2016 р. № 1402-VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2016. № 31. Ст. 545 (в редакції від 11 берез. 2020 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>.

125. Про схвалення Концепції розвитку системи електронних послуг в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 листоп. 2016 р. № 918-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/918-2016-%D1%80>.

126. Про схвалення Стратегії розвитку органів системи Міністерства внутрішніх справ на період до 2020 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 15 листоп. 2017 р. № 1023-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-2017-%D1%80>.

127. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Закон України від 23 груд. 1997 р. № 776/97-ВР (в редакції від 20 берез. 2020 р.). *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1998. № 20. Ст. 99. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80>.

128. Про центральні органи виконавчої влади: Закон України від 17 берез. 2011 р. № 3166-VI (в редакції від 18 квіт. 2020 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3166-17>.

129. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року: Указ Президента України № 722/2019 від 30 верес. 2019 р. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/7222019-29825>.

130. Проблеми кримінальної відповідальності за порушення законів та звичаїв війни [Текст] : монографія / В.О. Миронова ; Акад. прав. наук України [та ін.]. Харків : Право, 2007. 152 с.

131. Проект Кодекса преступлений против мира и безопасности человечества 1996 года. *Генеральная Ассамблея ООН. Доклад Комиссии международного права о работе ее 48-й сессии (6 мая – 26 июля 1996 г.)*. Нью-Йорк, 1996. С. 24 – 124.

132. Римський Статут Міжнародного уголовного суда. *Український часопис міжнародного права*. 2002. № 1. С. 73 – 121.

133. Римський статут Міжнародного кримінального суду від 17.07.1998, URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text

134. Розвиток галузевого законодавства України: виклики воєнного стану: збірник наукових праць / за заг. ред. О.О. Кота, А.Б. Гриняка, Л.В. Крasicької. Київ: Алерта, 2024. 146 с.

135. Савранська Г.М. Порівняльний аналіз сучасних підходів до визначення поняття «соціальна безпека». *Інвестиції: практика та досвід*. 2016. № 14. С. 64–69. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2016_14_15.

136. Сергієвський С.К. Диференціація кримінальної відповідальності за різні форми державної зради. URL: <https://chasprava.com.ua/index.php/journal/article/download/599/571>

137. Сивий Р.Б. Приватне право і публічне право: до питання про критерії розмежування. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. № 8. 2005. С. 78-88.

138. Сидоренко Ю. Депортація як міжнародний злочин у сучасному міжнародному праві. *Міжнародне право*. 2020. Т. 31 (70), № 4. С. 273–278. URL: <https://doi.org/10.32838/1606-3716/2020.4/44>.

139. Симоненко Н.О. Кримінально-правова новела щодо колабораційної діяльності. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2022, № 1 (17). С. 92 – 109.

140. Ситник Г.П. Державне управління у сфері забезпечення національної безпеки (теорія і практика): монографія. К.: Вид-во НАДУ, 2004. 408 с.

141. Скрильник О.О. Міжнародно-правова регламентація боротьби з найманством : автореф. дис ... канд. юрид. наук: 12.00.11. Київ, 2010. 21 с.

142. Смоляннюк В.Ф. Системні засади національної безпеки України // *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2018. № 2 (37). С. 107–126.

143. Солов'євич І.В. Державна влада в Україні і місце в ній правоохоронної діяльності: конституційно-правові аспекти: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Київ, 1997. С. 128.

144. Стефанів Н.С., Орлеан А.М., Берднік І.В. Коментар щодо розмежування складів кримінальних правопорушень, передбачених ч. 1 ст. 111-1 та ст. 436-2 КК України / Тренінговий центр прокурорів України. URL: drive.google.com/file/d/1rONpTVnBtxuuWrMpFkPFuwf9uU9gzMrm/view?fbclid=IwAR3oy90bbbTDzZAVi5Kt7bPT0vZlHBHx_IeL28vFcV4GWdx-DiqDNU8orM.

145. Строкова І. Кримінальна відповідальність за геноцид (порівняльний аналіз) : дис.... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2010. 227 с.

146. Строкова І.І. Геноцид: історія виникнення поняття та його зміст. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ України*. 2007. № 2 (33). Дніпропетровськ: Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ, 2007. С. 205–213

147. Судові процеси щодо обвинувачення російських військових: чи діють гарантії ст. 6 ЄКПЛ? URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/sudovi-protsesy-shchodo-obvynuvachennia-rosiyskykh-viyskovykh-chy-diiut-harantii-st-6-yekpl/>

148. Теорія держави і права: Академічний курс: підруч. / за ред. О. В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. Київ: Юрінком Інтер, 2006. 688 с. URL: http://www.ebk.net.ua/Book/law/zaychuk_tdp/part3/2005.htm (дата звернення: 22.08.2024).

149. Тертичка В.В. Державна політика: аналіз і впровадження в Україні : автореф. дис... д-ра наук. з держ. управління: 25.00.01. Київ, 2004. С.20.

150. Тихомиров Д.О. Теоретико-правові засади державної політики у сфері безпеки : монографія. Київ. 2020. 345 с.

151. Тихомиров О.Д. Теоретичні питання правоохоронної діяльності. Наукові розробки академії – вдосконаленню практичної діяльності та підготовки кадрів органів внутрішніх справ (за результатами науково-дослідних робіт у 1993 році): Мат-ли наук.-практич. конференції (Київ, 1-2 лютого 1994 р.). Київ: Українська академія внутрішніх справ, 1994. – С. 111.

152. Указ Президента України «Про введення воєнного стану в Україні»: № 64/2022 від 24 лютого 2022 року. Офіс Президента України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022.2> (дата звернення: 12.12.2023).

153. Філософський енциклопедичний словник / НАН України, Ін-т філософії імені Г.С. Сковороди; [редкол.: В. І. Шинкарук (голова) та ін.]. Київ: Абрис, 2002. VI, С. 257.

154. Хавронюк М. За виправдовування збройної агресії РФ проти України – кримінальна відповідальність. Аналіз статті 436-2 ККУ із серії науково-практичних коментарів Миколи Хавронюка про зміни до Кримінального кодексу, прийняті під час воєнного стану. URL: <https://pravo.org.ua/blogs/vypravdovuvannya-zbrojnoyi-agresiyi-rf-proty-ukrayiny-kryminalna-vidpovidalnist/>

155. Хавронюк М. За пособництво державі-агресору – кримінальна відповідальність. Аналіз статті 111-2 ККУ із серії науково-практичних коментарів Миколи Хавронюка про зміни до Кримінального кодексу, прийняті під час воєнного стану. URL: <https://pravo.org.ua/blogs/zapособnystvo-derzhavi-agresoru-kryminalna-vidpovidalnist/>.

156. Хавронюк М. Поширення інформації про військову допомогу та дії військових України: кримінальна відповідальність. Аналіз статті 114-2 ККУ із серії науково-практичних коментарів Миколи Хавронюка про зміни до Кримінального кодексу, прийняті під час воєнного стану. URL: <https://pravo.org.ua/blogs/poshyrennya-informatsiyi-pro-vijskovu-dopomoguta-diyi-vijskovykh-ukrayiny-kryminalna-vidpovidalnist/>

157. Шемшученко Ю.С. Юридична енциклопедія: в 6т./ Рекдол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. К.: «Укр. енцикл.», 1998. URL:<http://leksika.com.ua/19980614/legal/> (дата звернення: 22.08.2024).

158. Шипілова Л.М. Порівняльний аналіз ключових понять і категорій основ національної безпеки України: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 21.01.01/ Рада нац. безпеки і оборони України, Ін-т пробл. нац. безпеки. К., 2007. 20 с.

159. Шлапаченко В.М. Кримінальна відповідальність за шпигунство: монографія. Київ: Нац. акад. СБУ, 2015. 347 с.

160. Юридичні терміни. Тлумачний словник/ В.Г. Гончаренко, П.П. Андрушко, Т.П. Базова та ін.; за ред. В.Г. Гончаренка. 2-ге вид., стереотипне. К.: Либідь, 2004. С. 260.

161. Юртаєва К.В. Кваліфікація найманства: національний та міжнародно-правовий аспекти. *Форум права*. 2018. № 3. С. 141 – 148

Наукове видання

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА У СФЕРІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ: ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Монографія

Авторський колектив:

ПЕНДЮРА Максим Миколайович

кандидат юридичних наук, доцент

ПЕТРОВСЬКИЙ Андрій Володимирович

кандидат юридичних наук, доцент

ТИХОМИРОВ Денис Олександрович

доктор юридичних наук, доцент

СТАРИЦЬКА Ольга Олексіївна

кандидат юридичних наук, доцент

КРИШЕВИЧ Ольга Володимирівна

кандидат юридичних наук, професор

МОСТЕПАНЮК Людмила Олександрівна

кандидат юридичних наук, доцент

Підп. до друку 31.03.2025. Формат 60×84/16

Папір офсетний. Друк цифровий.

Ум. друк. арк. 12,09. Зам. № 3103-25.

Наклад 300 прим.

Видавець та виготовлювач ТОВ «7БЦ»

03087, м. Київ, вул. Олекси Тихого, 84

e-mail: 7bc@ukr.net, тел: (044) 592-00-80

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК №5329 від 11.04.2017